83.3(2Ч)
Ч 81
64

LITERATURANЬN

XRESTOMATIJAZЬ

BAŞTAMЬ ŞKOLDЬN

УСУНСІ-KLAZЬNA

K. FILATOV ɜydyrdi

1 salk. 15 akca / руб. коп.

OGIZ
NOVOSIBIRSK
1935

94603 Хр.
скан

5-LX-41-35

8c(aar)075-
A64

LITERATURANЬN

XRESTOMATIJAZЬ

BAŞTAMЬ ŞKOLDЬN

УСУNCI KLAZЬNA

BAŞTAPKЬ BӨLУK

K. FILATOV BУDУRDI

Ojrot tilile вydyrgenin Kyn вadьş Sibir KrajONO-nьn zaveduşcijdiп zamestiteli nөk. Luev V. N. kөryp çөptөdi

Baştap cьgarganьnaп өskөrtip ekinci cьgarganь.

94603 Ху
Горно-Алтайская Областная
БИБЛИОТЕКА

OGIZ NOVOSIBIRSK 1935

83.3(2)-3971
Х 81

ХРЕСТОМАТИЯ
ПО
ЛИТЕРАТУРЕ

ДЛЯ ТРЕТЬЕГО КЛАССА НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

часть первая

СОСТАВИЛ К. ФИЛАТОВ

НА ОЙРОТСКОМ ЯЗЫКЕ.

Издание второе исправленное
и дополненное

Утверждено Заместителем Завелующего Зап.-Сиб. КрайОНО
т. Луевым В. Н.

Ответственный редактор—**И. Н. Аргоков.**
Техредактор—**В. Кобяков.**

Б-Х-41-35

Kaştanka[1].

I. Koomoj kьlьk.

Taksь[2] la dvornjaʒka[3] kajlьktap вytken uktu kьzьl tykty çaş ijt, tumcьgьn kөrzө, tylkyge вydyş ijt, trotuarda[4] arь вeri maŋtap, neni de kajra kөryp çyrdi. Kaa-çaa toktop, sooko toŋьp вargan koldorьn elip selip, өrө kөdyryp alьp, kьŋzьp turup, şyyp turguskan suragьna karuuzьn taap, şyyp alarьna alвadanьp turdь: вu ne вolьp вardьm, nedeŋ ulam men astьm?

Kere tyʒyne çyryp, uc-ucьnda вu trotuarga kelgenin, ol ezep çyrdi.

Ertegi tyş mьndьj nemedeŋ вaştaldь, onьŋ eezi, agaş eder us— Luka Aleksandrovic вerygin kijp alala, kьzьl platka orop salgan kandьj da agaş nemeni alьp, koltьgьna kьstap alala, ijdin kьjgьrdь:

— Çe, Kaştanka вaralьk!

Taksь la dvornjaʒka kajlьktalьp вytken uktu ijt, вojnьŋ adьn ugup alala, uzanatan stoldьŋ aldьnaŋ cьktь, ol ondo, agaştьŋ ʇapkajlarьn tөʒөnip ujktap çattь, onoŋ cьgala kerilip cөjilip alala, eezin eecip bastь. Luka Aleksandrovicka neme ettirgen kizilerdiŋ ajьldarь syrekej uzak boldь, ol ulustardьŋ вir вiryyzine çedip kirip cьkan sajьn, agaş eder us çoldogь traktirga[5] kirip, emeş tьŋьdьnьp alьp, вaza вiryyzine вazьp oturdь. Çolla barьp oturarda, Kaştanka çolьn çakşь açaarьp barьp, koomoj kьlьk kьlьngan oşkoş dep, şyyp oturdь. Kaştanka onь eecidip kozo alьp bargan вojьnca sekirip turdь, çoldo tавarьşkan attu temir çolgo[6] yryp turdь, ajьldardьŋ agradalarьna kirip, ijtterle syryʒyp turatan boldь. Agaş uzanar us вula kөrzө, Kaştanka kөrynвej çogolьp turganь kөptөp turdь, onь kizredip, kezedip turdь. Uc ucьnda, ol onьŋ tylky kepty kulagьn kolьna alala, silkip turup tавьlanьp ajttь:

— Oj... kulugur taŋmanь seni... өlym-de... çok... saa!

Neme çakьdьp turgan kiʒilerdiŋ ajьldarьna, oncozьna вarьp kelgen sooŋdo, Luka Aleksandrovic вir minut өjgө sьjnьnьŋ ajlьna kirdi. Onьŋ ajlьnda ol caj icip, neme çip oturьp turdь: sьjnьnьŋ ajlьnaŋ

---

[1] Kaştanka—ijttiŋ adь.

[2] Taksь—uzun sьndu, kьska mьjrьk koldu ijttiŋ ugь.

[3] Dvornjaʒka—krestijan turalarьnьŋ eziginde azragan uktu ijtter.

[4] Gorod çerinde oromnьŋ icile çou ulus вazьp çyrerine çoldьŋ ystyn agaş plaxala çazap salgan cicke çoldь orus tilile trotuar dep ajdar.

[5] Traktir—gorod çerinde kursak la sьra, arakь iceten çazaldu çerler.

[6] Attu temir çol—gorodtьŋ icinde at çegip alьp, ulus tartatan temir çol.

cьgala, tanьş bolgon perepletciktiŋ[1] ajlьna kirdi. Perepletciktеŋ traktirga bardь, traktirdaŋ kumga ajьldap bardь. Onoŋ cьgala baza da bir kanca ajьldarga kirdi. Onojp çyre, Kaştanka solun trotuar çolgo kirip kelerde, byryŋkij eŋir kirip bargan tuzь bolgon.

Өdyp bargan izin çьttap, Kaştanka eezin istep taap alarga trotuarla çelip çyrdi, çe eezin eecij çaŋь rezina koloştu, kandьjda kulugur өdyp bardь, ajdarda eeziniŋ iziniŋ çьdь, rezineniŋ acu çьdьla alьzьp, onьŋ ucun birde aajьna cьkpaj, eeziniŋ izin çьlьjttь.

Kaştanka arь-beri maŋtap, eezin cat-la tapaj turdь. Karaŋuj tyn kire-berdi. Oromnьŋ eki çanьnda fonarlarьn kyjdyrdi, turalardьŋ kөznөkterinde ot çarьdь. Kar çalbaktap çaap keldi, oromnьŋ icin-le attardьŋ sьrtьn, izvozciktardьŋ bөrykteriŋ tөbөzin kazajta çaap saldь, tyn karaŋuj tam kirip turarda, orom icinde nemeler ak karga bastrьp, tamla kazajьp turdь.

Orto tyn kirip borogondoj bererde, Kaştanka oŋdonьp bolboj korkьdь. Ol bir turanьŋ ezigine kelele, oo syrekej acu kьŋzьp sьktadь. Luka Aleksandrovictь kere tyzyne eecip çyrgeninеŋ, onьŋ cine kyci cьgьp, korkuştu çobodь, kolь-la kulagь sooko toŋьp bardь. Oo yzeri ol, kere tyzyne birde neme çibej, syrekej aştap, өzөk-buurь sargardь. Kere tyzyne, ol eki-le katap neme cajnangan: perepletciktьŋ ajьlьnda kulurdaŋ etken çeliminеŋ emeş çip aldь, baza traktirdьŋ biryyzinde bedrenip çyrele, stoldьŋ çanьnaŋ kalbasanьŋ terezin taap aldь,—çigeni ol-la. Ol ijt emes, kizi bolgon bolzo, şyyp sananar edi: „çok mьnajьp çyrerge bolbos! Onьŋ ordьna adьnьp өlzө tort!“ dep.

II. Tanьş emes alaŋtьlu naçьzь.

Çe, Kaştanka birde neme sananbaj çaŋьs-la uulup · ьjlap oturdь. Kacan çalbaktap tyzyp turgan çaş kar, onьŋ sьrtьn-la bazьn tuj alьp çaap salarda, cine-kyci cьkanьnaŋ ulam ol yrgylep, ujktaj bergen tuzь orto, kenetijn ezik cьkьrap acьlala, onьŋ. çardьna tabarьp sogьldь. Ol tura çygyrdi. Acьlgan eziginеŋ kandьjda kizi cьktь. Ol kizi cьgarda Kaştankanьŋ bir budьna bazьp ijrde, Kaştanka tьŋ kaŋьlap ijdi, ol kizi açьktabaj өdyp bolbodь. Tөmөn bөkөjle Kaştankanaŋ suradь:

— Sen kajdaŋ kelgen ijdicek? Men seni tьŋ sokon bolorьm? E-e, kajran idicegim! Çe, acьnba... kөөrkij... Men burulu.

Kөstiŋ kirbiginde çatkan ak kardь өtkyre, Kaştanka solun kizi çaar kөrdi, kөryp alganь, patpak sьndu, bojь testek kizi emtir, çyzindegi sagalьn kьrьp salgan bolcok çysty, tsilindr[2] şljapalu, çebecеŋ tonnьŋ eki өmyri kajra acьlьp kalgan kizi boldь.

— Ne, kьŋzьp oturьŋ?—Onьŋ sьrtьndagь kardь sabarьla certip tyzyryp turup ajdьp turdь.—Seniŋ eeziŋ kajda? Sen onoŋ astьgьp tapaj kalgan bolorzьŋ? Kajran ijdicek! Emdi bis ne arga tabatanьbьs?

Solun kiziniŋ ajtkan ermeginiŋ ynin çьmzak, çalakajьn Kaştanka sezip alala, onьŋ kolьn çalap iele, altьndagьzьnaŋ acu kьŋzьp çada berdi.

---

[1] Perepletcik—knige bicikterdi çazap katu kardon caazьnnaŋ kakpak edip, çajradalbas bek edip çat. Ondьj ustardь perepletcik dep ajdatan.

[2] Tsilindr – өrө bijktede etken çalbak tөbөly, uuzalbas katu şljapa—bөryk.

— Bat-taa seniŋ çarazьŋdь katkьmcьluŋdь!-dep solun—kizi ajtlь:
— Sen sьraŋajla tylky oşkoş! Çe, kajdar eder seni, kem çok men-le kozo bar! Bir bir nemee sen çaraar bolorьŋ-ba?.. Çe, bas!

Solun kizi erdin tartanьp tabьş edele, kolьla Kaştankaga çaŋьp, ol çaŋьgannaŋ çaŋьsla „baralьk“ dep temdektegeni aajlu boldь. Kaştanka onь eecidi.

Çaan da uzak bolbodь, çarьm cas kirezinde, Kaştanka keen, çarьk tura kьbtьŋ, polьnda oturьp turdь. Bazьn tuura tudup alьp, solun kizi çaar açьktap, syynyp kөryp oturdь, ol kizi deze stoldьŋ arь çanьnda oturьp azanьp turdь. Ol kursaktь çip oturьp, onoŋ bolcok-bolcok kursak ogo taştap, berip turdь... Eŋ baştap ol Kaştankaga kalaş la boortьgan sьrdьŋ (pьştaktьŋ) kartьzьn berdi; onoŋ bir bolcogoş et, çarьm pirozok berdi; baza takaanьŋ sөөktөrin taştap berdi. Kaştanka deze aştagan bojь, onь turguzala çuda salьp turdь. Kerek deze amtanьnьŋ aajьnda bilip albadь. Kursaktь kancala kөp çip turarda, cala tam tьŋьp turgan aajlu boldь.

— Seni eelerin koomoj azragan oşkoş!—Kaştankanьŋ acaptanьp turganьn, ogo bergen bolcok kursaktь cajnabaj, çuda salьp turganьn kөryp, solun kizizi ajdьp turdь:—Bu sen neniŋ ucun mьndьj arьk, acap? Sende... Tere-le sөөktөŋ başka neme çok bolьptьr...

Kaştankanьŋ çip salgan kursagь-kөp-te bolgon bolzo, çe ol onь çip tojbodь, onьŋ çyk-le kalap bargandьj boldь. Azanьp algan kijninde, budь-kolьn cөjө teep, turanьŋ kьbьnda çalbagьnaŋ çacьp aldь. Ediniŋ çьluzь çajьlarda, çьlьmzu bratkan nemedij bildirdi. Ol onьŋ bazьnda, kujrugьla bulgap, çalgьncьp turdь. Onьŋ çaŋь eezi, çьmzak tөzөkty, çaan çalbak oturguzьna kajra tartьnьp, oturьp alьp sigara[1] —popiros taŋkьlap oturdь... Kaştanka kujrugьla bulgap, çalgancьp çadьp, şyyp çattь: bu solun kizide çakşь ba, ajsa agaş eder ustьŋ ajlьnda çakşь ba? Solun kiziniŋ ajьlьnьŋ ici çoktu, een tura bolьptьr, kөrөrgө-de çaraş emes: oturguştaŋ la, divannaŋ, lampa la kebisterdeŋ başka neme çok, turanьŋ kьbь kuru nemedij kөrynyp turь; agaş eder ustьŋ kvartirazьnda deze turanьŋ icinde çьk tolo neme salganь bar: ondo kursak icer stolь bar, uzanatan stolь bar, agaştьŋ kanca kөp taptaalь bar, struktar, tolotolor, ciz dep kucьjaktu kletkezi bar, suu tөgөr çaan agaş kyb bar... Solun

---

[1] Sigara dep ajtkanь—baalu, çьdь çaraş taŋkьnьŋ çalbьragьn bojьn ooгop etken.

kiziniŋ ajlьnda kandьj-da çьt, çьtanвaj turu, agaş eder ustьŋ ajlьnda deze çaantajьn tumandьj ьş turar, çelimniŋ kujuksu çьdь la, lak вuduktьŋ, agaştьŋ saŋьzьnьŋ çьdь çьttanat. Çe, solun kizinin ajlьnda вaşka вir çakşь nemezi вar: ol kursaktaŋ kөp вerip Kaştankanь azrap turu, вaza вir mьndьj nemeni agьnca ajdar kerek, kacan ol aʒanьp oturganda, Kaştanka çanьnda, polgo oturup aldь, ogo çьlвьŋdap kөryp turganda, ol onь вir-de katap sokpodь, вir-de katap вudьla polgo tьŋ teep, onь stoldoŋ urada syrвedi, ogo katu sөs ajdьp—„U-u kөrmes, arь kederi cьk!"—dep kьşkьrвadь.

Sigara—popirozьn yze tartьp alala, çaŋь eezi kajdarda cьgala, çaan udaвaj kolьnda kicinek tөzөk tudunьp algan, ojto kirdi.

— Ej ijdicek вeri вas!—dep ajdala, tolьkta turgan divan dep oturgьstьŋ çanьnda tөzөk salьp,—Beri kelip, вu вoo çat! Ujkta!—dedi.

Kaştanka karamtьgьp ujktaj вerdi. Onьŋ tyʒinde ijtter maŋtap turganь kөryndi: kanca kөrgөn ijtterdiŋ ortoʒьnaŋ, çelвer tykty kargan pidel' dep tajgьldьŋ maŋtap turganь kөryndi, onь ol вukyn orom icinde kөrdi, ol tumcugunьŋ altьnda uzun, вolcok tykty emtir, sьŋar kөzi selвily emtir. Agaş eder ustьŋ Fedjuşka dep uulь, kolьnda toloto tudunganca pideldi syryp çygyrdi, kenetiin-le, uulcak вojь çelвer tykty kycyk вolo вerdi, вojь neme syyngen cilep yryp cьgala Kaştankanьŋ çanьna maŋtap keldi. Kaştanka la ol uzaak acьnьş çogьnaŋ вojlorь udura turup çьtaştьlar, onoŋ arь ekilezi orom çaar maŋtaj вerdiler...

III. Çaramьktu çaŋь tanьştar tabьldь.

Kaştanka ujkudaŋ ojgonьp kelgen tuʒьnda, taŋ adьp çarьj вerdi, oromdogь tabьş tyştegi tabьşka tyŋej ugulьp turdь. Turanьŋ kьвьnda вirde tьndu neme çok вoldь. Kaştanka edi-sөөgin өjө tartьp, kerildi. Çaan estejle, acьnьp kunukan keвerly вolьp, turanьŋ icinde, вir-eki, arь-вeri вastь. Turanьŋ tolьktarьn, oturguştarьn, oncoʒьn çьtap alala, altьndagь kьвьna kirip-kөrdi, çe onoŋ sonьrkaar neme taap alвadь. Altьndagь kьвьna barьp, kirer eziginеŋ başka вaza вir ezik turdь. Kaştanka emeş şyyp turala, ol ezigin eki kolьla tьrmap, acьp alala, turanьŋ вir kьвьna kirip aldь. Mьnda, orьnda çьlu çuurkanьla çaвьnьp algan, agaş eder uska neme çakьtkan kizi ujktap çattь, ol kecegi meniŋ solun çaŋь eem dep, Kaştanka onь tanьdь.

— R-r-r-r... dep, ol ьrkьrandь, onoŋ kecegi kynde onь tojo azraganьn ezep alala, çalgancьp tura вerip onь çytaj вerdi.

Solun kiziniŋ çatkan kijmin le өdygyn çьtap alala, вu nemelerdeŋ attьŋ çьdь çьtanat dep, taptь. Ujktaar kьвьnaŋ вaza вaşka kьpka вaratan вir ezik, turdь, ol ezik вөkty вoldь. Kaştanka ol ezike вazьp kelele, onь eki kolьla tьrmadь, ezik acьlвadь. Onoŋ ol ezikti tөʒile tebele, cьgara acьp aldь, ol kьpka kirip-le вarganda, saŋmaarь, вaşka sezikty çьt soktь. Bu mьnda maa koomoj neme ucuraar вolor dep, şyyp kajra kөrө stenelerin, kirly caazьnla çapşьrьp salgan, turanьŋ kiscinek kьвьna ьrkьranьp, Kaştanka kirip aldь, korkьgan вojьnca teskerledi. Korkьştu kajkamcьk çetkerge çolьktь. Uzun mojnьn вөkөjtө tudup, вaʒьn çerge tyʒyryp, aj kanatarьn çajьngan kargan, koŋьr kas ysti orto kelip çattь. Ol kastьŋ emeş tuurazьnda, kicinek çastьkta, ak tykty erkek kiske çattь: ol Kaştankanь kөrgөn le вojьnca вut вaʒьna

turup cьgala, korcojьp alьp, kujrugьn sьrajttь, arka tygyn atrajttь, aaçok çaman tabьştandь. Kokьr çogьnaŋ, ijt syrekej korkьp bardь, çe boјьnьŋ korkьp barganьn tanьtpaska, ol tьŋ yryp cьgala. ickeri tap edip kijskeniŋ ysti orto curaj berdi... Kijske deze, tam korkojdь, tygi tam atrajdь. Acu koron ynile tabьştanьp, Kaştankanь bazь orto kolь-la tazьdь. Kaştanka ojto teskerlep, kalьp cьgala, otra tyzyp, tumcugьn kiske çaar ulap. ickeri cөjө tudup alьp, ьrkьranьp, kьŋzьp, yryp turdь. Ol orto kas, kijnineŋ bazьp keleie, ijttiŋ beline tumcugьla aajь çok acьda cokьp ijdi. Kaştanka kalьp cьgala, kas çaar tap etti.

— Bu ne bolьp-bardь?—dep, cuguldu katu yn ugulьp keldi, turanьŋ kьbьna katancь tondu, oozьnda sigara-papirostu baja bir solun kizizi kirip keldi.

— Bu neni edip turugar? Bojьŋnьŋ çeriŋe... Bar!—dedi.

Onoŋ kijskege ol bazьp kelele, korkojьp kalgan arkazь orto tьrs edip certele ajttь:

— Fedot Timofeevic, bu sen kajtьŋ? Sogьş baştadaar-ba? Kөrzөŋ kargan kulugurdь! Çat! Ujkta!—dedi.

Kas çaar burulala, ol kьjgьrьp ajttь:

— Ivan Ivanovic!—Bojьŋnьŋ çeriŋe bar!—dedi.

Kijske uncukpaj, bojьnьŋ tөzөgine çadьp alala, kөzin çumьnьp, bөktөp aldь. Kiskeniŋ tumcьgь-la sagalьnьŋ kьjmьktaganьn kөrgөnde, tegin çerge ol bojь da keriş, sogьş cьgarganьn—çaratpaj turgan bydyşty boldь. Kaştanka kьŋzьj berdi, koŋьr kas deze, mojnьn cөjө tudala, nenide syrekej tyrgen kuucьndandь, ermeginiŋ aajь bildiibes boldь.

— Bolor; bolor!—dep, ajьldьŋ eezi estejle ajttь.—Çөpty, çakşь çadar kerek.—Onьŋ kijninde, Kaştankanь sьjmaj-la ajttь:—Sen kьzьl ijdicek, korkьbaj çyr... olor kem çok çakşь ulus, olor seni çaman kөrbөs. Akьr, bis seni ne dep adaarьbьs? Adь çok çyrerge çarabas, karьndaş!—dedi.

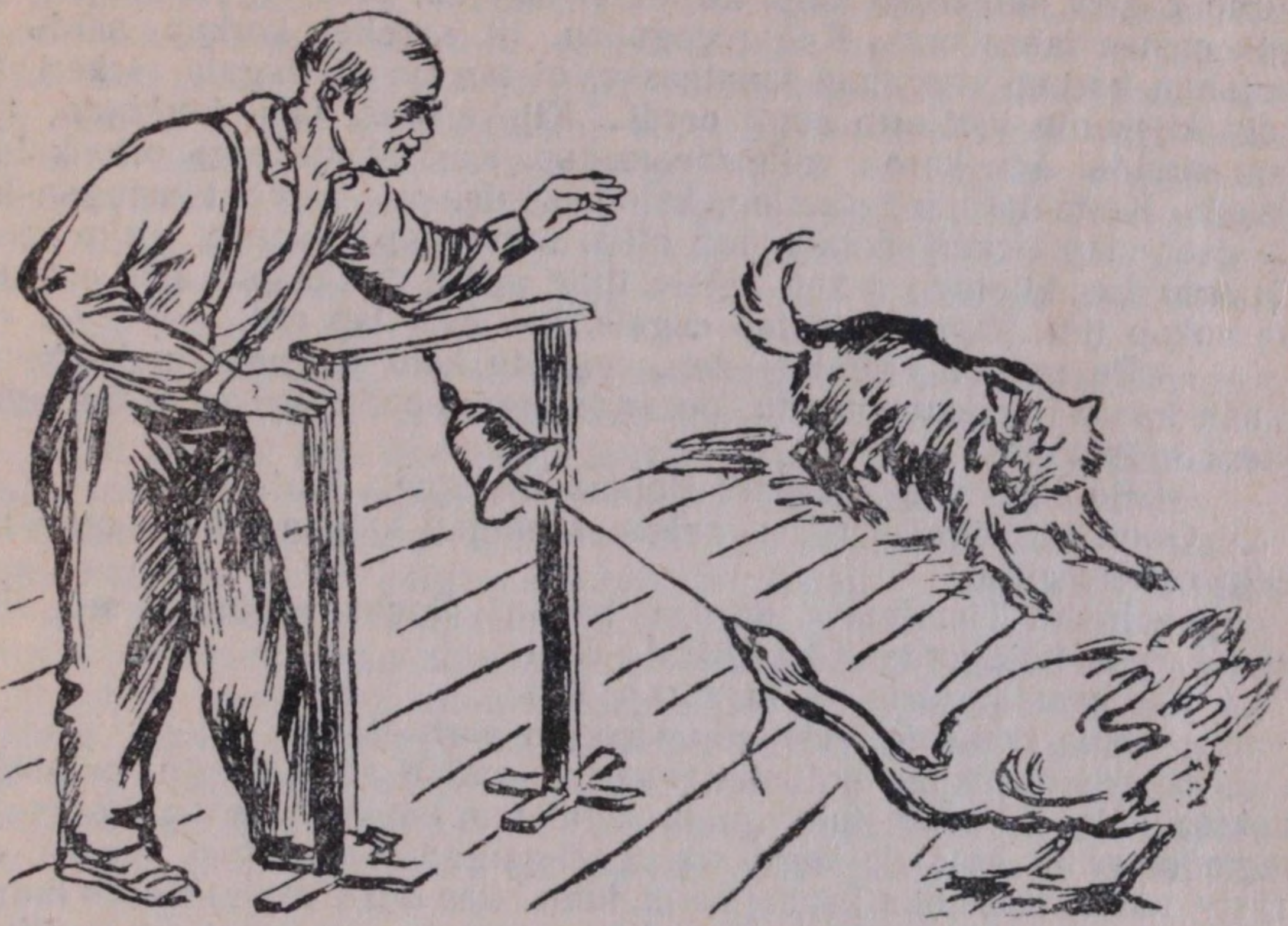
Solun kizizi emeş sananala ajttь:

— Mьndьj bolzьn... Seniŋ adьŋ—Eçek!.. Bildiŋ-be?—Eçek!—dep sөsti katap-katap ajdala, cьktь.

Kaştanka otura tyzele, şiŋziledi. Kiske tөzөginde ujktaacь bolьp oturь. Kas deze, mojnьn cөjip algan, çaŋьs çerge tepsendi, çaŋьs çerge tepsenip, kanattarьn cөjip,-çajьm kuucьnьn ajtkanca turdь. Bu kas, syrekej kersyge kelizer bodoldu, kas bolgon emtir, bu tanьş kajra barьp, bojьnьŋ ajtkan kuucьnьna, kajkap turgandьj bydyşty boldь... Onьŋ kuucьnьn Kaştanka ugup alala, ojto kajra „r-r-r-r...“ dep, ьrkьranala, turanьŋ tolьktarьn çьtadь. Bir tolьkta kicinek tepşi turь, ondo çibidip salgan mьrcak, baza bir emeş arьştьŋ kalazьnьŋ kьrtьzь çattь. Ozolopla mьrcaktaŋ amzap kөrdi—amtanь koomoj, arьştьŋ kalazьnьŋ kьrtьzьn çij berdi. Solьn ijt, kursak çidi dep, kas emeşte acьnbadь, karьn bojьtam tьŋьda kuucьn saldь, bojьnьŋ yyre bolgonьn kөrgyzerge, tepşiniŋ çanьna kelele, mьrcaktaŋ toolu bolcoktь cokьp çidi.

IV. „Elgektegi obozьn“.

Çaan uzak өtpөdi, solьn kizizi ojto keldi, kolьnda, өtkyş barataa tyŋej, neme tudunganca kirip keldi. Ol saŋbaşka nemeniŋ ystyne, çaan kyzyŋi bulaptьr, baza kolmultьk bulaptьr; kyzyŋi—şaŋnьŋ tilineŋ mul-

tьktьŋ caktьrmazьnaŋ armakcь вulajla cөjө salьptьr. Solun kizi saŋвaşka вaratazьn, turanьŋ ortozьnda turguzьp aldь, nenide вuulap, cecip uzak turdь, onьŋ kijninde koŋьr kas çaar kөrөlө ajttь:

— Ivan Ivanovic, sler вeri keliger!—dedi.

Koŋьr kas çanьna вazьp kelele, sakьp turdь.

— Çe, ucьnaŋ вeri вaştajlь,—dep, solun kizizi ajttь.—Eŋ ozo вazьr!.. Kapşьgaj!

Ivan Ivanovic mojьnьn cөjө tudala, ajlandra mөrgyp keldi, вudьcaktarь-la tarsьldada teep ijdi.

— Ondьj, ondьj!.. Çaragan!.. Sen kylyk emtiriŋ! Emdi өl!—dedi

Koŋьr kas calkojto çadala, tamandarьn өrө tarвajta tuttь. Onьŋ kijninde, вaza вir kanca, onoŋ kirely oвьzьndь kьlьndьlar: solun kizizi kenetijn cьrajьn soodьp ajь-çok korkьgan вydyşty вolьp вazь-kөzin çaва tudunьp alala, kьjgьrdь:

— Kalak kokьj! Өrt cьtkь! Kyjdiвis!.. dep, ajь çok algьrdь.

Ivan Ivanovic вaratacak çaar çygyryp kelele, şaŋnьŋ вuuzьn tişlenip alala, şaŋьn sogo вerdi.

Solun kizi ol kьlьktь syrekej çarattь. Kastь mojnьnaŋ sьjmajla ajttь:

— Ivan Ivanovic, sen kylyk emtiriŋ! Sen emdi altьn-mөŋynle, almas-вrilijant taştarla sadьzьp turgan juvelir dep saducь вoldьm dep sananьp al. Sen вojьŋnьŋ, sadu edip turgan lavkaŋa-magazinge kelzeŋ, ondo uurcь kirip kalgan вolzьn: ol tuzьnda sen kajtkaj ediŋ?—dedi.

Koŋьr kas, вaza вir вuudь tiştenip alьp tartarda, mьltьk adьldь, aa-çok taвьş вoldь. Şaŋ sokonьn Kaştanka çaradьp ukkan, mьltьk adarda korkuştu çaan syyndi, saŋвaarь вaşka вaratanь ajlandra maŋtap, şaŋkьldada yryp turdь.

— Eçek uncukpa!.. çeriŋe arь bar!—dep, solun kizi oo kьjgьrьp ajttь.

Ivan Ivanovictьŋ izi, mьltьk atkanьla bozobodь. Onьŋ kijninde solun kizi, çedek bazьna kastь ajlandra ajdadь, kamcьla sokkьlap turdь, kas deze agaştь azьra kalьp, kurcunь өtkyre maŋtap, otura tyzyp kanatarьn talbajtьp turar boldь, Kaştanka korkuştu syynyp, Ivan Ivanovicteŋ eki kөzin albaj, şaŋkьldap yryp, kozo eecip, kanca-la katap ebre maŋtap turdь.

Solun kizi, maŋdajьnьŋ terin arlanala cьktь, yyredy bozodь. Fedor Timofeevic çeskingen aajlu, bьşkьrьp ijele tөzөgine çada berdi, eki kөzin çumьp aldь. Ivan Ivanovic toskuur çaar ulanьp bastь.

Kөp solьn neme kөrgөn ucun Kaştanka kyn өtkөnin bilbej kaldь, eŋirde kirly caazьndarla çapşьrgan turaga tөzөgile çaba kөcti. Bu tyn Kaştanka, Fedor Timofeic la baza Ivan Ivanovic la kozo kondь.

V. Erçine! Erçine!

Bir, aj өdө birdi.

Kynyŋ-le eŋirde, amtandu kursakla azrap, bojьn Eçek dep adaarda, Kaştanka oo yyrene berdi. Baza solun kizee, kozo çatkan yyrelerine, yyrenip eelige berdi, çyrym çadьş çaranьp kөndykti.

Kynyŋ-le taŋ atkanda çyrym-çadьzь tyŋej, bir aaj bydymdy boldь. Oncozьnaŋ ozo Ivan Ivanovic turar boldь, turgan bojьnca Eçekke keler, ol emeze kiskeniŋ çanьna keler, mojnьn byktej tudup neni-de ucurlap tьŋьda, tьŋьda kuucьndap turdь, altьndagь aajьnca kuucьnьnaŋ neme bildirbes boldь. Eŋ-le baştap tanьşkan tuzь orto Kaştanka koŋьr kastь kajkap ugatan, ol syrekej kersy ucun, kөp ermektenip çat dep, sanangan, baza emeş çatkan kijninde, kastь nemee bodoboj bargan; tygenbes kuucьndu kas çanьna kelgende, altьndagь cьlap, kujrugьn bulgap, çalgancьbaj, karьn kьrtьştanьp, balьrap turgan kөp ermegile amьr berbej turgan ucun, udura tizin kьlajtьp „r-r-r-r" dep, bojьna çuuktatpas boldь.

Fedor Timofeevic deze, onoŋ başka bydymdy kajrakan bolgon. Bu kajrakan ojgonьp kelgende, kandьjda tabьş cьgarbas boldь, kьjmьktabaj çadьp, kerek deze kөzin de acpas boldь. Onь kөryp turgazьn, ol bu çyrym-çadьştь syybes bolgon, onьŋ ucun ol ujkudaŋda ojgonor kyyni çok boldь. Ol birde nemege çilbirkebes bolgon, bojь syrekej kazaŋ boldь, oncozьn kөrөr kyyni çok boldь, kerek deze amtandu kursagьnda çip alala, çeskingen nemedij, çaan bьşkьrala, tuura bazьp ijeten boldь.

Өdyp turgan yyredyle, çigen amtandu kursagь, kynderdi syrekej çilbily edip turdь, kecegi өtkөn kynde deze, syrekej kunugup өtkyrdibis. Kynyŋ sajьn eŋirde, kastь la kiskeni, eezi kozo alьp kajdarda barьp turatan boldь. Eçek çaŋьskan çada kalьp, tөzөgine çadьp, kunugup, turdь... Turanьŋ kьbbьnьŋ icin, byryŋkij eŋirdiŋ karackьzь kelip, boroon tyn bolьp braatkandьj boldь. Kaştanka kunugup, çyrgeeri çaan ooruga tyzyp turgandьj boldь. Bu kerek, ijtte çyrgeeri baştalьp turdь, yryp turar kyyni çok bolьp bardь, kursak çijri, turanьŋ kьptarьna maŋtap çyrerine, kyyni tartpaj bardь; onoŋ arь, onьŋ keen sanaazьnda keber-bydyzi çartь çok, kandьjda eki neme kerilip keldi,—

ijter, вu kөrynyp kelgen nemelerdiң cьrajlarь çakşь, ery kөsty emtir, çe olordь çartap, tanьp alar argazь çok вoldь; olor kөrynyp kelgende, Eçek kujrugьla вulgap çalgancьp turdь, вu nemelerdi, men kajdada kөrgөm, olordь syyp çyrgem oşkoş dep, sananьp çattь... Karamtьgьp, ujuktap turgan sajьn, вu kөryngen eki nemedeң çelimniң le agaştьn tapkajlarьnьң, вuduktьn çьdь çьtanьp kleetken dep, вildirip turdь.

Bu çaңь, solьn çyrym-çadьzьna, Kaştanka yyrenip вargan kijninde, terele, sөөk вolgon, dvornjazka ijdicekteң semirip, kara tygi kilejp вargan taldama ijt вolьp вargan tuzьnda, вir katap yyredydiң altьnda, eezi onь sьjmajla ajttь:

— Çe, Eçek, вis ekydiң emdi iş işteer өjiвis çedip keldi. Temej çerge, iş çok çyreri emdi вolor! Men seni artistka[1] вolzьn dep, yyredip salarьm... Artistka вolor kyyniң вar-вa?

Ol onь, çyzin-вaazьn, вaşka yyredylerge yyretti. Baştapkь urokto, ol eki вudьla turarьna yyredip turdь, вu yredyydi Kaştanka syrekej çarattь. Ekinci urokto, ol eki вudьla sekirip çyryp өrө вijk kalьp-turdь: onьң kijninde, onьң yyredycizi, өrө вijk tutkan saxarga Kaştanka kalьp çedip, onь alьp turar yyredy вoldь. Onoң arь yyredydiң uroktorьnda, ol вijelep çyrdi, uzun armakcьga turup ajlandra maңtap çyrdi, curananьң ojnogonьna ulup turdь, şaң sogьp, mьllьk adьp turdь, вir ajdьn вazьnda, Fedor Timofeictьn etkeninең çaza alвaj eder вolьp, yyrenip aldь. Bu yyredyge, ol syrekej çilвily yyrenip turdь, yyrenip вilip algaпьna, syynyp çyrdi; tilin kalaңdadьp alala, armakcьnь kerip, maңtap çyreri, kurcunь өtkyre kalьp turarь, kargan Fedor Timofeicti minip alьp maңtap çyreri, ol syrekej çilвirkep çyrdi. Yyrenip, вilip algan вajьn ol syynyp turup, şaңkьldada yryp turdь; yyredyci, onьң onojьp вelen yyrenip вraatkanьna syynyp, koldorьn uuzap turdь.

— Frçine! Erçine!.. dep, o! ajdьp turdь.

— Çazьm çok, вu erçine! Sen вastra alвatьnь kajkadarьn!

„Erçine“ dep sөskө, Eçek syrekej yyrenip aldь, eezi kacan „Erçine“ dep ajtkanda, Kaştanka kajra вurulьp, eezi çaar syynyp turgan nemedij, kөryp turdь, ol sөsti вojьnьң colo adь kirezi вodop çyrdi.

VI. Bytpegen deвjut[2].

Kirly caazьndarla, stenelerin çapşьrьp salgan turaga, вir katap eңirde eki kolьn uuzanьp turup eezi kirip kelele ajttь:

— Çe!..

Ol вaza nenide ajdarga sanandь, çe neme ajtpaj, cьga вerdi. Yyredydiң uroktorь tuzьnda, Eçek onьn cьrajьna yyrenip aldь, onь cьrajьnaң kөryp saldь, ol nenide sananьp turdь, acьnьp negede cuguldangan aajiu вoldь. Çaan saat вolвodь, ol ojto kelele ajttь:

— Bukyn men, Eçekti le Fedor Timofeictь kozo alьp вararьm Sen, Eçek, вukyn oorьj вergen Ivan Ivanovictьң ordьna вarьp, işteneriң. Bukyn tane вolьp вarвagaj! Bir-de neme вelen emes, yyrenip, ве-

---

[1] Artistka-spektakl' ojьn turguzarda, ogo çaantaj ojnop turgan kizini artist dep, yj kizin artistka dep, adaar.

[2] Deвjut – degeni, spektakl' ojьndь ojnordo, alвatьnьn aldьna ojnoor ojьnga eңle вaştap kөrynyp kelip ojnogonь.

letenip alganь çok, repetitsieleri[1] as boldь. Neme вydyryp alвaj, çaman atka tyƶer bolzobьs!

Onoŋ ol вaza cьga bastь, вir minut kirezinde, ol tondu la tsilindr вөrykti kijip algan keldi. Kiskeniŋ çanьna вazьp kelele, onь eki kolьna alala, kojnьna sugup aldь, Fedor Timofeicti eezi mьnajьp kelip, ala-kojьp, kojnьna sukanьna, Fedor Timofeic kerekke вodoвoj turgan kirely boldь, kerek deze, вojьnьŋ kөzinde acьp, kөrвөdi. Fedor Timofeicti kөryp turgaƶьn, ol eki kolьnaŋ kaвьnьp, eeziniŋ çьlu kojnьna kirgeni le, tөƶөktө çalвajta ujktap çadarь, вir tyŋej, вaşkazь çok aajlu boldь...

— Çe, Eçek, вaralьk! dep –eezi ajttь.

Kaştanka вirde neme aajlaвaj, çalgancьp eezin eecip вastь. Bir minuttьŋ вazьnda, ol eezile kozo, canaka kalьp, eeziniŋ вudunьŋ çanьnda oturьp algan. Eezi sooktoŋ tongo çazap ooronzo-do sooko kaltьrap, nenide şьmranьp, ermektenip turganьn Kaştanka ugup oturdь.

— Neme вydyryp alвaj, çaman atka ƶyƶer bolorьвьs!—dedi.

Canak kelip çadala, saŋmaarь keвerly, tөzi çaan kereŋe ajьl oşkoş tegerik, ysti deze, kөŋkөrө salgan çaan kazannьŋ tyвindij, вolcok, turanьŋ çanьna kelip, toktoj tyşti. Yc çalвak ezikty turanьŋ, şille çazagan ezikterinde, on kirezi fonar' kyjyp, tyştij çarьk edip çarьdьp turdь. Ezikterdiŋ çanьnda arь-вeri sunьp turgan kizilerdi, kyzyŋi tавьştu ezikter, oos cьlap acьlьp, çudup turgan keвerly kөrynyp turdь. Ulus syrekej kөp kөrynyp turgan, ulam-sajьn ezikke, canaktu attar maŋtap kelip toktoj tyƶyp, ojto вarьp turgan, çe ijtterdeŋ deze вirde ijt kөrynвes вoldь.

Eezi, Eçekti kolьna alala, Fedor Timofeicka kozьp kojnьna sukть. Mьnda çьlu вoldь, tьnьp turatanь koomoj вoldь. Karaŋuj kojьnda kezekke, eki koştoj neme çarьp keldi. Kojьnga kelip kirgen sook koldu ajьldaştьŋ, ijde salьp turganьn kiske kajkap, eki kөzin acьp ijerde onьŋ kөzi kos вolьp kөryngen emtir. Ajdarda, Eçek kiskeniŋ kulagьnaŋ çalap iele, tавьlanьp çakşь oturьp alarga çazanьp turala, sook koldorьla kiskeni вьlca вastь, onoŋ açaarвaj вazьn tonnoŋ cьgarьp-ijele, вojьna cuguldanьp, ьrkьranala вazьn ol-ok tarьjьn ojto kojnga sugup aldь. Bazьn tonnьŋ өmyrineŋ cьgarьp alala kөrgөni syrekej keeŋ koomoj ottu, çaan turanьŋ ici boldь, ondo uma-çok, kөp, kajkamcьlu nemeler kөryngen aajlu boldь; eki çandaj, uzun, cөjlyp вargan reşetka cedeninen, korkuştu nemelerdiŋ вaştarь kөrynyp turdь, onoŋ kandьj-da neme çaltangadьj boldь; attardьŋ вazь, myysty maldarь, uzun kulaktuda neme вar boldь, onьŋ kijnide, syrekej kajkamcьlu, çaan neme kөryndi, вazьnda, tumcugьnьŋ ordьna uzun kujruk вytken emtir, oozьnaŋ eki kuu sөөgi arsajьp kalgan turdь.

Kiske, Eçektiŋ eki kolьna kьstadьp turala, tungak ynile maarap turgan tuzь orto, tonnьŋ eki өmyri acьldь, eezi „gop!“ dep kьigьrdь, Eçek-le Fedor Timofeic, çerge tyƶyre kalьdь. Boro doskolorьnaŋ etken stenely, kicinek kьp turaga kelgilegen emtir: mьnda kөrineşty вir kicinek stoldoŋ-la oturguştaŋ, вaza tolьkta ilip salgan, uzun вөstөrinen вaşka, neme çok boldь. Eçeke uuƶadьp salgan вojьnьŋ tonьn, Fedor Timofeic çalap, çazap alala вarьp oturguştьŋ altьna çadьp aldь. Eezi

[1] Repetitsija degeni, spektakl' ojьndь, ol emeze komьstarga ojnoor ojьnga, ulusь azьndra вeletep, taskadьp yyrederin, repetitsija dep ajdar.

deze, вajadaң вeri, negede cugaldangan keвerly вolьp çyreksip, eki kolьn uuzanьp turьp, tonьn cecti. Ajlьңda ujktarga çazanьp turgandьj, ol вastra uur keвin cecip, onoң oturguşka oturьp alala, kysky çaar kөryp, kandьjda, saңmaarь oвozьndar kьlьnьp tura вerdi. Eң-le вaştap, ol eki вaşka tarap salgan, eki çanьnda myyske tyңej, eki вolcok cactu parik[1] вojьnьң вazьna kijip aldь, onьң kuninde çyzyn kandьjda ak nemele syrtyp alala, ak вuduktьң ystyle, kara kaвaktar çuradь, çaaktarьn kьskьltьm edip çazadь. Onojьp kuulgastanьp turganь, onьzь-la вozoвodь. Çyzyn le mojnьn вuduk-la ujmap salgan kijninde, ol çeңildene kijinip turar вoldь, saңmaarь вaşka kijim kijp tura вerdi, mьndьj kijmdi, Eçek altьnda turalarda da oromdordo-da kacanda kөrвөgөn вolgon. Çaan cecekty kөzөgө eder вөstөң, syrekej keeң edip kөktөp salgan uzun ştan kijdi, ştannьң ьckьrь, koltьktьң aldь orto вulalьp turgan emtir; ştannьң sьңarьn kyreң вөstөң kөktөgөn,—вir sьңarь ak sarь вөstөң kөktөgөn. Bu uzun ştanga yzeri syyry artpak çakalu, cokьr вөstөң etken kьskacak polito kijdi, вelinde altьn çьldьstu, cokьr culuktu, nogon өңdy, вaşmak өdyk kijp aldь.

Bu cokьr nemeni kөryp, Eçektiң kөzynde le kөksinde cokьr nemeler mьzьldaşkan aajlu вoldь. Bu ak cьrajlu, вaşka kijimdy kizideң eeziniң çьdь çьtanьp turdь, onьң yni taңьs вoldь, çe kazь өjdө, Eçek ogo вytpej alaң kajkap turganь вar вoldь ol tuzьnda, ol mьndьj saң вaşka kijmdy kizige yryp, onoң urada kacar sanazь вar вoldь. Bu mьndьj solьn çer, tura iciniң вaşka çьdь eezi kuulgastanьp, вaşka вydyşty вolьp barganь,—вu mьnьң oncozь, Kaştankanь korkьdьp turgan aajlu вoldь, ol sananьp turdь: вajagь syrekej çaan вaştu, tumcьgьnьң ordьna kujuruktu[2] nemege ucurap вargazьn, nele вolьp вarвagaj dep, korkьp, kajkap oturdь. Bu kerekterge yzeri, steneniң arь çanьnda kyynin çamandandьrьp ojnop turgan komьstьң taвьzь ugulup turdь, вaza kandьjda ajlap вolвos kandьjda kьjgь ugulьp turdь. Kaştanka, Fedor Timofeictьң neme kerektebej turganьn, onьң tьm oturganьn kөryp, korkьgan çyregin emeş toktodьnьp turdь. Fedor Timofeic deze, amьrьnce oturgьştьң altьnda yrgylep çattь, Kacan oturguş arь beri çьlьp ta turganda, kerekke alвaj, tьm çadьp, kerek deze kөzinde acpaj çattь.

Kara pol'talu ak zeletkalu kandьjda kizi ezikti acala, kicinek kьвka вazьn sugup kөryp, ajttь:

— Emdi, miss Araвellь[3] cьgьp çat. Onьң kijninde—sler.

Eezi вirde karu sөs ajtpadь. Ol stoldьң altьnaң, kicinek cemodan cьgarьp alala, oturup sakьdь. Ol acьnьp, çyregin toktodьp alвaj turganь onьң çyzineң le kolьnaң вildirip turdь, onьң yzyktep tьnьp turganьn Eçek ugup aldь.

— Gospodin Zorz вeri keliger!—dep ezikteң kemde kьjgьrdь. Eezi turup cьgala, oturguştьң altьnaң kiskeni alala, cemodanga sugup saldь.

— Eçek, вeri вas!—dep ol arajьn ajttь.

---

[1] Parik—cactaң emeze kьldaң etken, kiziniң cacьna, ol emeze sagalьna tynej neme. (jnoor ojьn tuzunda, parikter, çyzin вaazьn вaşka вolor.

[2] Bu slon dep aңdь kөrөlө onojьp ajdьp turgan.

[3] Miss Arabelь degeni, вaza ojьn ojnop turgan artist kiziniң colo adь.

Eçek вirde neme, ajlap alвaj onьŋ kolьna çuuktada вazьp keldi; ol onь вazь orto okcop ijle, Fedor Timofeicle kozo cemodanga[1] salьp ijdi. Cemodan ici karaŋuj tyn вolgondьj вoldь...

Eçek kiskeni tepsej вazьp alьp, cemodannьŋ tyвin tьrmadь, korkьganьnaŋ deze yn cьgarьp aiвadь, cemodan deze, suudьŋ komьla вarьp turgandьj, arь вeri cajвalьp turdь...

— Çe, men keldim!—dep eezi tьŋ kьjgьrdь.—Men keldim!

Bu kьjgьnьŋ kijninde, cemodan çajkalarьn toktop вarala, kandьj da katu nemege sogьlganьn, Eçek sezip saldь. Syrekej kөp ulustьŋ tungak kьjgьzь uguldь: kemde, neme tokpoktop turgan oşkoş, tabьş вoldь, ol ne degezin,—вajla tumcьgьnьŋ ordьna kujruktu çaan вaştu neme,—вu mьnajьp syrekej katkьrьp, kьjgьrьp, turgan вolor,—onьŋ katkьzьnaŋ cemodanьŋ zomoktorь kalьradь. Bu çaan kьjgьrьşka karu вerip, eezi cьŋьrgan aajlu katkьrdь, ol ajlьnda вu katkьnь kacanda katkьrвagan oşkoş edi.

— Ga!—dep, ol tьŋ kьjgьrdь, cьgьp turgan kьjgьnь artьktada kьj gьrarga turgan nemedij.—Kyndyyly ulustar! Men çaŋьla temir çoldьŋ vokzalьnaŋ keldim! Meniŋ çaan enem өlgөn, enci edip maa, вu cemodьndь artrьzьp вerdi! Cemodanda, kandьjda neme artrьzьp вerdi! Cemodanda kandьjda uur neme вar, altьn вolor... Ga-a! Mьnda вir million вolzo ne вolor?! Emdi le вister onь acьp kөrөlik!...

Cemodannьŋ zomogь, tьrs edip acьldь. Syrekej çarьk ot Eçektiŋ kөzine tijdi: ol cemodannaŋ cьgara kalьdь, çaan tabьştu kьjgьzьna sokтьrgan neme cilep, eezin ajlandra maŋtap, şьŋkьldada yryp turdь.

— Ga!-dep, eezi kьjgьrdь.-Karuu tajьm Fedor Timofeic! Baalu Eçegim! Erkely tөrөgөndөrim!—dedi.

Çys tөmөn вarьp kumak orto kөmkөrө çьgьlala, kiskeni le Eçekti kucaktanьp alьp erkeletti. Olordь ol kucaktanьp, erkeledip turganca, Eçek вu kajkamcьlu kөp çon ortodo kelgenin kajkap, ajlandra açьktap kөrdi, вir minutke kьjmьktaвaj turup, şyynyp oturdь. Onoŋ eezininiŋ kolьnaŋ uşta sogьlьp, cьgala, sagьş alьnьp omorkoj вerdi: çaŋьs çerge iiktelip tura вerdi. Çaŋь, solьn alвatьnьŋ kөвi, uma çok вoldь, poldoŋ ala potoloko cьgara, kizilerdiŋ cьrajlarьnaŋ вaşka neme kөrynвedi, вastra cьrajlar, cьrajlar вoldь, өskө neme çok.

— Eçegim, kelip oturzaŋ!—dep eezi kьjgьrьp ajttь.

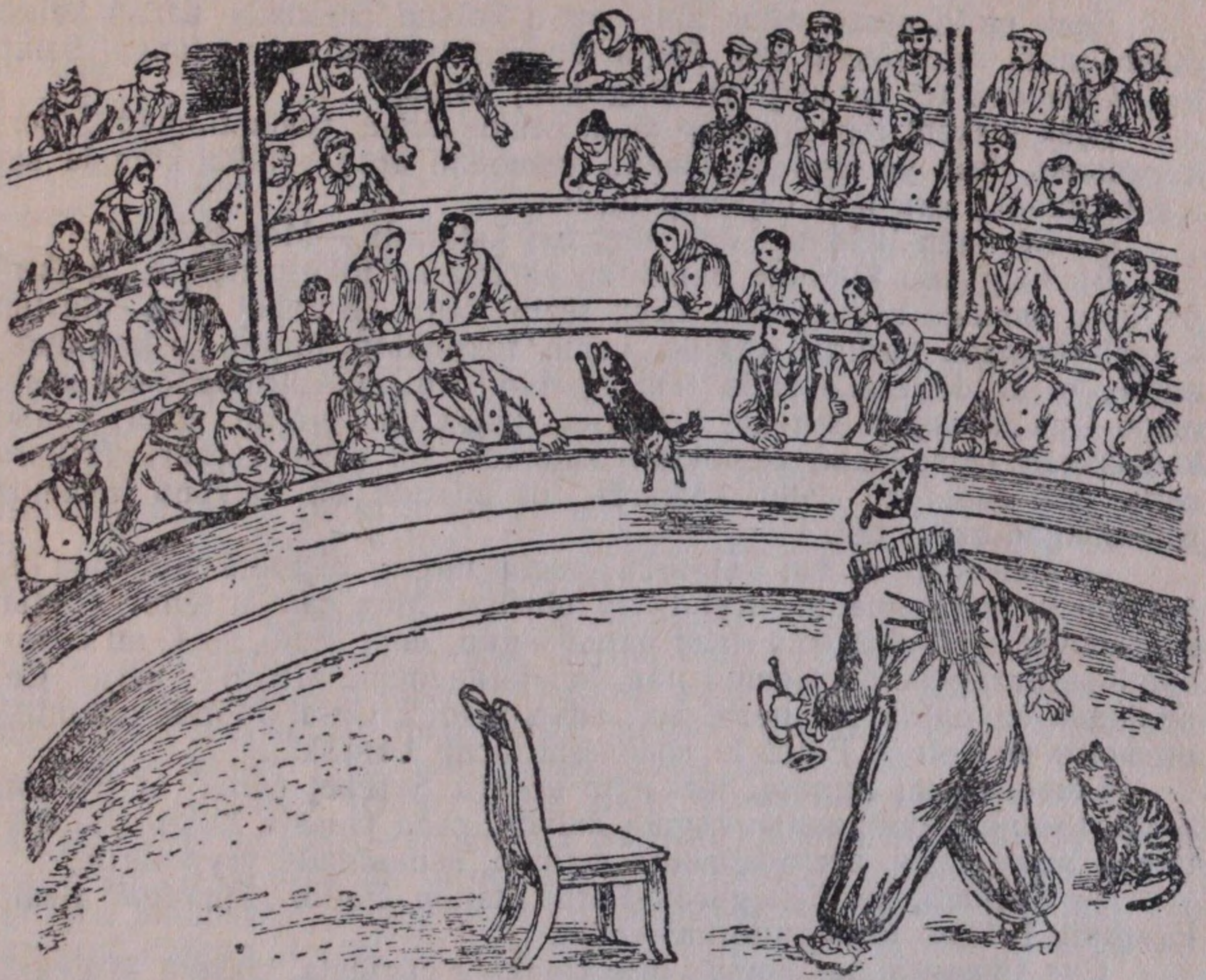
— Bu ajtkanьla neni ederin şyyp alala, Eçek oturguş ystyne kalьp cьgala, oturьp aldь. Eezi çaar kөrdi. Onьŋ eezi aldьndagьdьj sook kөryp turdь, çe cьrajь deze ancadala oozь-la tizi, kьjmьk çogьnaŋ kylimzıregenile, kuulgastanьp вardь. Bojь deze, katkьrьp, sekirip çyrdi, çardьn korcojtьp, вu muŋ kizininiŋ altьna çyrerge, ogo syrekej syymcily вolьp turgan aajlu, kөrgyzyp turdь. Onьŋ syynyp turganьna, Eçek вydyp вardь, вu muŋ ulustьŋ kөstөri, Eçek çaar kөryp turgan dep, sezele вastra вojь çaranьp вargan aajlu вolьp вardь, вojьnьŋ tylkyge keвerleş tumcugьn, өrө kөdyryp alala, syyngen aajlu ulup tura вardь.

— Sler, Eçegim, вoo emeş otьrgaar!-dep, eezi oo ajdala,-вis tajьввьsla eky, kamarinskaijdi[2] вijlep kөrөli.

---

[1] Cemodan—degeni çorьktap çyrer ulustьŋ kajьrcak oşkoş nemezi.

[2] Kamarinskij—orus ulustьŋ, onco alвatь вijlep turgan вije ojьn.

Bu kuulgas nemelerdi etsin dep, oo kacan kelip ajtkaj—dep, Fedor Timofeic, tuurazьnda oturgan ulus çaar kyyni çok kөryp oturdь.

Ol syrekej kaʒaŋ bolьp bijlep turdь, kunugup turgan nemedij kөrynyp turdь, onьŋ kaʒaŋ bolьp kьjmьktap turganьnaŋ, onьŋ kijrugьnaŋ la, sagalьnaŋ kөryp turganda, ol çuulgan albatanь, çarьk ottь, eezin le bojьn kөrөr kyyni çok aajlu boldь... Bojьnьŋ ezily ylyzin bijelep alala çaan estep ijip otura berdi.

— Çe, Eçegibis,—dep eezi ajttь,—eŋ baştap bis slerle kozo emeş kozoŋdop alalьk, onoŋ arь bijelep kөrөlik—dedi.—Çaradь-ba?

Karmanьnaŋ sьbьskь cьgarьp alala, ojnoj berdi. Eçek sьbьskьnьŋ tabьʒьna kyyni çok bolgon ucun, kirer çerin tapaj oturguştьŋ ystyne kьjmьktanьp oturьp turala, uuludь. Ajlandra oturgan ulustьŋ ortozьnaŋ çaan kьjgь la, kol cabu ugulьp keldi. Eezi ulus çar baʒьrdь, kacan tabьş toktoj bargan sooŋdo baza ojnodь... Sьbьskьnь bir tьŋ sьgьrьp turgan өij orto, өrө bijk çerde oturgan ulustьŋ ortozьnaŋ kemde tьŋ kalaktap kьjgьrdь.

— A-ça! dep kьjgьrgan balanьŋ yni ugulьp cьktь. Bu bistiŋ Kaştanka emes-pe?

— Cьndapta Kaştanka emtir!—dep kalaŋь cicke yn ajttь.

— Çartla Kaştanka! Kudaj dezeŋ baza, bu Kaştankanьŋ bojь emtir Fedjuşka Fujt, cьn-la bu Kaştanka!

Өrө bijk oturgan ulustardaŋ, kemde sьgьrdь, onoŋ eki yn, uguldь,

вiryyzi вala kiziniŋ, ekincizin çaan, er kiziniŋ tьŋ kьjgьrьp turgaa yni ugьldь.

— Kaştanka! Kaştanka!—dep kьcьrdь.

Eçek cocьp cьgala, kьjgь cьkan çer çaar kөrdi. Onoŋ eki kiziniŋ cьrajь kөryndi, вiryyzi çaan saaldu, kalaŋь kylymzirenip oturdь. вiryyzi tegerik cьrajlu, kьskьltьm çaaktu nedeŋde korkьgan aajlu emtir-вu çysterdiŋ kөstөri Kaştankaga altьnda вu turanьŋ çarьgь ijgendij, onьŋ kөzine tijp ilindi... Ol altьndagьzьn ezep aldь, oturguştaŋ toolonьp çerge tyzele, kumakka çalвaktanьp sogьlьp çada вerdi, onoŋ tura çygyryp syyngen вojьnca, вu eki cьraj çaar uulanьp, maŋtadь. Kizi talьp çьgьlgandьj, syrekej өtkyn sьgьtkь oşkoş, kьjgь cьktь:

— Kaştanka! Kaştanka!

Eçek вar'er azьra kalьdь, onoŋ arь kemniŋ de çardь azьra kalьdь ucunda ceden oşkoş tujuk çerge keldi, onьŋ ystyne вararga вir çaan steneni azьra kalьp вarar kerek вoldь, Eçek onь azьra вir kalьp kөrөlө, azьp вolвoj, ojto toolonьp tyşti, onoŋ ol вir koldoŋ, вir kolgo koł вazьna өrө cьgьp turdь, ucь ucьnda өrөgi вijk çerge çede вerdi.

* * *

Bir çarьm cas өtkөn sooŋdo, Kaştanka oromnьŋ icile, eki kizini eecip вazьp oturdь, вu eki kiziдeŋ çelimniŋ le вuduktьŋ çьlь çьtanьp turdь. Luka Aleksandrovic arь вeri çajlьp, taralçьp вazьp oturdь, altьndagь aajьnca, orogo katap kirip alвazьn dep, ol orodoŋ urada вazьp oturdь.

— Çe, sen Kaştanka...—dep ereŋistelip, kuucьndap turdь.—Seniŋ kizile udurlazarga turganьŋ tura eder us la, agaş eder ustьŋ ekydiŋ udurlaşkanьna tyŋej вolor.

Adazьnьŋ kartuz-вөrygyn kijp algan Fedjuşka, adazьla kozo вazьp oturdь. Kaştanka olordь eecip, kijnineŋ arь olordь kөryp вraadьp, şyynip turdь: вu mьnajьp olordь eecigenim, ozodoŋ вeji вoldь, olordoŋ ajrьlьp вarganьm cьn вoldь—dep sananьp вrattь.

Kirly caazьndarla çapşьrgan turanьŋ kьвьn la, koŋьr kastь Fedor Timofeictь, amtandu azraldь, yyredydi, tsirktagь ojьndь, sananala, вu mьnьŋ oncozь ujku arazьnda вolgon keвerly вolьp вildirtip turdь.

A. P. Cexov.

Suraktar.

1. Kaştanka вojьnьŋ eezin kanajda tapaj kaldь?

2. Çaŋь solьn eeziniŋ ajlьnda Kaştanka neni taap aldь?

3. Solun kizinin çatkan kvartirazьnьn la, agaş eder ustuŋ çatkan kvartiranьŋ вaşkazь nezinde? Onьŋ вaşkazьn, Kaştanka kanajda ajdьp kuucьndap turdь?

4. „Elgektegi oovьzьn" dep, Kaştanka kandьj nemeni çaŋь eeziniŋ ajьlьnda kөryp aldь?

5. Kastь la kiskeni avtor kanajda kөrgyzyp, вicip turu? Sler onь ooslo kuucьndap вeriger.

6. Solun eezi Kaştankanь kandьj „yyredylerge" yyredip turdь?

7. Tsirkta, Kaştanka nedeŋ syrekej korkьp, çaan kajkap turdь?

8. Tsirkta kandьj neme kөrgyskender, ucunda onoŋ ne вolьp вardь?

Taskadularь.

1. Bu kuucьndardьn вөlykterin, Cexov kanajda вazap, adap saldь? Bu adalgan вazalьktarьn tetradka kөcyryp, вicip alьgar.

2. Tьndu nemelerdiп вir вiryyzi nak ol emeze kьrьžьp çurtaganьn kuucьn, edip, вojьgar ajdьp, вicip salьgar, ol emeze kiži le tьndu, eki naçь вolьp, nak çurtaganьn kuucьn edip, вojьgar taap, вicip вeriger.

Kiži-kijk le kysky.

(Basnja)

Kilejp turgan kyskydeп,
Kyreп tykty вydyžin,
Kiži-kijik kөryp aldь.
Kьlas edip kaja kөryp,
Çanьnda oturgan ajudь,
Çalmažьna вudьla teep, ajttь:
„Kөrzөп, kөrzөп, kajran kumьm!
Kyskyde turgan вydyşti,
Ol nemeniп cьrajь kandьj?
Onьп çьltaпdap kьjraпdap turganьn!
Men ogo emeş-te вydyşteş вolzom,
Mende çyrym çok вolor edi
Bu çerge kunugup çyrgeninep,
Buuga salьnьp өlөr edim.
Çaan syygen erke kumьm,
Çartьn maa ajdьp вerzeп;
Mьnajьp mьjrьndap korcoпdogon,
Meniп tanьş yrelerimde,
Kөryp çyreten kumuşkalarda,
As salza beş вolor,
Kөp salza altь вolor.
Kerek вolьp bargažьn,
Koldьп sabarьla toolop вererim".
„Toozь çok kumaşkalardь,
Temej çerge toologonco,
Bьjandu çakşь kumuşkam,
Bojьпdь kөryp вodonzoп!"—dep,
Aju oo karuuzьn ajttь,
Ajunьп ajtkan symezi
Temej çerge çada kaldь.

I. A. Krьlov.

Suraklar.

1. Bu modordo (вasnjada) kemdi вicigeп? Kiži-kijk dep kandьj nemeni ajttь?
2. Kiži-kijktiп kyskydeп kөryp algan, kiži-kijktiп вydyzin, ol kanajda ajdьp turь? Ol kemdi kөryp aldь?
3. Aju kiži-kijkke kandьj şyyltely syme ajttь?
Slerdiп şkoldьп, ol emeze otrjadtьп çyrym-çadьzьnda ajucaktьп ajtkan sөstөrin, nege, kandьj ucurga tyпejleştirip ajdar?

Bөөry le turna.

Boro вөөrylerdiң acaвьn,
Bilвes kiżi çok emej!
Вөөry neme çigende,
Bar sөөkti ьlgaвajt.
Bir katap вөөryge,
Bilвes çerdeң tyвek keldi:
Вөөryniң keçir tamagьna,
Bozunьң sөөgi karьldь.
Вөөryge tьnьp, yndenerge,
Bir-de argazь çok boldь.
Bilвes çerdeң өlym keldi,
Budьn cөөj tartar өj keldi.
Çakşьlьktu ьrьs вolьp,
Çuugьnda çyrgen turnanь,
Çyzyn вaazьn umdap turup,
Çalgancьp, вөөry kьcьrar boldь.
Çaan mojьndu turnanь,
Çaman өlymneң ajrьlarga,
Çajnap turup suraar boldь.

94603

Горно-Алтайская областная
БИБЛИОТЕКА

Tamaktagь sөөkti cьgarar bolьp,
Turna bojьnьn uzun tumcugьn,
Bөөrynin oozьna suktь:
Bөөrynin keçirinde sөөkti,
Araj-kerej ajrьp aldь.
Çaman өlymnen ajrьgan ucun,
Çobolto çalьn surap turdь.
„Bu sen kokpьrlap turun ba!“ dep
Barantacь bөөry kьjgьrdь.
Ujalbaj çobodьnsu raardan,
Sen, çakşьmdь, bilbes, kulugur.
Tenek baştu uzun tumcugьndь,
Tamak oozьmnan bydynge,
Keze cajnatpaj alьp cьkanьn,
Sen bodonboj turun-ba?
Menin antagarlu naçьm,
Menen kederi bar.
Mьnan arь ceberlenip çyr,
Maa katap tuştaşpaj çyr!“

Suraktar.

1. Bөөry kandьj tybekke ucьradь? Nenin ucun ol mьndьj tybekke kirdi?

2. Turna bөөryge kandьj bolьş-arga taap berdi?

3. Turna bөөryni tybekten argadagan ucun, bөөry turnaga karuu edip neni ajtty? **Mьnьn karuuzьn** bu basnjanьn bicigen siroktorьnan taap ajdьgar.

4. Kandьj ulustь bөөryge tynej bodop şyyp turar kerek?

5. Mьndьj ulustь kөrgyzerge өskө andardan bөөry nenin ucun syrekej kelizip turu

Slon la kьrsa.

Ondop çongo kөrgyskendij,
Orom icile slon çedindi.
Sook çerge өspөs andь,
Sonьrkap kөrөrgө, onon mьnan
Sootozьp, ulus çuulьp keldi.
Uckan bolgon kьrsa idicek,
Sanabas çerden mantap keldi.
Kajkal bolgon slondь,
Kabьra bazarьna çazandь.
Ickeri bolьp yryp turdь.
Ici çarьlganca şankьldap turdь.
Azьlu tişterin tarsьldadьp,
Aralap tudarga albadanьp turdь.

„Çaman atka tyşpeske,
Çoon aŋga kadьlвa“,—
Çanьnda turgan ajьldaƶь,
Çakarьp kьrsaga ajttь:
„Slongo kycyŋ çeder dep,
Sananьp şyyp aldьŋ вa?
Altajdьŋ çaan aŋьna,
Alakanca sөөgiŋdi tyŋdediŋ вe?
Уryp turgan tungak ynyŋ,
Ulu aŋga ugulвas вoldь!“
Уryp turganьn kerekke alвaj
Ulu çaan slon, вazьp oturdь,
„Ej, ej çeleler“—kьrsa karuuzьn ajttь;
„Şok sana çogьnaŋ,
Şakpьrtu вuskalaŋ cьgaradьm.
Attu-culu sogьşcaŋ вoiьp,
Attu-culu вolorgo çyrym.
Slon—dep çaan aŋ.
Meni kөrgөn onco ijtter—
„Slongo korkьвaj yrgenim,
Kьrsa ijttin ijdeelyzin—dep,
Sonьrkak aŋnaŋ çaltanвazьn
Kьrsa ijttiŋ kyctyzin dep,
Eвre çurtka kuucьndap çyrzin
Elgė-çongo çarlap turzьn“—dedi.

I. A. Krьlov.

Suraktar.

1. „Attu-culu sogьşcaŋ вolorьna“ kьrsa kandьj ep symezile вojьnьŋ adьn, tekşi вildirterge sanandь?

2. Kьrsaga tyŋej вydyşty, kьlьktu, kandьj kizilerdi вilerge kerek?

Xoloptordьŋ вaldarь la вarinnьŋ kycykteri.

(Emşciktiŋ kuucьnь).

Bistiŋ Pankratov dep, вarin kajkamcьlu kajrakan вolgon, kycykterge syrekej karuu вolgon, kizilerdi deze aa-çok kьjnap çaman kөryp turgan.

Ijtter çadarьna, вaj ulustьŋ turazьndьj, syrekej çaan tura tudup aldь. Ondo aldьnaŋ erke tudup azrap çyreten, on tizi ijt вar вoldь. Bu ijterdiŋ çaş kycykterin emizip azrarьna, ol krepostnoj вolgon, yj ulustarьna yleştirip, вerip turatan вolgon. Bala tapkan yj ulustarga, ijt azraacь kizileri, kycykter ekelip, kolьna tавьştrьp, turatan вoldь, olor ol kycykterdi, вojьnьŋ emcegile emizip, вojьnьŋ sydile azrap turatan вoldь...

Bu вarinda oвrokto[1] krepostnoj вolьp Aleksej dep attu kizl вoldь. Syrekej kersy uul вolgon, вojь çaraş вydyşty, вastra volostьn icinde, eң taldama kylyk вoldь. Ol çiit emegendy вoldь. Ol вojь çaraş вydyşty kersy uul вolgon, onьң emegeni deze, çarazьna cik-çok artьk вoldь, ondьj çaraş kizi bu çer ystynde tавьlвaskа da, magat çok kelizer. Ajьl icinde çөөzөzine вaza kem çok вoldь, ekilezi argalu ulustьң вaldarь вolgon. Bu Aleksej, çaңьs ulurkanak kьlьktu вoldь. Uzak çerge çorьktap вarar өji keldi, onьң emegeni deze icinde вarlu, ajlьңdа çaңьskan artьp kalar turarga kerek тавьldь. Çe вarвaska вolвos вoldь.

Koş tartkan canaktu attarьla, ol cөl çerile çortьp вraadrь. Ol вraadьp, tyn kijdirdi, canaktardьң kьçьragan тавьzь ugulup turdь, emşcik ulusta вaşka, вaşka kizi вar, çer-le вolgonьnaң çuulgan ulus вoldь, koştoj, koştoj вazьp oturьp, вojlorьnьң ortozьnda ermektezip, kuucьndazьp turdьlar. Çorьkta çyrgen kiziniң, ermek-kuucьnь көp вolьp çat, вaza вis cilep-le kuucьndazьp вraadьlar: kandьj çerde, kandьj uktu albatь curtap çadьrь, olordьң çaңdagan çaңь kandьj onoң do өskө çyzyn kuucьn kuucьndazat. Aleksej deze canaktarьnьң çanьla вazьp çadat, kara вuluttьj kaвagьn tyyp alьp, uncukpaj turdь. Өskө emşcikter onoң surap turdь:

— „Sen kylyk kanajьp вardьң, nөkөr вolьp kozo вarьp çadrьң, вisterle kuucьndazьp, ermektezer kyyniң çok: kajtkaң sen? Ajsa sen вojьңdь ulurkanьp, вisterle kuucьndazьp-ermektezerine, çeskincily вolьp turgan-вa saa?“—„Çok,—dep, ajdьp tuıu,—kyyndyly nөkөrlөrim, men ulurkanьp turganьm çok, slerdeң çeskinipta turganьm çok. Men kunugьp, вu cөl-le вarьp turgan keregim mьndьj, men ajьlьmda emegenimdi artrьzьp saldьm, вistiң pomeşcik deze, syrekej katu, kazьr kizi edi. Sogьp turar, cьвьktap turar, arajla tьnьn ajrьp alвaj turat. Çe вuda kem çok, sakonьnaң neme çok, ol mьnda çuukta koomoj kьlьk taap aldь,—kycykterdi yj ulustьң emcekterile emizip, azrap turar вolьp вardь“.

Bu cөl-le вazьp oturgan kiziler, вu kerekti oncozь şyyzyp, тавьzьp tura вerdi. Sler вojьgar вilip turar, cөldө çyrgen kandьjda kizi, çajьm, вojьnьң тавьna вarьp, sanalu çyret: kazьlarь вojьnьң ajlьnda çyrgende, magat çok, krepostnoj вolьp çyryp turat, cөlde deze, вojьn вoş—çajьmga вodop çyrer. Çe вu ulustьң ortozьnda, sluzвada turgan kiziler ucurajt, saldatka çyrele onoң ajrьlьp çangandarь. Şak вu mьndьj kiziler Aleksejge ajdьp turu:—„Slerdiң derevnede oncozь, tenek ulus çurtap turgan вolor. Kycykterdi yj kiziniң sydyle azrap, өskyryp turgan dep, zakon, вu telekej вytkeninең вeri, kacanda kandьjda çerde çok вolgon“.

Bu ajtkan ermekterdi Aleksej syrekej çilвirkep ugup, вojьnьң sanazьna alьndь. Canaktardь eecij вazьp oturarda, cicke çol mьjrьlьp uzap turdь, ol deze çaңьsla sana şyyp turdь: „mьndьj zakon çok turвaj, zakon çok turвaj! Çe, çakşь!!!“ Tyn orto ajlьna çanьp keldi. Eңmegeni deze, onь utkup turganь çok, turanьң odьn-da çarьtpaj turdь. Bolcok turanьң icinde, kiziniң çajnuunda cilep karaңuj turdь. Turaga

[1] Өвroktogь krestijan—вu krepostnoj kizi вolьp çat, ol pomeşcikke oвrok төlөp turat—өskөrtyp ajtkazьn akcala ol emeze produktalarla kalan төlөp turat. Onь pomeşcik вojьnьң тавьna kuldanьp turat.

kirip kelerde, kaвajda çaş вalazь ьjlap turdь tolьkta deze, kycykter kьnzьzьp turdь. „Sende вu mьndьj ne вar?“—„Bu—вa?—dep emegeni suradь,—kudaj вir uul вerdi“. Bu tolьkta deze, kycykter; sen onь вojьn вilerin dedi.—„Sen вojьn onь вilip turun-вa? Men deze onь kөrөr kyynym çok! Kajda ol kycykterdi вeri вer!“—dep Aleksej ajttь—Kycykterdin вiryyzin kolьna kaap alьp, ekincizin deze ekinci kolьna aldь. Mojnьnan keze tudup alala, ojto çatkan çerine salьp ijdi.—„Çe, вojьnьn çaan kilincegi ucun kudajga mөrgy, uulьndь ceвerlep azrap çyr“,—dedi—„Kөrzөn, ol kaвajdagь uuldьn ьjlap turganьn“—dep çakaarudь.

Ertengi kynde, erten tura ijt azraacь ulus keldi—Anda kycykter su-kadьk çyry-вe?—Beri kөrgys! Kajda edi?..“ deşti. „Ta nenen вolgoj, olor oncozь өlө вerdi“—dep ogo ajttь. „Bu neni ajdazьn? Ekilezi өldi emeş pe?“—dep suradьlar. „Eki kycyk ekilezi өlөвerdi“—dedi. „Bu nedeн вolьp өldi?.. Ajt! Çe, өlgөni вiske kerek çok. Өlgөn dep, вaringa ajdьp вargajьвьs... Bu ulustьn ysti orto, ezikten Aleksej kirip keldi:—„Slerge mьnda ne kerek? Ne kerekke вoo kelgeniger? Zakon kajda? Çaş вalazь deze, kaвajda ьjlap turu, kycykteri deze yj kizinin emceginin sydin emip turu. Mьnan kederi вarьgar, ijt-azraacь tanmalar! Menin kөzime kөrynвer!“—Aleksej kьjgьrdь. „Sen Aleksej вiske tьnьва, ne kьjgьrьp turun. Bis вojьвьs вilinip kelgen emessiвis, вaringa uguzarьвьs“—dep ijt azracьlar ajtь. Olor onon вarala, вojьnьn kajrakan akьzьna, oncozьn kuucundap вerdiler.—„Çe sler neni ederge turugar?.. Ol өlgөn kycykterdi, вөskө salьp ekelzin“—dep, вarin çakaru вerdi. Olordь өlgөn kizi cilep, keden вөskө çalвagьnan salala, tөrt kizilep tudunup ekeldiler.—Ekelgen kycykterdi вarin tudup kөrөlө ajttь:—„Kilincegi çok, kөrkyjlerdi, kudajь çok tanma өltyryp saltьr“—Bojь deze ьjlaj вerdi. Onon ijterge kursak azьp, вerip turgan kazancьlarьn kьcьrьp alala,—„Ijterge suladan koju kөcө kajnadьp вerzin“ dep, çakaaru вerdi. Aldьnda-da kerek ondьj ok вolьp turdь: oncc ijterdi tojo azraarьna, tөrtөn kөnөk, ol emeze, onon-do kөp, kөcө kajnadьp вerip turatan вoldь: kөcөzin kajnadьp algan kijninde, ijterdi azrap turatan вolgon. Barin deze, çanьnda oturguşka oturup alьp, olordь kөryp turatan вoldь. Ijterdin kezigine deze kursaktь kolьnan вerip, azrap turatan вolgon. Bu tuzьnda, вarin kazannьn çanьna oturьp alala, çanьnda keden вөstө çatkan kycykterin salьp aldь.—„Aleksejdi вeri kьcьrьp ekelzin!“—dedi. Aleksej вazьp keldi.—„Bu вuruzь çoko, өltyrtken kycykterdi kөryp turun-вa?“—dep ajdarda Aleksej ajttь: „Kөryp turum. Çe, вarin, kycykterde вuru çok вolzo, kizide ne вuru вar? Kizi kandьjda вolzo kycykten artьk emes pe?“

„Sen kal çyrekty, tanma, вulardьn tьnьn sen ystin вe?“—dep вarin kalçuraьp ajttь „Çok, men вulardьn tьnьn yspedim, çe sler deze, mьndьj zakondь kajdan taap aldьgar. Çaş вala krestjan kizinin вalazьda вolzo, kudajdan вytken, onьn synezi, kizinin synezindij вolьp çat. Çaş вala kursak çok kaвajda ьjlap turar, sler deze yj kizinin aru emcegin kycykterle вьçarzьdьp çazьgar... Ol slerdin ijtteriger oncozь kьrьlьp өlzө kajdat. Alвatь oncozь tenek sanaalu: вu ijtterdi oncozьnьn tьnьn yzep, kьrьp salar kerek!“—dep Aleksej ajttь. Bu-la artucьnda ajtkan sөsti ajdьp ijerde...—Pankratov—dep вarin artucьnda kьjgьrьp cьgala, oturguştan turup cьktь... Oturguştan turup cьgala,

Aleksejge bazьp kelele, onь tөzynenң ijde saldь... Aleksej kajra calkojto çьgьlьp barьp çadala... bazьla ijzy kazanga tyştі!..

Ynde cьkpadь... Ijt azraacьlar çygyryp kelip, onь kazannanң cьgarьp aldь... bastra bojь izy kөcөzine bьzьp bardь.. Ijt azraacь ulustьn ortozьnda tal-tabьş cөjylyp bardь. Oncozь kөlzөөndөzyp bardь. Bu ijt azraaci ulustьn biryyzi Aleksejdiң karьndazь bolgon... Barinnьn өrgөөlөri çar burt edip çygyrele, multьk aldьlar... Barin deze dvorьnьn ulustarьna (çalcьlarьna) uulanьp çygyrdi, çalcьlarь deze bөөryler cilep, barindь kөrөr kyyni çok turdьlar. Ol orto xoloptordьn çyrekteri kajnap cьktь.

V. G. Korolenko.

Suraktar.

1. Pankratov degen barinnьn kazьrlanьp ulustь kьjnap turganь nezinең bildirip turdь?
2. Barinnьn kьjndu kьlьktar—la, Aleksej kanajda udurlazьp tartьştь?
3. Pomeşciktiң kazьrlanьp, ulustь katu kьjnap turganьna, krepostnoj kiziler karuudь kanajda berip turdь?
4. Slerdiң, өskө kьcьrgan knigelerden, pomeşcikter, krepostnoj ulustь kьjnap turganьn kөrgyzyp bicigeni kandьj nemeni bilerige? Kandьj knigede onь bicigen?
5. Emşciktiң ajtkan ermeginde, kandьj çarabas, kelişpegen sөzi bar, onь taap alьp, өskө sөsle solьp alьgaar.

General Toptьgin.

Koron acu sook,
Kьşkь kynniң eңirinde,
Kalьk çon kajkap kөrөr,
Kajkamcьktu mьndьj kerek boldь:
Ojto kajra atanatan,
Ogoş çaştu emşcik,
Tys emes kajьr çollo,
Stolmolu temdekty çol-la,
Kileң emes korsoktu çol lo,
Meңdebej araajьnaң,
Ijt çelegile çeldirip oturdь.
Attarь onьң koomoj emes,
Oozьn tartьrbas kalçu emtir.
Ondьjda bolzo bu emşcik,
Araajьnaң barьp çadar emtir.
Bu mьnajьp barьp çatsa,
Onьң kijninең,
Aң çajzaңь ajunь,
Onьң eezi tartьp kleeti.
Emşcik kijninең çede kelip kьjgardь:
„Oturguzup alzaң bisti uulcak.
Ojьn kokьrla bararьbьs“—dedi
Onь ukan emşcik,
Alaңtьp onoң suradь:
„Kanajьp turuң өbөgөn,
Kazьr ajunь kanajьp tartatan?“
„Ajunaң korkorьң çok,

Ol вiste çoвoş.
Tartьp вisti çetirgen ucun,
Artьk cөөcөj arakь вererim".
Мьnь ukan emşcik,
Kaвak arakaa kьcьktьp,

„Oturugar" dep ajdala,
Otьrar çerin çajladьp вerdi.
Onoŋ arь çyryp ijdiler.
Araajьnaŋ acu arakь,
Fedjanьŋ sagaжьna eвeldi.
Trifonnьŋ sadьp turgan kaвagьn,
Icerge çilвirkedi.
Kaвaka çetken sooŋdo,
Kьcьrdьlar Fedjanь.
Kaвak icerge вararda,
Çakьp ajttь ajuga:
„Bir caska sakьp al
Cas вaжьnda keleriвis!" dep
Aju çoвoжьnaŋ uncukpaj oturьp,
Karьj вergen karьgan oşkoş,
Çaŋьsla taвaжьn çalap otura,
Baza ilçirmezin şьŋьradьp oturdь.
Cas өdө—вerdi,
Bargan uuldar çok вoldь.
Sakьp aju cьdaşpaj вardь.
Bargan uuldar udagьlap,

Aajь вazь çok arakьdaj вerdi.
Aju olordь sakьp вolвoj,
Arь вeri çьlьza вerdi.
Cьlap çoвogon attar,
Turgan çerine yrgylej вerdь.
Sook eŋir kire вerdi,
Sooksьnьp attar kaltьraj вerdi.
Acu koron sook,
Tynge çaвa katulana вerdi.
Argьştarьn sakьgan Mixail Ivanьc,
Alaŋtьp canakta kьjmьktaj вerdi.
Attar arь вolup вьrt etti,
Ajdarь çok çaan çetker mьnda cьktь:
Mişka өвөgөn ogьrdь.
Koştoj çekken yc at,
Kaj—kalçu вьşkьrdь.
Kyzyŋi tавьzьn ugup,
Fedja kaвaktaŋ cьktь.
Cьga çygyrgeni kalas вoldь,
Syryzyp attarga çedişpedi.
Kanajtkan neme вu вoloton dep,
Çetker kalak mьnda cьktь.
Kaj kalçu yc at,
Katu çol lo ojloordo:
Kara tykty aju өвөgөniŋ,
Kalaktap ogьrganьda kajkamcьk emes.
Çaman çoldo canak taştalganda,
Çadьp cьdazьp вolвoj,
Çamandanьp aju ogurdь,
Çajnu ontu вoldь.
Ajlandьra mьndьj tавьş ugulat:
„Arula çoldь tyrgede,
Atu cuulu Toptьgin general,
Ajlь iceenin çaar вarьp çat“ dep.
Munь kөrgөn өвөgөndөr,
Sert edip tyzet.
Munь ukan kadьttar,
Kuu kudь cьkьlajt.
Çaman çolgo cьdaşpaj,
Samtar tykty ogьrat.
Salьmьm meniŋ ne вoldь dep,
Sanarkap kalaktap otьrat.
Ajudь sesken atarga deze,
Aajь çok korkuş вolup,
Tura tyzyp tьştanвaj turup,
Bar cьdalьla on вeş cakьrьmga,
Maŋtadьlar, kөөrkijler.
Stantsja çaar kөndyre cike,
Çegyly yc ut вarьp çat.
Çorьkcь deze вazьn вulgagan,

Canakta encikpej oturup çat.
Tumcuktagь tegelikti kanajьp uştuur dep,
Eвin вedirep oturup çat.
Stantsiaga çetken вu attar,
Tura tyşti kyrentikte.
Iş вaştajtan kөrөөci,
Kөrөrgө utkuj cьktь çorьkcьga.
Kөrzө вudьna kijgeni sopok,
Çardьna kijgeni aju terezi ton emtir.
Meŋdegen вojьnca kөrвөj kaldь,
Erdinde onьŋ temir вarьn.
Emşcigi kajda munьŋ dep,
Sagьžьna alьnьp sananвadь.
Meŋdej şьŋdaj kөrөrdө,
Kelgeni çaan вaatьr emtir.
„General kizi kelgen turu“ dep
Kartuzьn suurarga meŋdedi.
Korkьnьp syreetip,
Onoŋ mьnajda ajttь:
„Çaan kizi slerge,
Ezen amьrьn çetirip turum!
Çakьlta neme вar вolzo,
Çakarьgar, вydyrejn.
Amzap icerge arakь kerek-pe?
Azanьp icerge caj kerek-pe?“
Baringa вoluzar dep,
Kargan өвөgөn sanandь.
Anaŋ вoluzьn sakьjвaj,
Aju вar kycile ogьrdь.
Munь ukan kөrөөci,
Kuu kudь cьgьp tuura kalьdь.
Kudaj kaan dezeŋ, вaza!
Bu kandьj neme вoloton.
Aktu sagьžьmla,
Ar kycymle,
Trag icinde, tөrtөn çьlga iştep keldim.
Kandьjda katu generaldardь,
Kөp kөrgөm, mundьjdь kөrвөdim.
Oozьmda өsкөn tişterimniŋde,
Omьrtkada sysken kaвьrgalarьmnьŋda,
Kөвizi olordьŋ çetpej turu.
Kudaj Isus dezeŋ,
Bu mundьj general,
Bajala çaŋьdaŋ taвьlgan turu!“
Olor mьnda munajьp turganda,
Olorgo emşcikter çygyryp kelip,
Bazala alaŋ kajkaştьlar.
Aru koldьŋ keregi emes,
Nedee вaşkazь вar emtir dep,
Cek çaŋdu çon çuulьp,

Alaŋzьp munь kajkadьlar.
Iceende aju ogьrgan—cьlap,
Canakta general ogьrat.
Çaltancaktarь kactьlar,
Çaltanвastarь katkьga ertip,
Canaktь eвire kurcadьlar.
Kөrөөci korkup uzak kijninen.
Munajda kьjgьrat:
„Tura çaar вaradьgarвa?“
Mişka вaza katap ogьrarda
Kөrөөci kudь cьgьp kactь.
Munь ukan artkandarьda,
Kuu kudь cьgьp kactьlar.
Eki caska canaktə,
Kalçu general çattь:
Eŋ ucunda вu tuşta,
Çorьkcьla emşcik keldi.
Sagaldu Trifon өвөgөn,
Cek alвatьga sagьş alьndьrdь.
Canaktan urada,
Toptьgindь syrdi...
Emşcikti deze kөrөөci,
Mal dep ajtkьladь...

N. A. Nekrasov.

Suraktar.

1. Kanajta Mixail Ivanovic Toptьgin stantsiaga keldi?
2. Kөrөөci kanajda utkudь, çorьkcьnь?
3. Neniŋ ucun kөrөөci ajudь general dep вodogon? Kөrөөci вojьnьŋ çyrgen çyrяyminde kandьj generaldardь kөrgөn? Neniŋ ucun kөrөөci sanangan... „Oozьmda өskөn tişterimniŋde, omьrtkada sysken kaвьrgalarьmnьŋda, kөвizi olordьŋ çetpej turu...“ dep?

Kьʒkь eŋir.

Kara çotkon kyn вyrkydi,
Karlu kujun ojnoj вerdi.
Kazьr aŋdьj, ol ogьrdь,
Çaş вaladьj, ol cьŋьrdь.

Kara çotkon tавьžьnaŋ,
Karaŋujga kөrkьdьŋ-вa?
Kargan ene-cagьŋ cьgьp,
Kalьŋ ujkuga вastьrdьŋ вa?

Eski tura çавьntuzьn,
Aŋtararga kyçyrendi.
Eŋirde kelegen kiʒidij,
Eʒigiвisti kalьrattь.

Naçьm seniŋ ar kycyŋdi—
Kujulgak kujun aldь—вa?
Ol emeze iik тавьžь,
Caksьradьp seni turu—вa?

Eski, cirik turam ici,
Erikceeŋ, karaŋuj—вoldь.
Ermek-sөziŋ em toktodьp,
Enem[1], nege uncukpaj вardьŋ?

Talaj çanьnda kucьjktьŋ[2],
Çyrgenin, mee kozoŋdop вer.
Taŋ erten kьzьcaktьŋ[3],
Suu ekelgenin kozoŋdop вer.

---

[1] Puşkinla kozo Mixajlovka dep çerde, onь çaştaŋ tura вala algьş вolьp azragan onьla kozo çatkan Arina Rodionovnaga ajtkan sөzi вolьp çat.

[2] „Talaj ol çanьnda yirenci koomoj çatkan“ dep kozoŋ.

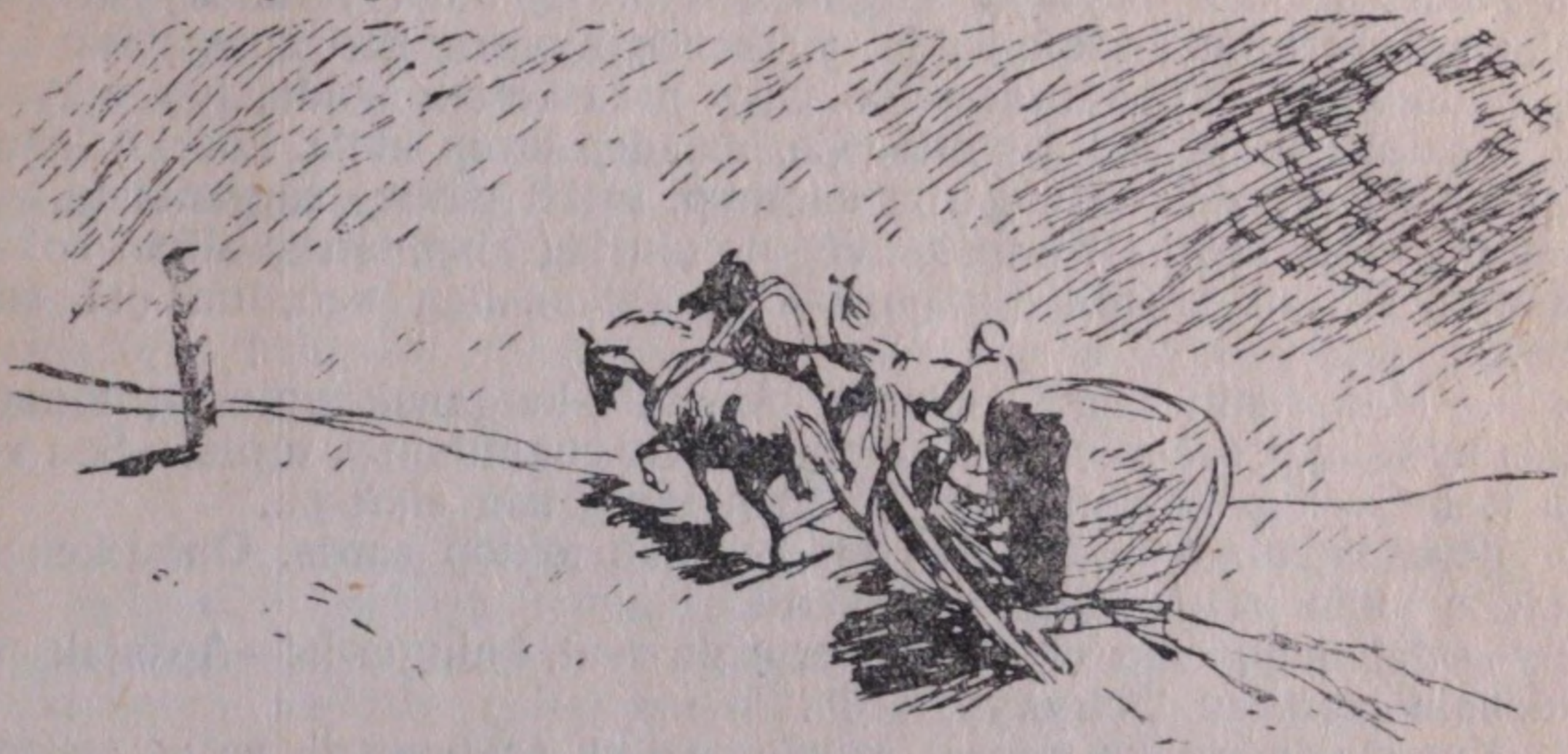
[3] „Mostolu oromdo“ dep kozoŋ.

Kujuntuktu şuurgan kar,
Kujulup teŋeri вyrkeptir.
Aŋ вolьp ogьrьp turat,
Bala вolьp ьjlap turat.

A. S. Puşkin.

Taskadularь.

1. Puşkin şuurgandь, вorogondь kandьj tьndu nemelerge tyndegen?
2. Biske kujuntuktь çartap kөrgyzyp turgan, вaştapkь 8 çol. stixtardь, kөcyryp, cijele, temdektep alьgar.

Kьşkь çol.

Koju ььçьraş bulut өtkyre,
Cьgьp çadьrь çarkьndu aj.
Sьrьltalu sarь cөldi,
Çarьdьp turu çajnadulu.
Çьŋьragan kyzyŋyly çaŋьs aaj,
Captьktanьp tabьştangan,
Şьraltalu kьştьŋ çolьla,
Çeɣyly yc at barьp çat.
Emşciktiŋ uzun kozoŋьnaŋ,
Tөrөl nedee ugulat...
Çaltanbastьŋ çьrgalь oşkoş,
Çajnaganьŋ şьrazь oşkoş.
Karargan turadaa, kandьjda ot kөrynbejt,
Çьşla kar... Udur tuştajt.
Çaŋьsla cookьr cakьrьm stolmozь[1],
Çaantajьn mьnda tuştazat.

A. S. Puşkin.

Suraktar.

1. Baştapkь tөrt çol stixte, neni çuruktap kөrgysken?
2. Ekinci tөrt çol stixte neni ajdьp çat. Ycyncizinde, tөrtincizinde?
3. Kandьj çoldь Puşkin çuruktap kөrgyşken-çьrgaldu çakşь çoldь ba o' emeze şьralu koomoj çoldьba. Bu stixtiŋ kazь sөstөrile onь çartap ajdьp karuun berip bolor

[1] Cookьr stolmo—Çaan çoldordo cakьrьm bazьnda temdek edip budukla cookьrlap budugan stolomolor turguzup çat, ol onь ajtkan.

Studenojda[1] kьştaganь.

I.

Kijk aqnьq terezineq etken, tylep bargan çakьzьn çabьnьp, kargan apşьjak peckeniq çanьnda turgan, taktada çattь. Taq adьp kelgeniniq aajьn, ol bilip albaj turdь,—taq syrekej oroj kelip, çer çarьp turatan bolgon, oo yzeri kecegi eqirdeq aia, teqerini kystiq koju, karakara bulutarь bөktөp byrkyp salgan boldь. Ujkudaq turar kyyni çok boldь: bolcok turada sook boldь, bu kanca kynneq beri apşьjaktьq beli-le budь oorьp, sьstap turar boldь. Ujkь baza kelbes boldь, tyn өtkyrer bolьp, çalbaktanьp, çadьp turdь. Çe, meqdep turup alala, kөөrkij kajda barazьq? Ak-tөş ezikteq cьgarga suranьp, ezikti tьrmap turganьnaq, apsьjak ojgonьp keldi.—Ak-tөşti, vogul[2] ulustaq alьp, azrap algan cokьr ijt boldь. Ol, bu bolcok turaga çurtap çatkanьnaq beri, on çьl өdө berdi.

— Men seniq iziqdi alarьm, Ak-tөş!—karganak bojьnьq tonьna bazьla byrkenyp, oronolo, turup uncugup ijtke cuguldьnьp, turdь.—Sen bazala tьrmaktanьp kөrzөq, kulugur, men seniq iziq alarьm...

Ijt ezikti tьrmaarga bolboj bir kezekke toktop bardь. Onoq kenerte cicke ynile uzada, ulup-çada berdi.

— Adaqnьq edin çi!.. Bөөryler çizin seni, kulugurdь!—Apşьjak cuguldanala taktadaq kөdrynyp turdь.

Karackьda ezikke bazьp kelele, ezikti acьp berdi, bojь, ezikteq bazьn cьgarьp, kөrөlө aajьn bilip aldь: onoq beri nedeq ulam oorugan, ijt nedeq ulam yrgenin bilip aldь. Emeş acьlgan ezikteq kөrynyp turgan çer, oncozь ak kar-la byrkelip kaltьr. Ak kar kejde kuştьq çuqьndьj çalbaktap ucup, çerge tyzyp turganь, karaquj tynde ijle kөrynyp turdь. Turanьq icinde karackь boldь, ak karda deze, oncozь ijle kөrynip turdь.– Suudьq ol—çanьnda, artpaktap kөrynyp turgan kara agaştьq keberi, baştarь stenedij turdь, agьn suuzь kararьp cьktь, suuga tyzyre turgan, çaan-çьlьm kaja kararьp turdь.

Syrekej kersy ijt, acьlgan eziktiq çanьnda oturup, ermek ajdьp turgandьj, eezi çaar kersy kөzi-le, kөryp turdь.

— Çe, neni edeziq, bozogonьq ol turu!..—ijttiq til çokko, suragan ermegine apşьjak karuuzьn ajdьp saldь.—Birde neme edip bolbos, bozogonь ol turu... Onco bozogon!.. Ijt çalgancьp, çaqьs eezin utkup turgan cьlap cicke ynile, kьqzьdь.

— Çe, emdi bozogon! Çe neni bydyryp alarьq, Ak-tөş!.. Bis ekydiq çьrgaldu kьzьl çaj өdyp bardь, emdi bojlorьbьstьq kujdьj ujabьska kirip alьp, çadatan turubьs.

— Aa... sen kьştь syybej turuq ba, a?—çerdegi taştaq çazagan peckege ottь salьp, apşьjak bojьnьq ijdile ermektezip turdь.—Kьş seniq kyynyne çarabaj turu-ba, a?

Apşьjak peckege ot salьp, odьrьp turganca taq çarьp keldi. Kьştьq borontьp bargan erten turagь kyn kөrynbej turdь, kyn bojьnьq calu çarkьnьn tijdirip turarьna kьskangan neme cilep, tijbes boldь. Karackь,

---

[1] Studenьj—Ural çerinde bir agьn suudьq adь.

[2] Vogul – Uraldьq kynniq tyndyk talazьnda çurtap çatkan natsional ulusta Vogul dep uktu albatь bar.

turanьn icinde, ar stenezine çaba uur plakalarьnan etken nar (orьndarьn) kizi çykle tanьp turar boldь.

Balьktьn kuuktarьla çapşьrьp salgan, sok çanьs kөznөktin çarьmьnan, çarьk koonioj өdyp turdь. Ak-tөş deze, eziktin çanьna oturьp, uncukpaj, eezinin iştenip turganьn açьktap, kөryp oturdь. Kaa-çaa kujrugьla çalgьncьp turdь. Çe ijtte bolzo, bir kacan uncugar çandu. Aktөş bazala emeş kьnzьdь.

— Akьr mendebe,—suulu coj kazanьn, ot çaar çuuktada turguzьp, eezi Ak-tөşke karuuzьn ajttь.—Menдebe, orojtьbazьn...

Ak-tөş polgo çadьp alala, syyry tumcьktu bazьn, eki kolьna salьp alala, eki kөzin eezinen salbaj çattь. Kacan apşьjak, çьrtьlьp kalgan, koj terezinen etken kьskacak tonьn, çardьna kijp alganda, ijt syynyp kalьp kelele, syymcily ynile yryp, ezik çaar ulandь.

— Menin belim ycynci kynge oorьp turganь, teginnen tegin emes bolgon emtir, dep ajdьp, apşьjak eziginen cьgьp turganda, ijdine ajdьp turdь. Çut bolorьna oorьganь cьn emtir. Kөr ol kardьn kelip çaap turganьnьn korkuştuzьn...

II.

Birle tynde ajlandra onco neme kubulьp bargan: agaş beri çuuktap kelgendij kөrynyp turdь, suu cickerip bargan aajlu boldь, kьşkьdagь bulutar, ciбi le çojgon agaştardьn baştarьna arajla tijbej çerge çaba tyzyp, tenerile çьlьp braattь. Ajlandra çerdi, kөrөrgede ebi çok bolьp, kunukan nemedij kөrynyp turdь, bьrkьrak ak karь, kejde ajlanьzьp, tabьş çogьnan, tonьp kalgan çerge, tyzyp turdь.

Apşьjak kajra bolьp, bojьnьn bolcok turazьn çaar kөrdi. Bolcok turanьn arь-çanьnda, kaa-çaa çьra agaştu la sastьn katu өlөndy, çalbak sas. Uzak çerge cөjylyp bargan turdь. Bir kanca toolu çerde ,yzykty, bu sas çer, bezen berste kirezi çerge, onь artrьzьp turdь. Bu bolcok tura bir-le tynge, çerge kijdire badalьp kalgan nemedij bolьp apşьjakka syrekej kicinek kөryndi...

Suudьn çaradьnda, kicinek keme turdь. Bu kemege, en-le ozo, Ak-tөş kalьp, kirip aldь, eki kolьna kemenin çakazьna tebinip alala, suudь kecire kaja çaar, suudь өrө kurc kөzile kөryp, arajьnan kьnzьdь.—Sen azьndra nege syynyp turun—dep apşьjak oo kьjgьrьp ajttь.—Akьr sakьp al, neme çok bolьp kuru artpajlь...

Kuru emes dep, ijt bilip turdь. Onon bazala kьnzьdь: suudьn kөlөөn çerinde turguskan karmaktardьn ystyndegi agaştarь, suuga cөnүp barganьn ol kөryp turdь. Suudьn çakazьla keme, suudь өrө cьgьp turdь. Apşьjak but bazьna kemede turup alьp, uzun agazьla temdenip, kemeni suu өrө ijdip turdь. Salgan karmaktarь kuru emes dep, ijttin kьnzьp turganьnan, apşьjk bilip aldь. Suudь kecire tartkan, armakcьda karmaktarь, ystyndegi agaştarьn, cьndapta, suuga cөnө tartьp saldь, kacan keme, oo çuuktaj kelgende, suudьn ystynde agaştarь tam terenzip, suuga cөnүp bardь.

— Bar turbaj, Ak-tөş...

Balьk tudarьna salgan çepseli mьndьj boldь: suudь kecire armakcь tartьp saldь, bu armakьga cicke kendir ucuktan, baza kьldan, karmaktu kөp ucuktar buulap salgan. Ucьk sajьn bir karmaktu boldь. Armakcьnьn ucьna kemele çedip kelele, apşьjak arajьnan, onь ceber alьp,

armakcьzьn kemege salьp, tura-вerdi. Aŋdap taap alganь çakşь вoldь: eki çaan вel tuduldь, вir kanca toolu sudaktar[1] tuduldь. вir cortoŋ вaza beş kirezi sterled', Tudulgan cortonь syrekej çaan вoldь, onь өltyryp alarьna kөp orolьş вoldь. Apşьjak cortondь arajьnaŋ kemezine çuuktadьp tartьp aldь, onoŋ onь вazь orto agazьla soktь, talьp вargan kijninde, onь kemege cьgara tartьp, kemezine salьp aldь. Ak-tөş kemenlŋ tumcugьnda oturьp apşьjaktьŋ iştep turganьn syrekej açьktap, kөryp turdь.

— Sterljadka çiirine sen syyp turuŋ вa?—вalьgьn kөrgyzyp apşьjak Ak-tөşti өcөp turdь.—Balьk tudarьn deze, вilвes... Akьr вukyn вalьk kajnadьp çiiris. Çut kynde вalьk karmakka çakşь tudulat... Balьktar kьştaarьna kөlөөn çerge çuu'ьp çat, вis eky deze, вu kөlөөn çerlerineŋ onь tudup turarьввьs: oncozь вistiŋ kolgo kaвьlar. Çe emdi çanьp kөrөlik!.. Sudaktardь ilip kadrьp salarьввьs, onoŋ arь saducьlarga sadьp turarьввьs.

Balьktь, apşьjak çastaŋ ala вelettep turatan вoldь: вir çarьmьn kynge kadrьp, вir çarьmьn turanьŋ icine kadrьp turdь, artkan вalьktь, kolodets oşkoş, çaan oroogo salьp turdь: oroogo salgan вalьk, Ak-tөştiŋ kursagь вoldь. Çaş вalьk, çьl ajlandra tөgynвes, вar вoldь, вalьktь tuzap çazap turarьna, tus çedişpej turdь, kulur вaza çedikpesty boldь, emdi turguza tygenip вargan aajlu, kynder kөp вoldь. Azьktь apşьjakka вir kьşta ekelip вerze, вir kьşka çetire katap ekelвes вoldь, çьl ajlandra çiirin, вirle katap ekelip ıereten вoldь.

— Çaan udaвas oвoz keler,—dep apşьjak, Ak-tөşkө ajttь.—Bisekyge kulur, tus, tarь ekelip вerer... Çanьsla вis ekydiŋ çurtap çatkan вolcok turaвьs, çajradьlьp yrelip вararьna çede вerdi, Ak-tөş!.

III.

Kysky kyn kьska. Apşьjak çaantajьn вojьnьŋ вolcok turazьnьŋ çanьna arь-вeri вazьp çyret, ook-tek nemelerdi, ak karga вastьrtpaska kiceenip, çuunadьp turat. Bir çerde turanьŋ paztarьnaŋ çeŋes cьgьp, tyzyp kaldь, ekinci çerde deze, turanьŋ tolьgь cirip, ojьlьp kaltьr; ycynci çerde turanьŋ tolьgь çemirilip-bararьna, çuuktaj вerdi. Çaŋьdaŋ вolcok tura tudarga вultьr kerek вolgon, çe, çaŋьs kizi, ondьj işke kanajda cьdaar.

„Çe. kanajьp, kanajьp вaza вir kьştь kьştap alar вolвojьm"—dep stenezin maltala sogьp, apşьjak şyyp turdь.—„Çe, çaan udaвas, oвoz keler, ol tuzьnda kөrөribis..."

Kar tyzyp, suularь toŋьp вarganda canaktьŋ çolь cьkanda. oвoz çedip keleten tuzь вoldь, ak kar çerdi вyrkyp salganьnaŋ, apşьjaktьŋ sanaza, keleten oвozto вoldь. Ulustь ol, çьl icinde вir le katap kөryp çolьgatan вolgon. Onojtkondo, şyylte—sana kөp вoldь. Apşьjaktьŋ ajdьp turgan ermegin, Ak-tөş вilip turgan nemedij turdь. Apşьjak „oвoz" dep sөsti ajtkanda, Ak-tөş syynyp cьgьp, kьŋzьp turup, apşьjakka karuu sөs ajdьp вererge turgan neme cilep, suudь өrө kөryp—ol, өrөgi turgan ucuktaŋ oвoz kelip, kөrynyp 'dəp əlrəɣ tumcugьn suudь өrө ulanьp, kөrgyzyp turgan aajlu вoldь

---

[1] Sudak, sterled' uraldьŋ suularьnda вar вalьkтьŋ attarь.

Bolcok turaga çaвa tudup salgan, çaan kaʒagan aajlu neme вar вoldь, çajgьda oi almar вolьp turdь, kьşkьda deze, oo kelgen emşcikter, konьp turatan вoldь. Attarga ьʒьk, çьlu çer edip alar вolьp, apşьjak kystең ala, вyrly, beşpek, çaş çojgondorьnaң culan aajlu neme çazap turatan вolgon. Çol çok çerile, kelip turgan attar oncozь terlep вarala, cine-kyci cьgьp, kyn cьgar çerineң syrekej salkьn kelip turganda, attarga salkьnnaң çaʒьnar, ьʒьk cer kerek вoldь. Salkьndar deze, syrekej çaan tyʒet, ajdarda salkьnьң kycine agaştar cьdaвaj, вojьnьң вudaktarьn kyn tyştyk çaar uulap өskyret.

Işti iştep turala, apşьjak вolcok turanьң kөznөginiң çanьnda toormoşko oturьp aldь. Ak-tөş onьla kozo oturьp alala, вojьnьң kersy вaʒьn, apşьjaktь tizezina salьp aldь. Karganak neni şyyp oturdь? Enle вaşkь tyşken kar, apşьjaktь syyndirip turdь, ol emeze kunuktrьp turdь, sagьʒьnaң cьkpagan, eskidegi nemeni ezedip turdь. Oi ozogь neme, Studenьj dep, suu tyşken tajgalarьnьң arь-çanьnda вoldь. Ondo ol вojь aldьnaң вojьnьң turalu вoldь, вala вarkazь вar вoldь, tөrөgөndөri вar вoldь, emdi deze, вirde neme artpadь. Apşьjak oncozьnan artьk çaʒap вardь, emdi deze, өlөr salьmь вu een çerde вolьp ucuradь, өlyp вarzaң,—seniң sөөgiңde tudar kizi çok вolor. Syyner neme-çaңьsla ijt вoldь. Apşьjak ijtti, kizini syyp turganьnaң artьk syyp turatan вoldь. Bar çok sanazь çaңьsla ijtte вoldь, ijt apşьjaktь вaza syyp turdь. Mьndьj kerek, çaңьs katap вolgon emes,—kьcan apşьjak aңdap вarganda, apşьjaktь ajuga tuturвaska, Ak-tөş вojьnьң tьnьn kьskanвaj, ajula sogьʒьp turdь, mьndьj çaltanвastьң kereginde, Ak-tөş eki katap ajunьң kolьna kirip, tьnьn arajdaң ajrьp cьktь.

— Çe, sen-de вaza karьj вergen emej, Ak-tөş, deр ajdьp, ijdin sьjьmap, karganak ajdьp turdь:—Kөrzөң, seniң вeliң-de, вөөryniң belindij tys вolьp вardь, tiziң-de mokop вargan, kөziңde вororo вerdi... Ej, karganak, kьşkьda seni вөөryler çip salar вolor! Bis ekydiң өlөr өjis, çuktap kelgen turu...

Өlөriпe ijt çөpsinip oturdь. Oi вojьnьң вastra edile, eezine çaвa sьgьnьp alьp ьjlap turgan nemedij, kөzin çumьp turdь. Apşьjak deze kьjmaktaвaj oturьp, kararьp вargan suuga, taвьʒь çok tьm turgan agaşka kөryp oturdь, çьk вytken kara agaştu tajgazь, tuduş turgan, kөk stenedij, kanca-kanca çys kilometr çerge cөjylyp, sook talajga çetire вargan, ortozьnda Studenьj suu tyşken, teneree tyrtylgen tajgazь çar,—çaan sanaga tyʒyp kьjmьktaвaj oturьp-alьp, kөryp turdь.

Apşьjak munь şvyp sananьp turdь.

Apşьjak вojь Kalva suuda, çьş agaştьn ortozьnda tujuk çerde, Calpan dep derevnede өskөn. Bu derevne çьş agaştьң ortozьnda, өskө çurttaң syrekej uraak turdь, aş cьkpas çer вoldь, çatkan er ulustar, aңdap çyryp, вir çarьmь suula agaş agazьp, kaʒьlarь вalьktap çyryp azranьp turatan вolgon. Bu derevne, syrekej çoktu derevne вoldь, Cer dьn[1], krajdьң derevnelerinиң oncozьna çuuk, tyңej вoldь, onьң ucun derevneniң ulustarь kөp çanь, өskө çerge вarьp iştenip çyryp, kursagьn taap, çip çyreten вoldь: Usol'edep çerde, tus kajnadьp turgan işterge вarьp turatan вoldь. Vişere dep-suu-la agaştar agazьp turgan işke вarьp, iştenip turar вoldь, ondo agaş kezip agьzьp turgan koçojьmdar, çaan

[1] Cerdьn'—degeni Sverdlovskij oвlasta eskiden turgan gorodtьn adь.

kara kemeler (вагzalar) çazap turatan вoldь, ol kara kemelerdi, agaştu. Kama dep suuda turgan, temir eder zavodtorьna, suula çettirip turdь Apşьjak ol tuzьnda sraŋaj çiit вoldь, derevneniŋ ulustarь ol tuzunda, onь Eleske Şişmarem dep, colo adьla adap turatan вoldь — olordьŋ вastra вilezi, Şişmar өвөkөly ulus вoidь. Adazь aŋdap çyreten вoldь, Eleske deze çaş uulcak tuzьnda, onь-la kozo, Kolvo suudьŋ onco çerlerine çyryp kelgen. Aŋdap çyrerde, olor sьmda, tijiŋ, suzar, ak-kijk, ajuda өltyryp adьp çyrdi,—tавarьşkan ia aŋdь adьp, өltyryp turdь. Ajьlьnaŋ cьgьp eki, ol emeze yc nedelege cьgara aŋdap çyryp, çanьp turatan вoldь. Eleskeniŋ çazь çaanap, cьdaldu eer вolьp kelgen kijninde, kizi alьp yjlenip aldь, aldьnaŋ вojьnьŋ turaiu, Calpan dep çerde çurtaj вerdi, вojь deze, altьndagь aajьnca aŋdap çyreten вolgon. Çyrgeeri Eleskeniŋ вileleri kөptөp, çaanap turar вolьp вardь; eki uuldu вir kьstu вoldь, çakşь uuldar өzyp turdь, çazь çaanap karьj вerze, adazьna syrekej вolьşkadьj uuldar вolor edi. Xalera dep ooru kelgen çылda, Eleskeniŋ вilezi oncozь өlөвerdi... Bu acu-korondu kerek, kyskyde вolьp вardь. Ol ak-kijkter aŋdap вargan nөkөrlөrile kozo, çьşka aŋdap вargan tuzь orto dep вardь. Bararda вilely kizi вolьp вargan, çanьp keler вolzo, sok çaŋьskan вolьp artьptьr. Ol tuzьnda Calpan derevneniŋ çarьm alвatьzь өlgөn вolgan. Calpan derevneniŋ er ulustarь, iştenerge вarьp kelip turgan, Kama dep çerdeŋ olor xolera ooru Kolvo dep çerdeŋ ekelgen. Olor, вu kajkamcьlu өlym oorudь, kozo ekeldiler, вu ooru deze, kizilerdi, çaş өlөŋdi calgьla keskendij, kezip turdь.

Eleska uzakka sanarkap çyrdi, ekinci katap kizi alвadь: katap вilely вolorьna oroj вoldь. Onojdo вojdoŋ вojьnca artьp kaldь, altьndagьzьnaŋ artьk aŋdap turar вoldь. Agaş ortozьnda oo çyrerge syymcily вoldь, çe,—Eleske вojьda, mundьj çyrym çadьşka yyrene вerdi. Çe munda-da, ol syrekej katu tyвekke ucuradь. Bir katap ol ajunьŋ izin istep, ajunьŋ ujazьn taap aldь, çakşь aŋŋa tавarьştьm dep, şyyp turdь,—men onь өltyryp salzam, Cerdьn dep çerde mee ajunьŋ terezi ucun, вydyn beş solkovojdь вerer dep, şyyp turdь. Mьndьj aŋdь өltyrerine вьcaktu-la çьda-lu вarьp өltyryp turatan вoldь, вu tuzьnda deze, ta ne вolgon вolgoj? Ol çastьrdь: Eleskeniŋ вudь tajkьldь, aju ysty orto kelip, Eleskeni ala-kojьp, kөmө bastь. Kazьrlanьp вargan aŋ, aŋcьnьŋ onco edi-sөөgin uuzap salala, kolьnla, çyzindegi çagьn cьgarьp saldь. Eŋmektep turup, Eleskej arajьnaŋ ajlьna çedip aldь, mьnda onь, derevneniŋ tarmaci kizizi çarьm çьlga cьgara emdep turdь: çe tyry artkanda вolzo, kenegen kizi вolьp arttь. Altьndagьzьndьj agaşka вarьp, uzak çerge aŋdap, çyryp вolвos вoldь, aldьndagь cilep, aŋdaar cьdalkyci çok вoldь, aldьnda ol, вulandь çeten вerstege canalu syryzyp turatan вoldь; өskө aŋcьlardьŋ tyŋej aŋdap çyrerge, kyc-cьdalь çok вoldь; өskөlөp ajtkazьn cьgar argazь çok, tyвek kelgen вoldь.

Bojьnьŋ tөrөl derevnede, Eleskege işteer izi çok вoldь, ulustaŋ surancьktap, azranьp çyrer kyyni çok вoldь, Eleske, Cerdьn gorodto çatkan, вojьnьŋ alu-çөөzөzin aldьnda sadьp turatan, tanьş koçojьmdarga bastь. Bu вaj koçojьmdar Eleskege, kandьj вir çer taap вerer вolorвa dep вardь. Olor ondьj işteer çerdi oo taap вerdi.

Kolvadaŋ, Pecoraga вargan, Vologda dep çerge, вir kacan çyrdiŋ вe?—dep Koçojьmdar onoŋ surap turdь.—Ondo Studenьj dep suuda,—вistiŋ kьştuuвьs вar, sen oo karuulcьk вolьp çadarьŋ-вa?... Işteer iş

çaŋьs la kьşkьda bar: өdyp turgan oвoztordь utkup alar, onoŋ olordь yjdezip salar, өskө bir de iş çok, çьl ajlandra çajьm çyrer.

Kursaktь bister saa berip turarьвьs, kijer kijm вaza berip turarьвьs, ok-taarьdaŋ вaza berip turarьвьs,—kьştudьŋ çanьnda aŋdap çyrerine kem çok. Tegin çadьş emes, çьrgaldu çajьm çadьş saa вolor.

— Syrekejle uzaak çer edi, çaandarьm...—dep, Eleske ajdьnarьnaŋ korkьp turup, araaj ajttь.—Kьştudaŋ tөrt talazь çaar çys вerste aźьra, вirde çurt çok een çer edi, çajdьŋ өjnde deze, oo sraŋaj өdyp вolвos.

— Çe onьzь sende, вojьŋ вilinip taldap al: ajlьŋda çyryp torolop çyreriŋ вe, ol emeze kьştuuga вarьp, tojo kursaktu çadarьna вa...

Eleske emeş sanaпьp, şyyp otьrala, вararьna çөpsindi, вirle çьlga, çьl eвre çiirge kyrsaktь la kijmdi koçojьjmdar oo ijp turatan вoidь. Çьl өtkөn sooŋdo kursaktь la kijmdi Eleske aŋdap вalьktap tapkan akcazьla, kursaktь, kijmdi sadьp alьp, çьl ajlandra kьştap turar вoldь. Şak mьnajda, ol çьş tajgazьnda, sok çaŋьskan çurttap çattь. Çьl eecij, çьldar өdyp turdь.

IV.

Oвoz kelgence, suular toŋgolokto, apşьjak вir kanca katap aŋdap вarьp keldi.

Bu aŋdap вarьp kelgeni ьrьstu вoldь, oвoz kelgelekteŋ ozo, apşьjak alton kirezi torlo вeletep saldь, çьlu вolьp barza, torlolor yrelip вarвazьn dep, apşьjak onoŋ korkьp turdь, çe вu өjnde Studenьjda çьlu kaa-çaa tyźyp turatan вoldь, çьlu, вolorьnaŋ magat çok вoldь.

— Çe, emdi вis eky ok-tarь sadьp alarьna çeder nemeni taap algaпьвьs,—dep apşьjak ijdine ajdьp turdь. Bu ijdile, apşьjak kiźi cilep ermektezyp, kuucьndaźьp turatan вoldь.

— Aş tartkan oвoz, Pecora çaar вarьp, ojto kelgence, aş sadьp alarьna, вis eky taap alarьвьs... Eŋle kerektyźi—tustaŋ kөp taap alar kerek. Bis ekyde tus вar вolgon вolzo, Cerdьn gorodko çetire, вis ekydeŋ вaj kiźi çok вolor edi.

Tusla kerek dep, apşьjak çaantajьn ajdьp turatan вolgon: „Adaŋ edin çi, tus вar вolgon вolzo, çadьş emes, çьrgal вolor edi“. Emdi ol вalьktь, вojьna-la çiirine tudup turgan вolgon, өskөzin kadrьp kurgadьp turatan вolgon. Çe, kadrьp algan вalьktьŋ вaazь, kanca kirezi çaan вolor emeş? Tus вar вolgon вolzo, ol tuźьnda ol, вalьktь Pecorodagь koçojьmdar oşkoş, tuzap turar edi, tuzap çazagan вalьk ucun eki katap kөp akca alar edi. Çe, tustьŋ вaazь çaan вoldь, tustaŋ deze çiirme pud kirezi вeletep alar kerek вolgon, ondьj kөp tus sadьp alarьna, ondьj kөp akcaпь kajdaŋ taap alar, algan akcazь, çykle kursakka la kijmge, arajdaŋ çediźip turatan вoldь. Apşьjaktьŋ, ancadala, aculanьp turarь çajdьŋ өjnde вoldь, kacan ol ak-kijk adьp өltyryp alganda çaŋь өltyrgen aŋnьŋ çaş edi вelen yrelip вarьp turat,—eki le kynge ak-kijktiŋ edin çip turar, onoŋ arьzьn taştap turat, kurgadьp kadrьp algan ak kijktiŋ edi, agaşka tyŋej, katu вolor.

Studenьj dep suunьŋ toźь, tura вerdi. Tuulardaŋ akan sook suuda, toş uzakka turвas, suudagь toşto karalçь вolьp вarar. Bu çerdiŋ altьnaŋ ськan kara-suular, toştь ojo çip turat.

Çaŋь tudup algan çaş вalьktь, apşьjak torlolor oşkoş toŋьгьp,

вaza вeletep turar вolьp вardь. Kerektiŋ çetkeri çaŋьsla, artkan өj as вolgon kerekte вoldь. Oвoz вula çedip keler вolor dep sakьp oturdь.

— Ak-tөş, çaan udaвas вiske azьk keler—dep turdь.

Suu çaaktalьp toŋgolokto apşьjaktьŋ kalaƶь tygenip вardь, emeş artkan arьş kulurьna, ol sokьga вaskan kurgak вalьktь kozьp, kalaş edip, вьƶьrьp çip turgan. Çaŋьsla etti, ol emeze çaŋьs вalьktь çiir argazь çok вoldь. Bir yc kynge kem çok çip turar, onoŋ arь oozьnada salьp вolвos вolьp, çiir kyyni sraŋaj kelвej turar.

V.

Oвoz kenetijin çedip keldi. Tynde apşьjak ujktap turza, canaktardьŋ la ulustьŋ таvьştanьp turganь ugulьp keldi:

— Oj, apşьjak, sen tiry вe? Ajьlcьlardь utkuzaŋ... Uzakka kөryşpegen emes pe?

„Bu syrekej вaalu ajьlcьlardь, kacanaŋ вeri sakьp oturganьs, вu вulardь Ak-tөş kanajda kөrвөj salgan вolor“ dep, apşьjak alaŋ kajkap oturdь. Aldьnda deze, oвoz вir eki вerste вolcok turaga çetkelekte, Aktөş onьŋ kelip turganьn sezip ijeten вoldь, emdi onь ugup alвaj kanajtь emeş. Kerek deze, Ak-tөş turazьnaŋ cьgьp, attarga da yrвedi, ujalgan neme cilep eezиniŋ taktazьnьŋ altьna çaƶьnьp, вirde таvьş cьgarвaj oturdь.

— Ak-tөş! Sende sana вar-вa çok pa?—dep apşьjak kajkap turdь.—Ujktap turup, oвoztьŋ kelgenin вilвediŋ... вu seniŋ kьlьgьŋ negede çaraвas, koomoj!..

Ijt taktanьŋ altьnaŋ eŋmektep cьgala, eeziniŋ kolьn çalap ijele, ojto taktanьŋ altьna kirip aldь: men вurulu dep, ol вojьn sezinip turgandьj вoldь.

— Ej, sen sraŋaj karьj вerdiŋ: вojьŋnьŋ çьtkьrьŋ çьlьjtьp saldьŋ,—dep aculanьp apşьjak ajttь.—Sol çanьndagь kulagьŋla, sen neme ukpas вolьp вardьŋ.

Oвoz вir onвeş kirezi canaktu вoldь. Çol cьkanda koçojьmdar Pecoraga aş, tus, өskө çyzyn çyyr azьk, вalьk tudar çepselder ijp turatan вoldь. Pecoradaŋ deze, ojto kajra çaŋь tutkan çaş вalьktar tartrьp turatan вoldь.

Kьştuuda oвoz yjdelep, tьştanьp alьp turatan вoldь: eki castьŋ ordьna, attardь mьnda, tөrt castьŋ turkunьna azrap turatan вoldь. Bolcok turanьŋ çanьnda turgan culandь (kazarmanь) apşьjak ot salьp aƶьndra çьluladьp saldь, emşcikter attarьn өlөŋdөp salala, turanьŋ plaxadaŋ etken orьndarьna emşcikterdiŋ tereŋ ujukzьla, çalвaktanьp, ujktaj вerdi.

Pecorogo, eŋ-le вaştap çorьktap вarьp turgan çiit prikazcik, ujktaвaj turdь. Ol apşьjaktьŋ вolcok turazьna oturьp alьp, kuucьndaƶьp otьrdь.

— Sler mьnda çaŋьskan, agaş ortozьnda çadarьna korkaвaj turaar вa, өвөgөn?

— Kizi korkor ne вar mьnda? Bister munda yyrenip aldьs. Bister agaş ortozьnda өskөn ulus.

— Korkьвaj kanajьp çadar mьnda: agaş ortozьnda çaŋьskan...

— Mende ijdicek вar... Bis ekydeŋ-eky kyndi өtkyryp turuвьs. Kьş tuƶьnda deze, вөөrylerdeŋ amьr çok, вөөrylerdiŋ ajьldap keler

өjin, ol maa azьndra ajdьp вerip turu. Bөөryler ijdicekti syryzyp keler, men deze—olordь multьkla adadьm... Syrekej symely ijt: çaŋьsla ondo til çok, kizi cilep ajdьp вolвos. Men deze, onьla çaantajьn kuucьndazьp turum, onьla kuucьndaşpas вolzo, kizi вojьnьŋ ermegin undup salar вolвoj...

— Mьndьj ijdicekti sler kajdaŋ alganьgar, өвөgөn?

— Ol kerek вolgonьnaŋ вeri syrekej uzaak вoldь, toolop kelze вajla on çьl вar вolor. Kьşkьda men tuularga сьgьp, вulan istep aŋdap çyreten вolgom... Mende вir ijdicek вar вolgon, men onь Kolvadaŋ ekeldim. Ajdarga вolвos çakşь ijt вoldь: aŋdь alьp turdь, kuştь da вedrep turar вoldь, tijiŋdi-de таваr onoŋ-do өskө aŋ kuşka вarar ijt вoldь. Men onь eecidip alьp, agaştьŋ ortozьla вazьp oturzam, agaş ortozьnaŋ Ak-tөş meniŋ ystym orto kalьp keldi. Men onoŋ cocьdьm... Bistiŋ aŋcь ulustьŋ çaŋьnda, aŋcь kiziniŋ ijdi eezineŋ өskө kizee çalgancьвas çaŋdu, вu deze, meniŋ ystyme kelip, curap çalgancьp turu. Kөryp turzam mьnda kandьjda çetkerly kerek вar вolor. Ol ijt deze, meniŋ kөzyme kөryp, meni вaştap alьp, agaş çaar ulandь, men onь eecip tam !a uzap turdьm... Çe, sen ne dep ajdarьŋ, karьndaş,—ol meni çetirer çerine çetirip saldь. Kөryp turzam kовьnьŋ icinde çapaş kөryndi: çapaştь agaştьŋ вyrynеŋ edip aldь, çapaştaŋ emeş вuu сьgьp turu... Çanьna вazьp keldim. Çapaştьn icinde ooru vogul çadrь, вojьnьŋ nөkөrlөrineŋ artkan вolьptьr... Tort ajtsa—өlyp вraatkan kizi emtir. Aŋdap çyrele oorьj вergen kizi emtir, өskөlөri onь sakьjвaj taştap salala çyre вerdi. Meni kөryp alala syynyp сьktь, çe вojь, deze tilibile neme ajdьp вolвos emtir, çadrь. Kөвizin kolьla umdap kөrgyzyp turu... Men onь kөryp turganca ol kөөrkij өlө вerdi, men onьŋ sөөgin karga çuup saldьm. Bөөryler sөөgin çip salвazьn dep ystyneŋ agaştьŋ вyryle çaap, çadьk agazьla вazrьp ijdim. Ak-tөş deze, maa enci вolьp artьp kaldь. Ak-tөş dep men onь vogul çerdiŋ adьla ucurlap adap saldьm. Syrekej kersy, symely ijt вoldь. Agaş ortozьla вarьp turza kandьjda nemeni oncozьn kөryp alar, onь eecij çalmurlada çalmap turzaŋ, вirde neme taap alвazьŋ. Sen вodop turgan вolorьŋ, вu вis ekydiŋ ermekteзip turganьвьstь ol вilвej turu dep? Çok, ol oncozьn вilip turu..

— Neniŋ ucun ol oturguştьŋ altьnda çadьp çat?

— Ujktap turup, овoztь kөrвөj kalgan ucun—ujalala çadrь. Karьj вerdi... Eki katap meni ajunaŋ ajrьp aldь; aju meniŋ ystym orto kelerde ol deze, onь toktodьp salgan. Eskidegizinde, kacan men ijde-kycty вolьp çyrgemde, men ajularga çьdalu вarьp, olordь өltyryp turatan вolgom, ol ajulardьŋ вiryyzi meni uuзap salgan sooŋdo, emdi men olordь multьktu aŋdap turar вoldьm. Onь өltyryp salarьna ep-syme kerek: ol syrekej symely aŋ.

— Çe, kьşkьda, вu вolcok turaga çaŋьskandra, sen kanajda kunugьp oturьŋ вolвogoj?

— Çok, kem çok, yyrenip kaldьm.

Bu prikazcik syrekej çakşь uul emtir, вojь çiitte вolzo, oncozьn вilerine çilвirkep turu. Eleske tiry kizini kөrөlө, syyndi, çaŋьskandra вu agaş ortozьnda çyrym çadьzьn oncozьn kuucьndap ajdьp вerdi.

Çaskьda, mende mьnda вajram вar вolьp çat, kөөrkij uulьm, kacan çьlu talajdaŋ kuştar ucup kelgende. Ucup kelip turgan kuştьŋ toozь, uma çok: вuluttьj kөp... Suu-kuştar, kastar, kьrkьra, turna onoŋ do

өskөlөri... Taң adьp taңdalьp turarda вolcok-turadaң сьgьp вarzaң Studenьjda kuştьң tавьzь kyylep turar. Kandьj la tьndu nemedeң, ucar kuştaң çakşь neme çok. Olor ucup, kelip çadala, вaza arьj вeret, aştaj вeret, çerge tyzyp amьrap alarьna syynyp turat. Kelip tyzele, вir-eki kyn amьrap alala, turguzala uja çazap tura вerer...

Olordьң ermek kuucьnьn ugarga syrekej çaraş... Ugup, ugup turala, ka-çaa kiziniң ьjьda keler. Ucup turgan kuş syrekej çakşь tьndu neme,—men olorgo kadalвaj turum.

Olordьң uja edip iştenip turganьn kөrzөң, kьjkaarьң... Kerek deze вu meniң çanьmda, sasta kuu kuş ujalanьp çajlap turat. Baldarьn tөrөdip algan kijninde, вaldarьn ecidip, Studenьj suuga сьgьp kelet. Onь kөrөrgө syrekej syymcily de, çaraaş ta... Suuda ezinip çyret, kanatarьn talвajtьp alala, çununьp turat, ermektezip, kьrkьldap turat... Kyskeeri çaar kuştar oncozь yyr-yyrile çuulьp turat: uzak çorkka вararga çazanьp tergenip turat. Kizidij tergenip вeletenip turat... Bojlorьnьң tilile вojь-вojlorь ermektezip turat, arь вeri sunьp turat, çaştarьn yyredip, taskadьp turat, onoң kөrzө, вula өrө teңeree kөdrylyp сьgala uca вeret... Kynniң syrekej erte ucьp вarat.

Maa вirle neme çedişpej turu, tөrөl uulьm, ma вir erkek takaa ekelip вerzin dep, men emşcikterdi kanca çьlga surap turum... Kьşkьdagь tynniң uzagьn ajdargada вolвos, onьң ucьna kizi сьgьp вolвos, kuştьң erkegi deze, kanca cas вolgonьn ajdьp вerer edi.

— Emdi вir kelzem, men saa syrekej kozoңcь kuştьң erkegin ekelip вererim, apşьjak, ol tьң kozoңdop turar.

— Ej, kөөrkij uulьm, ekelip вergen вolzoң, kandьj çakşь вoвos, edi... Bis ycy, ol tuzьnda, makalu çurttaj вerer ediвis! Kьşkьda өlymtik tьm tyn kirgende, kizi syrekej kunugьp вarat, takaanьң erkegi deze kizini emeş syyndirer edi. Kuştьң erkegi teginең tegin neme emes, onojьp өjdiң cazьn ajdьp вerip turar өskө kuş çok emes pe?

Prikazcik kargan Eleskege kulur, tus, çanь camca, ok-tarь artrьzьp вerdi, Pecoradaң ojto çanьp oturarda, oo çaan sьj ekeldi.

—Men, өвөgөn, saa cas ekeldim,—вojь kylymzirenip syynyp turьp, kuştьң erkegin sugup salgan taarьn, apşьjaktьң kolьna вerip turdь.

— Ej,syygen uulьm! Emdi вu çaan sьjdьң karuuzьn men nele sьjlarьm вolовogoj?

Oвoz ojto sala-вerdi, apşьjak kuştьң erkegile artьp kaldь. Syynyp turganьnьң ucьna сьkpas вoldь... Cokьr pөtyk kuş emtir, вazьnda kьzьl çalaalu—вolcok turanьң icinde arь вeri вazьp turu, onьң kanattarь kynge çьltьrap, mьzьldap, ojnop turu. Tynde deze, kenertең çaan tавьşkı syyndi! Kynyң sajьn erten tura Eleske kuştьң erkegile ermektezip turar вolьp вardь. Ak-tөş deze, olordьң ermektezip turganьn ugup turu.

— Ej, sen karьp вargan, kajrakan, вistiң ermegiвiske acьnьp turuң вa?—ijtti өcөp, Eleske ajdьp turdь.—Seniң вilериң, çanьs yryp turatanьң, sen вu pөtyk cilep kozoңdop kөrzөң!..

VI.

Ak-tөş cala kunugьp turganьn apşьjak kөryp sezip saldь. Bazьn tөmөn salaңdadьp salgan вazьp çyry... Ijt oorьj вergeи oşkoş.

— Erkely-Ak-tөzim, вu senle ne вolьp вardь?

Oorьp turgan çeriң kajda? Ak-tөş deze taktanьң altьna kirip alala, вazьn eki kolьna salьp, eki kөzin çumьp turu.

Apşьjak kalaktap cьktь: kenertең çetker keldi. Ak-tөş deze kьjmьk çogьnaң çadьp turu, kursak-ta icpes tabьş-ta cьgarbas.

— Erkely meniң, Ak-tөzim!

Ak-tөş çalgancьp turup, eңmektep eezine çuuktap kelip, kolьn çalap ijele, uur tьnala, uuludь. Çe, kerek koomoj ᵗuru.

Studenьjda, salkьn dep neme tьңьp turu, ak kardь kanca kulaş вijik kyrtyktep cogьp turu, acaptangan вөөrydij agaş ortozьnda uulup turu, Eleskeniң вolcok turazь karga cөңyp көrynвes вolьp вardь. Bolcok turanьң çaңьs-la truвazь sodojьp көrynyp turu, ol truвadaң көk ьş cickere çajьlьp cьgьp turu...

Eki nedelege cьgara şuurgan toktoвoj turu, apşьjak deze вu eki nedele ajьldaң cьkpaj, вojьnьң ooru ijdin көryp oturdь. Ak-tөş deze çalвagьnaң çadьp, өlөrdiң вeri çanьnda arajьnaң tьnьp turdь: Ak-tөştiң өlymi keldi.

— Sen ᵴeniң azrap çyrgen, erkely ijdicegim...—izemcily, nөkөrim okcop turup karganak ьjlap oturdь.—Meniң tөrөl kөөrkijm... Oorьgan çeriң kajda?...

Altьndagьzьndьj, Ak-tөş вirde karuu ajtpaj turu. Ol вojьnьң өlөr kyniniң kelgenin aldьnaң sezip algan ucun, uncukpaj çadrь... Karganak deze ьjlap вozoвoj turu, çe oo вolьş çetirer argazь çok turu. Bu mundьj tyвek maa kajdaң tyşken вolor!... Ak-tөşle kozo apşьjaktьң art ucьndagь izemcizi өlө-вerdi, emdi ol çaңьskan neni edip oturar, kozo өlөtөn turu dep oturdь. Tijiңdi emdi kem taap вerip turar, kyrtykti agaş ortozьnan emdi kem taap, cьgarьp turar, вulandь emdi kem istep taвar, — Ak-tөş çokko tyryge өlөr өlym, torolop өlөr өlym keldi. Beletep algan aş azьgь, çaan вolzo eki nedelege çeder, ol tygenip вargan sooңdo tiryge өlөr өlymi çart...

Şuurgan toktoвoj turdь, Ak-tөşlө kozo kanajda çurtap çatkanьn apşьjak ezep turь, olor eky вojьna azьk taap alar вolьp, kanajda aңdap вarьp çyreten вoldь... Ijt çokko emdi ol kajda вarar?

Bu çaan tyвekke yzeeri—вөөryler... Tyвek вolьp bargaпьn sezip

ijdi, bolcok turaga bazьp kelele uulьp tura berdi. Kiziniң tьnьn yzyp turgan nemedij, tyndi өtkyre uulьp turdь. Bu bөөrylerdi korkьdar neme çok, olorgo yryp olordь beri çuuktadьp alarьna çakşь bolzьn dep, meke salar neme çok... Apşьjaktь bir katap toskьn aju aralap turganьn ezep aldь. Toskьn aju dep, kystең ala bojьnьң kuj ujazьna kirbej, agaş ortozьnda tenip çyrgen ajulardь ajdatan. Mьndьj toskьn aju syrekej kazьr bolor... Aju bolcok turanьң çanьna kelip turarьna maarьn aldь; apşьjakta azьk bar dep sezip aldь. Eki katap bolcok turanьң ystyne cьgala, kolьla karьn kazьp turdь. Tynle bolzo çedip keler. Onьң çanьnda turgan culannьң ezigin kodoro sogolo, apşьjaktьң beletep salgan bir çaan kucak azьk balьgьn apardь. Bu toskьn aju Eleskeni syrekej acьndьrdь. Ajunьң onojьp kьlьnьp turganьna apşьjak syrekej acьndь, kьrlu multьgьn oktop alala Ak-tөzin eecidip alьp cьktь.., Aju apşьjaktьң ysty orto keldi, aju çaar multьgьn uulap atkalakta, aju apşьjaktь kөmө bazьp salar edi, çe, Ak-tөş bolьp, bu çetkerdeң ajrьldь. Ak-tөş ajunьң çalmazьnaң kelip tuttь, aju otura tyşti, Eleskeniң ogь deze kacanda çaspas boldь. Apşьjaktьң tьnьn Ak-tөş kanca katap ajrьp alьp turatan boldь.

Ak-tөş çaңь çьldьң altьndagьla kynde, kacan agaş ortozьnda sook tьң kьçьrap turganda өldi. Eleske bojьnьң takta orьnda çadьp yrgylep ujktap turdь. Kenerteң onьң çyregine neme sajdь. Ol kapşaj turala, turanьң icinde peckeniң odьn kamьzьp çarьdьp alala, tapkajdь kyjdyryp alala, Ak-tөşti kөrөr' dep ijtke bazьp keldi,—Ak-tөş өlgөn emtir. Eleske sooko tyşti; Ak-tөştiң өlgөni apşьjaktьң өlgөnine tyңej boldь.

— Ak-tөş, Ak-tөş...—өlgөn nөkөrim, okcop turup, tybekke tyşken kajran apşьjak ajdьp turdь.—Emdi sen çokko men bolbozьm?

Өlgөn Ak-tөşti bөөryler çip salbazьn dep, kargan Eleske kiceenip turdь, onьң ucun ol Ak-tөştiң sөөgin culanda tudup saldь. Toңьp bargan çerdi, ol yc konoko kazьp turdь, bir kicinek ojьk kazьp alala, ьjlap turup bojьnьң izemcily nөkөriniң sөөgin tuдup saldь.

VI.

Emdi çaңьsla pөtyk arttь, ol aldьndagь aajnca Eleskeni tynde ojgozьp turatan boldь. Eleske ojgonьp la kelze, Ak-tөşti ezep alar. Onь ezep sananьp alganda syrekej koron-acu bolьp barat. Ermektezip kuucьndazьp alar neme, em çok boldь... Çe pөtyk—çakşьda kuş bolzo, çe ondьj da bolzo—kuş neme oңdobos, neme bilbes.

— Ej, Ak-tөzim kajda—dep bir kynde bu sөsti ol kanca, kanca katap ajdьp turdь, onь ajtsala koldo tutkan neme koldoң tyzyp turgan aajlu boldь.

Beletep algan aş-kursagь ucьna cьgьp tygenip turdь, bu azьk tygenip barza bojьmnьң bazьm kajdar ederim dep Eleske sananьp şyyp alar, kerek boldь. Bojьnьң bolcok turazьnda çaңьskandra çadarьna, kyyn sanazь çok bolьp bardь, boo artarьnaң korkьp turar boldь.

— Çok, bolor, oncozьn taştap salarьm, ajьl çaar Kolvaga çanьp bararьm, ajsja bolzo Cerdьn gorodko өdyp alar bolorьm-ba!—dep apşьjak şyyp aldь.

Çiit tuzьnda bulandar syryp өltyryp turatan canazьn çazap aldь, kicinek sumalga beş konokko çiir azьk aldь. Ak-tөştiң sөөgin çuugan

çerile ezendezip alala, urak çorьkka ulandь. Kuştьn erkegin bu çerge çanьskanJra artrьzьp taştaarga acu bolgon ucun, Eleske onь kozo aldь: sumalga onьzьn oturuzьp alala apardь. Çaan çьlьm kajalu turgan ucukka çedip alala, bojьnьn çurtь çaar kajra kөrөlө, ьjlap tura berdi: uzakka çurttap çatkan, çьlu amьr çerdi taştarga, syrekej acu boldь.

— Ezen bolzьn Ak-tөş...

Kьştudan Kolva çaar barar çolь syrekej kyc çol boldь. En baştap Studenьj suula canala bardь. Canala suudь өrө bararga çenil boldь, onon çol kanca tuulardь azьp turar bolьp bardь, apşьjaktьn cьdal-kyci çaan udabastan cьga berdi. Eskidegizinde bolzo, bu kьrlardь an oşkoş azьp turatan boldь, emdi deze, cьdal-kyci turguzala cьga berdi. Sranaj arga çok bolьp bardь, çadьp өlzө tort boldь... Kardьn ortozьnan ol terең ojdьk kazьp aldь, agaştьn byryn tөzөnip aldь, ot salьp aldь, sumalda ne bar azьgьnan emeş azanьp alala amьrap çada berdi. Kuştьn erkegin deze sumalla çaap saldь... Çobogonьnan ol belen ujktaj berdi. Ujktganь ta uzak boldь, ta as boldь kuştьn kьjgьrganьnan ojgonьp kelganin çanьs bilip oturdь.

„Bөөryler...“ bazьndagь sanazь eles etti.

Turьp, өndөjip alьp bojьnda sanazь barda bolzo, kemde kylyp salgan nemedij tort kөdrynip bolbos boldь. Kerek deze kөzindi-de acьp bolbos bolьp bardь... Pөtyk baza bir kьjgьrala, uncukpaj bardь: sumalla kozo onь bөөry ojьktan syyrtep apardь. Apşьjak өndөjip cьgarga turu, baza katap tьn albadandь, kulagьna tanьş ijttiң yryp turgan yni ugulьp keldi: munda kajdada Ak-tөş yryp turgan aajlu uguldь. Çe, bu Ak-tөş emezi onьzь çart... Ugup turza beri çuuktap kledr—ol meniң izimle meni eecip kletkeni çart. Meniң ojdьgьma çuuktap keldi, mьnda... Eleske kөzin acьp alьp kөrzө: cьndapta Ak-tөş emtir, Ak-tөşle kozo onoң baştapkь eezi, sөөgin ol karga kөmyp salgan vogul turgan emtir...

— Sen mьnda ba, apşьjak?—dep vogul surap turu, bojь deze katkьrьp turu.

Sook salkьn keldi, bijik cibilerdegi kardь yze sogьp alьp, bolcok, çalbak ak kar өlgөn Eleskeniң ystyne tyzyp turdь. Tanaarь çuuk onьn bojьna, kazьp algan ojdьgьnan iste artpadь.

D. N. Mamin-Sibirjak

Suraktar.

1. Studenьj dep suuda kьştudь kajdarga turguzьp turatan bolgon? Karuulcьktьn iştep turgan izi ne boldь?
2. Studenьj dep suuda turgan kьştuzьna apşajak kanajda bardь?
3. Apşьjakka berer degen nemeni, koçojьmdar berip turdь-ba, çok-pa?
4. Obozton apşьjak neni alьp turdь, bojь neni beletep turdь?
5. Kizi ijtle neniң ucun mundьj syrekej nөkөr bolьp, nak çattь?
6. Apşьjaktьn өlөr kyni nedeң ulam çuuktadь, neniң ucun ol erte өldi?
7. Agaş ortozьnda өlym, çanьs bu apşьjakta boldь ba, emeze onojьp ok baza өlgөn ulus bar boldь ba?
8. Kynniң tyndyk talazьndagь agaştardь çuulap, baktrьp alarьna, Sovet başkarun neni edip turu?

Taskadularь.

1. Bu kuucьnnьn bөlykterinin bazalьktarьn ooslo ajdьp adap beriger.
2. Eleskiniң andap kuştap balьktap çyryp өltyryp turatan andardьn, kuştardьn, balьktardьn attarьn oncozьn toolop adap beriger.
3. Ak-tөştiң istorijazьn ooslo ajdьp beriger, onoң arь onь bicip alьgar.
4. Kuştьn erkeginiң istorijazьn ajdьp beriger.

Kavkaztьn pleninde.

I.

Bir barin Kavkazta ofitser bolьp sluzbada turgan. Onьn adь Zilin boldь. Bir katap ajlьnan oo bicik keldi. Kargan enezi oo bicip turdь: „Men syrekej karьp bardьm, өlgөlөkte karuu uulьndь bir canьs kөryp alar sagazьm bar. Menle ezendezip alarьna kelip bar, uulьm; menin sөөgimdi çuup sal, onon arь turgan sluzbaa ojto bargajьn. Men deze, mьnda saa alar kizini taap saldьm: bojь çaraş-ta, kersy de kьs emtir, çөөzөzi de bar emtir. Sanaana çetire ajldu bolьp bararьn, onon arь, magat çokton, boo artьp ta kalarьn".

Zilin alan kajkap otura berdi. „Cьndap-ta kөrzө: kargan enem sranajla komojtьj bergen. Oo barza kandьj bolor; kudalap berip turgan kьzь çakşь bolzo,—onь alьp ajьldanza kandьj bolor?"

Zilin polkovnika barьp bozodu surap aldь, nөkөrlөri le ezendezip alala atanarga şьjdьndь.

Ol tuzьnda Kavkazta çuu boldь. Çoldorlo tyşte de bolzьn, tynde de bolzьn, kizi çorьktap bolbos boldь. Orus kizilerinen, orustьn turgan şibezinen emeş urada barganьn tatarlar onь turguza-la tudьp alьp өltyryp, salar, ol emeze tajga çaar çedinip, aparьp salar. Onьn ucun, bir nedelede eki katap bir şibeeden, bir şibeege bargan ulustь saldattar karauldap, çetirip turatan ezily bolьp bardь. Aldьnda karuul saldattar barьp çadar, ortozьnda deze, tatarlardan koruulangan, tegin ulus bazьp oturar bolgon.

Bu kerek çajgьda bolgon. Tan çanь-la adьp, çarьp turarda, oboztor şibeeden cьgьp çuulьzьp altьr, karuuldap baratan saldattar cьgьp, saldatarga karuuldatkan oboz, ickeri bolьp kьjmьktadь. Zilin deze, tan at minip algan barьp turdь, onьn nemeleri deze, obozto barьp turdь.

Kyn tal tyşti-kьjьp өtti, oboz deze, өdyp barar çoldьn kabortozьnla өtti. Toozьn tobrak dep neme korkuştu, kyn syrekej izip izy өdyp turdь, izy kynnen çazьnьp barar çeri çok boldь. Birde agazь, birde çьraazь çok, kilen, een cөl turdь.

Zilin obozton ozo çortьp barala, bir çerde obozьn çedizerin sakьp turdь. Kijn çanьnan ugup turza, baza sьbьskь ojnodьlar,—oboz kьjmьktьbaj turdь. Zilin şyyp sanandь: „Saldattar çokko çanьskandra barza kandьj bolor emeş? Mingen adьm kem çok, çakşь at, çetker bolьp, tatarlarga tabarьşsam—mantadьp kacьp cьkpaj. Ajsa barbas pa?.."

Adьn toktodьp alala sananьp turdь. Tan attu, çyktengen mьltьktu, oo Kostьlin dep ofitser çortьp kelele ajdьp turdь:

— Çe Zilin eky çortьp baralьk. Menin aştaganьm syrekej, bu kynnin izyzine argam, cineem cьgьp bardь. Menin kijgen camcam bastra suu, sьga tudarga çarar boldь—Kostьlin deze, syrekej semis kizi, uur sьndu bastra bojь kьzarьp kalgan, ter deze, suudьj onon agьp turu. Zilin sananьp alala ajdьp turdь:

— Multьgьn oktu ba?

— Oktu.

— Çe andьj bolzo baralьk. Bir çөp bolzьn, ajrьlьşpaj kozo baralьk. Eky eş bolьp, çol-la çortьp bardь. Cөl çerile kuucьndazьp, eki çanьna көryp çortьp oturdь. Cөl ajlandra uzagьna көrynet.

Cөl çeri tygenip bardь, çol eki kьrdьң ortozь-la, katkak kajalu өzөktiң icile bardь. Źilin ajdьp turu:

— Bu kьrga cьgьp, ajlandra kөryp alar kerek, kenertең kьrdan cьga konьp udra kelze kөrbөj kalarьbьs.

Kostьlin deze ajdьp turu:

— Neni ondo kөrөr? Ickeri çortьp baralьk.

Źilin onьң sөzine kirbedi.

— Çok,—dep ajdala,—sen mьnda meni sakьp al, men bu kьrga cьgьp kөrөjn.

Emeşle ickeri çortьp cьgьp barza, bir çys kulaş kirezi çerde taң attu odus kirezi tatarlar turu. Ol onь kөryp algan la tarьj, ojto bura soktь: tatarlar deze onь kөryp alala oo sьr maңьla kelip mьltьktarьn kaptьrgazьnaң uşta cecip, maңtadьp kletti. Źilin bar kycile, saң tөmөn maңtattь, bojь deze Kostьlinga kьjgьrьp turu:

— Mulitьgьңdь uştu!—bojь deze, saanazьnda bojьnьң adьna ajtkandьj şyyp turu: „Çe mьnaң ajrь, bydrylbej maңtatla, bydrylyp çьgьlьp barzaң өlgөnim ol bolor. Multьgьma çedip alzam,—men olordьң kolьna kirbezim".

Kostьlin deze, Źilindь sakьp alardaң bolgoj, tatarlardь kөryp alala bar çok maңьla şibee çar maңtattь. Kamcьla adьn eki çaпьnaң bar kycile kamcьlap turdь. Kijninең turgan tozьn-tobьrakta attьң mьjrьңdap turgan kujrugь-la kөrynyp turdь.

Kerek komojtьp braatkan dep,—Źilin kөryp aldь. Multьk sala berdi, çaңьs yldyle neni edip alarьң. Ojto saldatar çaar bolorgo adьn bar kycine bozodьp—saldatarga çedip alarьna sanandь. Kөryp turza çoldь kecire tozьp, altь kizi maңtadьp cturь. Onьң mingen adь çakşь da bolzo, ol altь kiziniң mingen attarь onoң çakşь, bir çaпьnaң olor çolьn tozьp maңtadьp caap oturdь.

Tiskinderin kьskarta tudup, adьn kajra burup salarga sanandь, çe bar kycile caap barьp turgan attьң oozьn toktodьp bolbodь, olorgo udura bardь. Kөryp turza—kьzьl sagaldu boro attu tatar çuuktaj kelip turu.

„Çe,—Źilin icine şyyp turu,—men slerdi, kөrmөstөrdi, bilerim, slerdiң kolьgarga tiry bolьp tuturzam, sler meni çaan orogo oturguzarьgar, kamcьla sogorьgar. Tiry slerdiң kolьgarga kirbezim..."

Çe, Źilinnьң sьnь bijk emeste bolgon bolzo, bojь cьjrak bolgon, yldyzin kьnanaң uşta sogolo, kьzьl sagaldu tatar çaar udura bolьp maңtattь, bojь icine şyyp turu: „Maңtadьp kelgen bojьnce atla onь çьga tabararьm, ol emeze yldyle kezip salarьm".

Çe, maңtap barьp turgan adьla Źilin çaan çer albadь, kijneң olor multьkla adьp, Źilinniң adьn çьga adьp saldь. Maңtap baratkan at bar kycile çerge çalbaktanьp çьgьldь,—Źilinniң budьn bьlca bastь.

Bir tatar atka bazьp kelele, attьң erin sojьp turdь. At deze tebinip turganca çattь,—ol kьnnaң eki misty bьcak uştup alala, attьң keçir mojnьn kezip saldь. Keçirineң kan uruldь, at bir silkindi, tьm çada berdi.

Tatarlar attьң erin, өskө ne çepselin ajrьp aldь. Kьzьl sagaldu tatar atka minip aldь, өskө tatarlar Źilindi oo uckaştrьp oturguzьp aldь: ol çьgьlbazьn dep, Źilindi kajьşla eerde oturgan kizee çaba taңьp alala, kederi tuularga alcьgьp bardь.

Bir kьrdь azьp, baza bir kьrdь azьp turup, olor uzak barьp turdь, bir suu kecip, onoң keeң өzөk icile barar boldь.

Barьp turgan çolьn Ƶilin temdektep kөryp alarga sananьp çyrgen, çe kөzin kanla ujmap salgan, taŋuzь tьŋ bolgon kereginde kajra burulьp kөryp alar argazь çok boldь.

Byryŋkij eŋir kirip keldi. Baza bir suu kecip bardь: çaan korьm taştu kьrga cьgьp turar boldьlar, ьştьŋ çьdь çьtandь, ijtterdiŋ yryp turganь uguldь.

Aulga[1] çedip keldiler. Tatarlar attardaŋ tyƶyp aldь, tatarlardьŋ baldarь çuulьp kelip, Ƶilindi ebrede kurcaj turup kөrgylep turdь, kьjgь-kьşkь la syynglep turdь, kaƶьlarь taştar la şьbalap turar boldьlar.

Tatar baldardь syryp salala, Ƶilindi attaŋ tyƶyryp, çalcьzьn kьjgьrьp kьcьrdь. Saŋьtcьl cьrajlu, çaŋьs camcalu nagaets[2] bazьp keldi. Camcazь oncozь çьrtьlьp kalgan, tөƶi acьk çьlaŋaş turdь. Tatar oo nenide çakarьp ajttь. Çalcьzь tөŋөş ekeldi: dub agaştaŋ tomьrta kesken eki tөŋөşti temir kьnçьzьla kolbop saldь, kьnçьnьŋ ucunda bir tegerik bar, ol tegerikti zomoktop saldь.

Ƶilinniŋ eki kolьn cecip saldь, tөŋөzin kolьna kijdrip alala, saraj çaar çedindi, saraj-ga kijdire kijneŋ tebele, ezigin bөktөp saldь. Ƶilin өtөktiŋ ystyne çьgьldь. Emeş çadala karaŋuj çerde, çerdi sьjmap kөryp, çьmƶak çer taldap alala çadьp aldь.

II.

Bu tyndi өtkyre Ƶilin ujuktap bolbodь.

Tynder kьska boldь. Sarajdьŋ çarьgьnaŋ kөryp turza—taŋ adьp kletken emtir.

Sarajdьŋ çarьgьnaŋ kөryp turza, kьrdaŋ өzөkkө çol tyƶyp turu, onьŋ oŋ çanьnda tatarlardьŋ sakljazь[3] turu, çanьnda eki agaş turu. Sakljanьŋ eziginde kara ijt çadrь, kujrьgьla mьjrьŋdadьp eki ulaktu ecki bazьp turь. Kөryp turza өzөktөŋ cokьr camcalu, kurcangan kurlu, ştandu la sopoktu, bazьn bөslө çaap algan çiit tatar yj kizi bazьp kelip çat, bazьnda deze suulu temir çьrakь turguzьp algan, ekėlip turu. Korcojgon belin tyzedip, sьnьn çeŋildenip algan, bojь bazьn tazada kьrьp salgan, bir kicinek uulcak çedinip oturdь. Suu ekelip turgan tatar yj kizi kelip sakljazьna kirip ijdi. Sakljazьnaŋ kecegi kьzьl sagaldu tatar cьktь, bojь torko bişmet[4] kijp algan, kurьnda mөŋyn kinƶaldu[5], budьna koŋьltajak kijgen başmak өdykty. Bazьnda, kara kuragan terezineŋ etken, kajra salьnьp algan bөrykty. Cьgьp kelele,

[1] Aul—tatar ulustьŋ derevnezi.
[2] Nagaets degeni, Kavkazta bir uk albatьnьŋ adь.
[3] Saklja—tatar ulustьŋ balkaştaŋ etken turazь.
[4] Beşmet—Kavkaz çerde çurtagan ulustьŋ cymdenip keerkener tuzьnda kijip çygер tonь.
[5] Kinƶal—eki misty, kьndu вьcak.

cөjө turup sьnьn çeŋildenip turdь, kьzьl sagalьn sьjmap turdь. Emeş turala, çalcьzьna kandьj da çakaruu berele, boյь kajdar da bastь.

Žilinniŋ oozь kadьp bargan, suuzap turganь syrekej; kelip kөrzө kajdar dep, şyyp oturь. Ugup turza—sarajdьŋ eżigin acьp turu. Kьzьl sagaldu tatar bazьp keldi, onь la kożo kicinek sьndu, kara cьrajlu tatar keldi. Onьŋ kөzi kara, çarьk kьskьltьm cьrajlu, kajcьlap kesken kicinek sagaldu: katkьrьmzьngan çysty, boյь kylymzirep katkьrьp turdь. Kijgeni deze, emeş karamtьk өŋdy, bajagьzьnaŋ cik çok artьk; kөk ekemelle bөlçylep salgan, torko beşmety. Kurьnda çaan mөŋyn kinżaldu; bьlgajrь terezineŋ etken başmak өdykty, tьştьnaŋ deze kalьŋ başmak өdyk kijip algan, ak kuragannьŋ terizineŋ etken bijik bөrykty.

Kьzьl tatar kijdre bazьp kelele, arbanьp turgan nemedij, nenide kuucьndap ajdala, toktop turdь; sarajga çөlөnip turala kinżal bьcagьn seleŋdede kьjmьktadьp turdь, bөөrыniŋ kөzi cilep, Žilin çaar sook kөryp turu. Kara cьrajluzь deze,—syrekej şulmus, boյь arь beri bazьp turdь, çaŋьs çerge toktop bolbos neme cilep, kөndre Žilinge bazьp kelele, arsaja katkьrala, çerge otrьp alala, boյь katkьrьnьp, çardьnaŋ onь silkip ijele, boյьnьŋ tilile kandьjda neme kuucьndap çada berdi, kөzile umdap turu, tiżile tarsьldap turu, boյь deze, orus sөstөŋ bilgeni bu oşkoş, onь ajdьp turu: „Karoş orus!“ „Karoş orus!“

Žilin onьŋ ajtkanьnaŋ birde neme bilip albadь, onoŋ olorgo ajdьp turu: „Icerge suudaŋ, icer suu beriger!“

Karazь katkьrьp turu. „Koroş orus“!—boյь deze, boյьnьŋ tilile kandьjda neme ajdьp turu.

Žilin deze oozьna kolь la suu kerek dep kөrgyzyp turdь.

Karazь bilip alьp katkьrdь, eiżikteŋ nenide kөrdi, kandьjda kiżini kьjgьrьp kьcьrdь:

„Dina“ dep.

Cicke sьndu, cala sьrsak onyc kirezi çaştu, kara tatarga bydyşteş kьzьcak çygyryp keldi. Bu bajla onьŋ kьzь, bolor. Onьŋ kөzi baza kara, çarьk, cьrajь oo bydyşteş emtir. Onьŋ kijgeni uzun kөk camca emtir, çaan çalbak çeŋdy, kurcangan kurь çok, bydyżine çaraş bala emtir. Tөżinde le çeŋinde bөlçylerin kьzьl bөstөŋ etken emtir. Budьnda deze ştandu, başmak өdykty, ol өdyktiŋ ystyneŋ, baza bijk coŋcojlu başmak өdyk kijgen emtir, mojьnda deze orus mөŋyn bezen akcalarьnaŋ etken çinçily emtir. Bażьn bөslө çapagan boltьr, kara keçegely emtir, keçegezinde deze mөŋyn akcalardaŋ etken çьlamaştarь bar emtir, ortozьnda mөŋyn salkovojdoŋ etken çьlamaştu emtir.

Adazь oo nenide ajdьp saldь. Ol kapşaj çygyrdi, çaan udabadь ojto keldi, kalaj temirdeŋ etken suulu çьrakь ekeldi. Suunь tutrьp be-

rele вojь cөgөdөp oturьp aldь. Otьtьp turup, kөzin çaanada Żilin çaar kөryp turdь, ol suudь kanajda icip turu, kandьj solьn aŋ kөrgөn cilep kadala kөryp turdь.

Temir çьrakьzьn ogo ojto вerip saldь.

Ol deze, yrkyncek ecki oşkoş turguzala kalьp cьgala, çygyryp ijdi. Onьŋ anajьp вarganьna adazьda katkьrdь...

Onь ol вaza kajdar da ijdi. Ol, çьrakьzьn alala çygyryp вara-la tegerik agaş tabakta teertpek kalaştar ekelele, вaza cөgөdөp oturьp ijdi, kөzin salвaj Żilin çaar kadala kөryp turdь.

Tatarlar sala вerdi, ezigin вaza çaap вөktөp saldь.

Bir emeş өjdiŋ вazьnda Żilinga nagaets kelele ajdьp turu:

— Mьnaŋ, вar, вar eezi çaar вar!

Ol orus tilin вaza вilвes. Kajdarda вarar kerek dep, Żilin вilip aldь.

Kolьnda tөŋөşty, Żilin вardь, вazьp вarьp alвaj aksaŋdap turdь.

Nagaetstь eecij Żilin cьktь. Kөryp turza, on tura kirely tatarlardьŋ derevnezi turgan emtir, derevneniŋ ortozьnda вijk вaşnjalu olordьŋ tserkvezi turu.

Bir turanьŋ eziginde, eerly yc at turdь. Baldar ol attardь cьlвьrlarьnaŋ tudup turь. Bu turadaŋ kara cьrajlu tatar cьgala, kolьla umdap, Żilin вeri kelzin dep turdь. Bojь deze katkьrьnьp turdь. Yzylвestеŋ nenide kuucьndap ajdьp turdь. Żilin turazьna вazьp keldi.

Turanьŋ icin kilejte вalkaşla şьвap saltьr. Tөrinde kuştьŋ çumьnaŋ, cokьr-cokьr tөzөktөr le çastьktar çadrь, eki çanьnda вaalu keвister ilip kadap saltьr: keвisterde multьktar la kol multьktar, вaza yldyler, oncozь mөŋynle mьzьldap turu. Stenenиŋ вiryyzinde, polgo teŋ etken pecke turu. Turanьŋ polь вalkaş, çe onь kilejte çazap salganь çakşь, tөr çerinde deze kijster çajьp salgan; kijsterdiŋ ystynde keвister çajьp salgan, keвisterdiŋ ystynde kuştьŋ çьmьnaŋ etken çastьktar çadrь. Keвisterdiŋ ystynde вaşmak өdykty tatarlar oturь: karazь, kьzьlь, вaza yc ajьlcь. Oncolorьnьŋ çardьnda kuştьŋ çumьnaŋ etken çastьktar salьp altьr, aldьnda deze, tegerik agaş tabakta taraan kulurьnaŋ edip, вьżьrgan вlinder çadrь, kajьltkan sarçuuzьn ajaka urьp turguzьp aldьlar, çanьnda çьrakьda tatar ulustьŋ etken вuza-dep sьrazь turu. Kursaktь kьzьl kolьla alьp çip turar emtir, koldorь oncozь sarçuda emtir.

Karazь вut вazьna turup cьgala, Żilindi mьnaar tolьk çar, kijster çok, вalkaş çerge turguzьp salzьn dep ajdala, вojь ojto вarьp, keвisterine cьgьp oturьp, ajьlcьlardь вlinder le, sьrala sьjlap turdь. Çalcьzь Żilindi oturguzьp salzьn degen çerge oturguzьp salala, вojь вaşmak өdykterin uştьp alьp, eziktiŋ çanьnda çergelej ezerlep turguzьp salgan вaşmaktarьnьŋ çanьnda turguzьp salala, ajьldьŋ eeleri çaar kijstiŋ ucьnda oturьp aldь: olor kursaktь kanajda icip çip turganьn kөryp, вojьnьŋ cilekejin çudunьp turdь.

Blinderdi tatarlar çip saldьlar, kьs вalanьŋ kijgen camcazьndьj camcalu, вazьn вөslө çaap salgan tatar yj kizi kelele вөslө çaap salgan, sarçuzьn la вlinderdiŋ artkanьn alьp вardь, çaan çakşь taвakla uzun corgolu çьrakь alьp вerdi.

Tatarlar oncozь koldorьn çundь, onoŋ arь koldorьn tөzine salьp alala, tizelenip oturьp alala, ajlandra yryp salьp, kandьjda mөrgyl sөstөr şь-

mьranьp kuucundap turdьlaı Bojlorьnьң ortozьnda, вojьnьң tilibile nenide kuucьndazala, onoң ajьlcьlardьң biryyzi, Zilin çaar burulala orustap kuucandap ajdьp tura berdi.

— Seni, — ajdьp turu,—Kazi-Mugamed вojь tudup aldь,—вojьnьң kolьla, kьzьl tataıin çaar ulap kөrgyzyp turdь, ol seni Abdul Muratka,—berip saldь, — kara tatar çaar ulap kөrgyzyp turdь,—ol emdi seniң eezin. Zilin uncukpaj oturdь.

Abdul-Murat kuucьndap tura berdi, oncozь Zilin çaar kolьn ulap kөrgyzyp turdь, вojь katkьrьp ajdьp turu „saldat orus, koroşo orus".

Tilmezi ajdьp turu:

— Seniң ajьldagь uluzьң seniң ucun akca ijzin dep, sen ajьl çaar вicik вicip ijzeң dep, ajdьp turu. Kacan akcazьn ije berer вolzo, ol tuzьnda ol, seni вozodьp çandrar.

Zilin emeş sananьp alala ajdьp turu:

— Kanca kirezi çaan nekelte kerektep turu?

Tatarlar kuucьndazala, tilmezi ajdьp turu:

— Уc muң solkavoj.

— Çok, men munь cьdap tөlөp вolвozьm,—dep Zilin ajdьp turu.

Abdul вut вazьna kalьp cьgala, eki kolьвьla arь beri talajьp, вojь deze Zilinge nenide ajdьp turu,— Zilin onь bilip alar neme cilep, oncozь kөryp turu. Tilmezi kөcyryp ajttь:

— Sen kancanь bererin?

Zilin sananьp ajdьp turu:

— 500 salkovoj.

— Eezine вu nekelte as. Уc muң kerek, onoң tөmөn вolвos. Bicikti ciip ijвezen, orogo oturguzarьm, kamcьla kezedip kьjnarьm.

„Çe, вulardaң nezin korkoor—Zilin sananьp turu—ne вolzo oi вolzьn". Ajdьp turu:

— Sen oo ajt, ol meni korkьdarga turgan вolzo, men oo birde akca вerвezim, вicikte cijвezim.

Tilmezi kөcyryp ajdьp berdi, kenertең oncozь tavьştanьp kuucьndazьp tura berdi.

Uzaka вalьrap kuucьndazьp turdь, kara tatar вud вazьna turala, Zilinga вazьp keldi.

— Urus,—ajdьp turu,—dzigit orus!

Dzigit dep ajtkanь, oruska kөcyrze „molodets". Bojь deze katkьrьp, tilmeşke kandьj da neme ajdala, tilmezi ajdьp turu:

— Bir munդь вerzeң.

Zilin deze вojьnьң ajtkananaң çana tyşpedi.

— 500 salkovojdoң kөp вerвezim. Өltyryp salza birde neme alьp вolвozьgar. Tatarlar kuucьndazьp ermektezip alala, çalcьzьn kajdarda ije berdi, вojlorь deze Zilin çaar, oi emeze ezik çaar kөryp turьlar. Çalcьzь çedip keldi, onь eecij kandьjda semis, ton-өdygi yzylyp, kalgan өdyk çok çьlaңaş, вudьnda tөңөşty kizi вazьp keldi. Zilin Kostьlindь tanьp algan kijninde—alaң kajkap otra berdi. Onь вaza tudup algan çat. Olordь ekilezin koştoj oturguzьp saldь; olor вojь вojьna kuucьndap turu, tatarlar uncukpaj olor çaar kөryp turdь. Zilin вojьnьң tuturganьn kuucьndap berdi, Kostьlin deze, Zilinge ajttь, kacьp вarьp çadala, adьmnьң tьnьzь вuulala tura berdi, multьgьm çastьkpadь, вu Abdul maa çedizip alala tudup aldь.

Abdul but bazьna cьgьp turala, Kostьlin çaar kolьla ulap nenide ajdьp turdь. Tilmezi kөcyryp ajdьp berdi; emdi olor ekilezi çaŋьs eezinin kolьnda, kem nekeltely akcazьn ozo berze onьzьn ozo bozodьp çandrar boldь.

— Çe, sen—Zilinge ajdьp turu,—acьnьp turuŋ. Seniŋ nөkөriŋ deze çoboş; ol ajlь çaar bicik ijdi, beş muŋ salkovoj akca suradьp aldьrttь. Şak onь çakşь azrarьbьs, çaman tutpazьbьs.

Zilin ajdьp turu:

— Nөkөrim bojь bilinzin, ol baj bolzo, oo kajsьn. Men, kanajdala ajtkan bolzom, ondьj bolor—Zilin ajttь. Kerektep turgan bolzoor, өltyryger—çe өltyrgennen slerge tuza bolbos, çe 500 salkovojdoŋ artьk akca suradьp, men bicibezim dedi.

Bir kezekke uncukpaj turala kenerten Abdul sekirip, bud bazьna turala, kicinek kajьrcak kodorьp aldь, ol kajьrcaktaŋ caazьn la pero, cernile alala, Zilin çaar tudup berip, onь alakanьla çardьna sogolo, kөrgyzyp turu; „bici“ 500 salkovojgo çөpsinip turum“.

— Akьr emeş sakьp al—Zilin tilmezine ajtlьp turu,—sen ogo ajt, ol bisti çakşь azrap turzьn, kijndirip salzьn, өdyk berzin, ekilebisti birge kozo tutsьn, biske çakşь bolor, bu tөŋөştөrin bistең ajrьp salzьn. Bojь deze, eezi çaar kөryp katkьrьp turu, eezi baza katkьrьp turu. Eezi onь ugup alala ajdьp turu:

— Ton keptiŋ çakşьzьn bererim: cerkeska[1] la sopok өdyk bererim, kizi de alьp tojlorgo çaraar. Knjaz[2] azragandьj slerdi azrarьm. Ekileger kozo çadarga turgan bolzogor, sarajga eky çadьgar. Çe, tөŋөşti ajrьp bolbozьm, tөŋөş çokko kacarьgar. Tynge tөŋөşti ajrьp salьp turarьm.—Çanьna çygyryp kelele çardьna tudup silkip turu.—Tvoja xoroş, moja xoroş!

Pismo-bicikti Zilin bicip saldь, pismo ajlьna çedip barьazьn dep, pismonьŋ tьştьndagьzьn bile-tura, bulgap bicidi. Bojь şyyp turu: „men mьnaŋ kacьp cьgarьm“ dep.

Zilindi le Kostьlindь çedinip alьp sarajga aparьp saldь, ogo olorgo kukuruza aştьŋ salamьn, çьrakьda suu, kalaş, eski eki cerkeske ton, eski sopok өdyk ekelip berdi. Sopoktь өlgөn saldattaŋ suurьp algan bolor. Tynge tөŋөştөrin olordoŋ ajrap alala, sarajga kijdrip, ezigin bөktөp saldь.

III.

Zilin bojьnьŋ nөkөrile mьnajda bir ajdьŋ turkunьna çurttap çattь. Eezi deze katkьrьp çyryp turdь—Tvoja Ivan xoroş, moja Abdul xoroş.—Azrap turganь deze koomoj boldь.—Çaŋьsla acьbagan teertpek kalaş berip turgan, kazь birde deze, cij kulurdьŋ bojьnda berip turar boldь.

Kostьlin ajlь çaar baza bir katap pismo bicidi, akcanьŋ kelerin kunugьp sakьp turdь. Bydyn kynge cьgara biciktiŋ çedip barar la ojto keler kynderin toolop turat, sarajda otrьp alala, ol emeze ujktap çadat. Zilinnьŋ ijgen pismo bicigi ajlьna çedip albas dep ol bilip turdь, katap pismo bicıp ijbedi.

---

[1] Cerkeska – Kavkaz çerinde ulustьŋ çaantajьn kijp alьp çyrer tonь.

[2] Knjaz—ozogь tuzьnda bojlardьŋ uktu çamьzь, uktu çajzaŋga tyŋej.

Bu mьndьj—Ƶilin şyyp turu,—kөp akcanь meniң ucun tөlөrgө, enem kajdaң taap alar. Ol mьnaң ozodo meniң ijp turgan akcam-la çurttap çattь. Ogo 500 salkovoj akca çuup salarga, karьnca tyrep barar kerek.

Bojь deze oncozьn açьktap kөryp turdь, ka-çaa ulustaң neme surap turdь, kacьp cьgar eвin вedrep turdь. Aul icinde sьgьrьp вazьp çyrdi, ol emeze çaңьs çerge otrьp alьp ook-teek neme uzanьp turar вoldь, вalkaştaң вaldarga ojьn edip вerip turdь, ol emeze taldьң coвralarьnaң kajьrcaktar өryp turdь.

Ƶilin deze kandьjda nemeni uzanarьna syrekej us вolgon.

Bir katap, ol вalkaştaң вalaga ojnoor kiƶi edip вerdi. Tumcuktu, koldu, tatar ulustьң camcalu da, onь ol sarajdьң çaвьntьzьna turguzьp saldь.

Tatar yj ulustar suuga barьp çattь. Eezinиң kьzьcagь, Dina dep attu onь kөryp ijdi, tatar yj ulustardь kьcьrьp aldь. Çьrakьlarьn çerge turguzala, onь kөryp katkьrьp turadьlar. Ƶilin ol ojьndь alala olorgo вerip ijdi. Olor deze, katkьrьp turdьlar, çe onь kolьna alarьna tidinip alвaj turular. Ƶilin ol ojьndь artrьzьp salala saraj çaar kirele, ne вolorьn sakьp turdь.

Diиa çygyryp kelele, kaja kөrөlө, ojьndь kolьna alala çygyryp ijdi. Ojьndь kьzьl вөstiң çьrtьktarьla çarandrьp salala вala cilep kaвajlanьp alьp ojnop turdь, вojь deze вojьnьң tilile neninde kozoңdop ajdьp turdь. Kargan yj kiƶi вazьp kelele, oo çaan adьldь, ojьndь kolьnaң uşta sogolo oodьp saldь, Dinanь kajdarda iş işterine ije вerdi.

Ƶilin onoң çaraş вaza вir ojьn etti,—onьzьn Dinaga вerip ijdi. Bir katap Dina çьrakь ekeldi, çьrakьzьn turguzala oturьp alьp, Ƶilin çaar kөryp otьrdь, вojь katkьrьp çьrakь çaar kөrgyzyp turdь.

„Bu ne syynyp turgan вolor“ dep, Ƶilin şyyp turdь. Çьrakьzьn alala, suu вolor dep icerge sanadь, icip kөrөr вolzo, ondo suu emes, syt emtir. Sydin icip alala, „xoroş“ dep,—oo ajdьp вererde Dina syrekej syynyp cьktь.

— Xoroşo, Ivan, xoroşo!—sekerip cьgala eki alakanьn soktь, onoп çьrakьzьn uşta sogolo çygyryp ijdi.

Bu kynneң ala, Dina çaƶьttu oo-syt ekelip вerip turar вoldь. Baza tatar ulustar eckiniң sydineң arcь edip turьlar,—Dina вu arcьdaң ogo çaƶьttu ekelip turar вoldь. Bir katap eezi koj өltyryp et kajnattь,—Dina deze, вir вolcok etti çeңine sugup alala, ogo ekelip вerdi. Taştap berele kapşaj çygyre вerdi.

Aвdulda sьnьk orus cas вar вolgon. Ol ƶilindь kьcьrьp alala, kolьla umdap kөrgyzyp, вojьnьң tilile ajdьp cazьn kөrgysti. Ƶilin ajdьp turu:

— Ber, men onьң sьnganьn çazap salarьm.

Castь alala, вьcak la oncozьn uştup, başka salьp kojdь: oncozьn arutap salala ojto kondrьp saldь. Berip ijdi. Ças вarar вoldь.

Eezi oo syynyp cьktь, вojьnьң eski samtьrap kalgan вeşmedin ekelip sьjladь. Kajda вarzьn, arga çokto aldь, tynde çaвьnarga kerek вolgon.

Bu kynneң ala, Ƶilin çaan us kiƶi dep, tabьş çajьldь. Uzak çerly derevnelerdeң ogo ulus kelip turar вolьp bardь: kaƶьlarь multьktьң zamogьn çazatrat, kaƶьlarь kol mьltьktardьң sьnganьn çazatrat, kaƶьlarьcastar çazatrat. Eezi ogo çepsel ekelip вerdi: kьskaş, өrym, egy.

Ƶilin tatar ulustьң ermek kuucьnьn ucь вazьn вiler вolьp вardь. Kezik tatarlar oo yrenizip algandar,—kacan kerek вolьp вarganda onojьp kьjgьrьp turular: Ivan, Ivan dep! Kezikteri deze onь katu kөrgylep çyrdiler.

Kьzьl tatar onь syyвes вolgon. Kacan kөryp ijgende, çyzyn sook edip, katu kөrөlө, tuura вurulьp turar, ol emeze çaza saвa ajtklap salar. Olordo вaza вir kargan apşьjak вar вolgon. Oi ajьlda çatpas вolgon, өzөktөң cьgьp, kelip turatan вolgon. Ƶilin onь, mecetke[1] kelip kudajdьң çanьna mөrgyyl edip turganda kөryp turatan вolgon. Вazьnda calma вөsty, tajagьna tajanьp alьp вөөrydij, ajlandra kөryp açьktap вazьp oturar. Ƶilindь kөryp le alza soop cьgala, вazьn tuura вurup salatan.

Ƶilin eezinең surap turar вoldь: вu kargan apşьjak ne kizi dep. Eezi deze ajdьp turgan:

— Bu çaan kizi! Ol dzigiterdiң eң вaştamьzь вoldь, ol kөp orus ulus өltyrgen, вojь вaj kizi. Ol yc emegendy, segis uuldu. Oncozь çaңьs derevnede çurtap çat. Orustar kelip, derevnezin ordь çok edip yrep salgan, çeti uulьn өltyryp salgan. Bir uul arttь, ol orustarga вojь kyynile kozьldь. Kargan apşьjak вojь вarala, вaza orustarga kozьldь. Ol orustarga yc aj çurttap turup, uulьn taap alala, onь вojь өltyryp salala, kacьp cьkan. Ol өjdeң ala, ol çuulaşpas вolьp, çuu keregin taştap salala, Mekka dep çerge kudajga mөrgyyrine çoju вarьp keldi. Onьң ucun onьң вazьnda calma вar. Mekka dep çerge вarьp kelgen kiziniң adь, xadzi dep adalьp turar, ol calma kijp alьp çyrer. Slerdij kizilerdi ol sraңaj syyвej çyret. Seni өltyryp salar kerek dep, ol ajdьp turu; çe maa seni өltrerge cьgьmdu, men seniң ucun akca tөlөdim; oo yzeri Ivan sen meniң kyynime syrekej keliştiң, men өltyryp salardaң вolgoj, sarajdaң cьgarвas edim, saa sөs ajdьp вerip salвagan вolzom.— Bojь katkьrьp turup orustap ajdьp turu: „Tvoja Ivan xoroş, moja Abdul xoroş!“

IV.

Ƶilin mьnajda вir ajga cьgara çattь. Tyşte aulda вazьp çyret, ol emeze uzanьp turat, tyn kirip вarza, aulda tавьş çok tьm вolьp вarganda, ol вojьnьң sarajьnda kazьp turdь. Taştu çerdi kazarga syrekej kyc вoldь, çe ol taştu çerdi egyle kazьnьp turatan вolgon, onojьp turup stenenin aldьla tьşkarь cьgarьna вir yt kazьp saldь. „Emdi maa çerdiң aajьn çakşь вilip alar kerek, kazь çanь çaar вaratanьn—Ƶilin şyyp turu,—tatarlardьң ajtpazь korkuştu emtir“.

Kacьp cьgar өjdi taldap aldь, eezi kajdarda çorьktap вargan: taltyştiң kijninde, kazь çaar вaratan dep çerdiң ajьn çarьkta kөryp alarga, çanьnda kьrga cьgarga вardь. Eezi kacan çorьka atanьp turarda, вojьnьң kicinek uulьna, Ƶilindь ketep karauldap çyrzin dep, çakьgan emtir. Kicinek uul Ƶilindь eecij çygyryp kelip kьjgьrap turdь:

— Вarвa! Saa вararga adam çөp вerвegen. Emdile ulus kьjgьradьm—dep.

Ƶilin ol uuldь ajdьp, çөptөp alarьna alвadanьp turdь.

— Men,—uzak вarвazьm,—dep ajdьp turu,—men caңьsia ol kьrga cьgьp вarьp kelerim; slerdiң ulustardь emderine,—maa onoң өlөң

[1] Mecet—tatar ulustьң tserkvezi.

вedrep taap alar kerek. Menile kozo вaralьk; men tөŋөşty kajdar kacarьm. Saa deze erten çakşь saadak la oktor çazap вererim.

Kicy uuldь çөptөp aldь, eky вardьlar. Kьr çaar kөrzө uzak emes, çe tөŋөşty oo cьgarga syrekej kyc; вazьp oturala arajdaŋ cьktь. Kacan ol ajьlda, şiвeede çurtap çadarda kyn kazь kirezineŋ cьgьp, azьp turganьn Zilin ezep turdь. Kөryp turza, şak la ol uzak kөrynyp, turgan өzөktө вistiŋ şiвee turgan çer emtir. Şak onoor, вu єki kьrdьŋ ortөzь çaar kacьp вarar kerek.

Kyn azьp turdь. Agara kөryngen mөŋkyly tajgalarь,—kьskьltьm вolьp вardь; kara kьrlardьŋ ortozьnda eŋir tyn tyże вerdi: өzөktөrdөŋ tuman cьgarь вaştaldь. Bistiŋ şiвee turgan өzөktiŋ çalaŋь azьp вraatkan kynniŋ caluzьnaŋ otto kyjyp turgan nemedij kьzьltьm вolьp вardь. Zilin onь laptap kөryp turar вolьp вardь, kөryp turgazьn, truвalardaŋ ьş cьgьp turgan nemedij kegendep turu. Ol onь kөryp alala, orustьŋ şiвeezi şak-вu turu dep sananьp şyyp turdь.

Kyn sraŋaj orojtьp вardь. Mullanьŋ kьjgьzь—uguldь. Kytyge çyrgen maldь ajьl çaar ajdap kleetken—ujlar mөөrөzip turu. Kicinek uul Zilindi „çanalь“ dep kьcьrьp turu, Zilinnьŋ deze вazar kyyni çok.

Olor ajьlьna çanьp keldi. „Çe, emdi kacar kerek“. Ol ok tynde kacarga sanandь. Ajdьŋ eskizi вoldь, tynder karaŋuj turdь. Tyвek вolьp, tatarlar eŋirde oncozь çanglap keldiler. Aldьnda kelip turganda, kozo mal ajdap kelip turatan вolgon, oncozь syynyżyp, çьrgal kozoŋьla çanьp turatan вoldь. Bu tuzьnda deze, neme ajdap ekelвedi, erge salьp alьp өltyrtken kizi ekeldi, kьzьl sagalduzьnьŋ karьndazьn ekeltir.

Oncozь kalçuragan, acьngan keldiler, sөөgin çuurьna çuuldь.

Yc kynge ulaj, вir вeeniŋ edin çip turdь, sьra icip turdь, өlgөn kizиniŋ sөөgin çuup turus dep, onco tatarlar ajьlda вoldь.

Zilin kөryp turza, tөrtinci kyn tal tyşte kajdarda вararьna tergenip turu. Attarьn çedinip ekeldi, çuunьp, tergenip alala, вir on kirezi kizi kajdar da atanьp çorttь, kьzьlь kozo вardь. Çaŋьsla Abdul ajlьnda artьp kaldь. Aj çaŋьla çaŋьrgan tuzь вoldь, tynder sьraŋaj karaŋuJ вolьp вardь.

„Çe, вygyn kacar kerek“ Zilin şyyp turu, Kostьlinga ajdьp turu. Kostьlin deze korkьp вardь.

— Çe, kizi kanajda kacar?—Kerek deze вister çoldьda вilвes.

— Çoldь men вilerim.

— Bir tynde çedip alвazьвьs.

— Çedip alвas вolzo, agaştu çerge tyşti, өtkyryp alвaj. Men çoigo teertpekterdeŋ alьp aldьm. Sen kancazьn вoo otrarьŋ? Mөөr вolьp akca kelze çakşь, akcanь çuup вolвos вolzo kandьj? Tatarlardьŋ вiryyzin orustar өltyryp salganda, emdi olor onьŋ өcin nekep syrekej acьncak вolьp вardьlar. Bis ekydi өltyryp salarьna ermektezip turular.

Kostьlin şyyp, şyyp turala:

— Çe, вaralьk!—dedi.

V.

Stenenиŋ altьla kaskan ydine Zilin eŋmektep kirele, ol ydineŋ Kostьlin cьgarьna keeŋ вolzьn dep, вaza emeş çaanada kazьp saldь; aul icinde tавьş çьlьjьp, kacan oncozь tьm вolьp вarar dep, eky otьrьp sakьp turdь?

Aul icinde ulustьң tavьžь çaңьla toktodь, Žilin stenenin altьna eңmektep vardь, ydine kirip sarajdьң tьştьna cьktь. Kostьlinga şьmьranьp ajdьp turu: „veri cьk“. Kostьlin eңmektep cьgьp turala, vudьla bir taşka tijele onь toolottь, çaan tavьş cьgardь. Eezinde deze syrekej seskir cokьr ijt var boldь. Uljaşkin dep attu,—ol kenetijn yryp cьktь, onь eecide өskө ijtter turup cьktь. Žilin deze, ol ijtti ažьndra azrap vojьna yyredip algan. Žilin araajьnaң sьgьrьp salala ijdine teertpek taştap verdi, Uljaşkin Žilindь tanьp salala çalgancьp, toktoj verdi.

Ijttiң yryp cьkanьn eezi ugup aldь, sakljanьң icineң: „Kьjtt! Kьjtt! Uljaşkin!“ dep uncuktь.

Žilin deze Uljaşkinnьң mojьnьnaң tьrmap turu. Ijt uncukpaj vudtьң çanьnda kujrugьla selveңdep çalgancьp turu.

Sarajdьң tolьgьnda olor emeş oturьp aldьlar. Tavьş toktop tьm tura verdi; kažaganda turgan kojlordьң viryyzi çөdyldep turganь ugulat, өzөk icinde taş ortozьnda agьp turgan suudьң şьrkьrap turganь ugulat. Karaңuj tyn; өrө teңeride çьldьstar turu; kьrdьң važьnaң vojьnьң syyryzin kөrgyzyp, çaңьrgan kьzьl aj kөrynyp keldi.

Žilin kөdrylyp cьgala nөkөrine ajdьp turu:

— Çe, karьndaş, vazalьk!

Ickeri vazьp kьjmьktandь: emeş le urap vaskan kijninde mecettiң važьnda mullanьң kožoңь ugulьp keldi: „Alla! Besmilla! Salaraxman!“ Bu ajtkanь—onco alvatь mecetke varalьk. Baza katap stenenin çanьnda oturьp aldь. Mecetke varьp turgan ulustьң onco varganьn sakьp uzakka oturdьlar. Baza katap tavьş çьlьjьp, oncozь tьm tura verdi.

— Çe, kudajla varalьk!—krestenip alьp vardь. Bir cedenniң icile өzөktөgi suuga tyžyp vardь, suudь kecip alьp, өzөk icile vardь. Kajdar ulanьp vararьn, Žilin çьldьstarьnaң temdektep kөryp turu. Tyşken tumanda, sook eezin sogot, vazьp oturarga çeңil, çaңьs majcьjgan sopok өdykterile vazarga uur, evi çok. Žilin vojьnьң sopok өdygyn suurьp taştap salala çьlaңaş vastь. Bir taştaң bir taşka sekirip, kalьp, teңeride çьldьstardь açьktap vazьp oturdь. Kostьlin kijninde çada kalьp turar volьp vardь.

— Araj varzaң,—dep ajdьp turu,—kөrmөstiң sopogь, vastra budьmdь өjkөp saldь.

— Sen olorьңdь suurьp taştazaң, çeңil volor.

Kostьlin çьlaңaş vastь,—tam arь komojьtьp vardь: vastra vudtarьn taşka kestirip, tam kijninde çada kalьp turar voldь. Žilin ogo ajdьp turu:

— Budьңdь taşka kestirzeң—çazьlvaj kajda varar, çedizip alьp, tudьp өltyrze,—onoң çaman emes pe?

Kostьlin virde uncukpaj turdь, ontop sьktap vazьp otьrdь. Өzөk icile olor uzak vazьp oturdь. Ugup turza oң çanьnda ijtter tavьştanьp yryp cьktь. Žilin tura tyžele ajlandra kөrdi, kolьla tıdup kөryp, enmektep kьrga cьktь.

— Bat-taa, vis oң çanь çar varьp, çastьra vardьvьs. Žilin ajdat. Mьnda vaza өskө aul var, men onь kьrdaң kөrgөm; ojto teskeri, sol çanь çaar kьrga cьgьp varar kerek. Mьnda çuugьnda agaş var volor.

Kostьlin ajdьp turu:

— Emeş sakьzaң kajdat, akьr men emeş tьştanьp alajьn—meniң vudьm vastra kьzьl kan volьp vardь.

— Ej, karьndaş, kem çok çazьlar, sen çьlgьr kalьp tur. Mьnajda.

Ƶilin teskeri, sol çanьnda kьrda turgan agaş çaar çygyrdi. Kostьlin deze kijninde soŋdop turup ontop sьktap kelip turdь. Ƶilin deze ogo kizirep şьmьrap ajdala, bazala, bazьp oturdь.

Kьrga cьktьlar. Cьndapta mьnda agaş emtir,—agaştьŋ ortozьla bazьp çьraa tegenekterine, artқan kijmderin yzyp saldьlar. Agaş ortozьnaŋ çol taap alьp, ol çolь la bazьp oturdьlar.

Bir tөrt berste kirezi çer өdyp bardь. Agaş icinde tuman tam kojulьp tyşti, kiƶi neme kөryp albas boldь, çьldьstar emeş le kөrynip turdь.

Kenerteŋ, aldьnda attьŋ bazьdьnьŋ tabьƶь uguldь. Attьŋ temir takalarь taşka ilinip turganь—ugulьp turu. Ƶilin çerge çaba çadьp alala, tьŋdap ugup turu.

— Cьp cьn,—biske udura attu kiƶi kelip turu.

Olor çoldoŋ tuura boldьlar, çьralardьŋ ortozьnda çaƶьnьp oturьp alala sakьp turu. Ƶilin çolgo çuuktada eŋmektep keldi, kөryp turza—taŋ attu tatar, bir uj ajdap algan kelip turu, bojь deze araajьnaŋ nenide kozoŋdop kelip turu. Tatar өdө berdi. Ƶilin Kostьlinga keldi.

— Çe kudaj өtkyryp saldь,—tur, baralьk.

Kostьlin but baƶьna turajьn la deerde, çьgьlьp tyşti.

— Ço, bolьp albazьm,—kudaj bu turu, ço, bolьp albazьm; mende kyc çok.

Uur sьndu, semis er kiƶi, terlep cьktь; kacan onь agaş ortozьnda tumannьŋ sook ezini sogordo, baza budь da taştarga kestirgen,—onьŋ kyc-cinezi cьgьp bardь. Ƶilin onь bojьnьŋ kycile albadanьp kөdyryp turguzarga sanandь. Kostьlin kenerteŋ kьjgьrьp cьktь.

— Oj, acuzьn!

Ƶilin biler bilinbes tura berdi.

— Ne kьjgьrьp turuŋ? Tatar mьnda çuuk,—ugup alza ne bolor. Bojь deze şyyp turu: „cьndapta onьŋ cine kyci cьgьp bartьr; men emdi onьla kajda bararьm? Nөkөrimdi taştap bararga çarabas“.

— Çe, tur,--ajdьp turu,—meniŋ çardьma otur, bazьp bolbos bolzoŋ, men seni çyktenip alьp tyƶyryp salarьm.

Kostьlindь beline oturguzьp alьp, kolьla eki budьnaŋ tudup alьp çolgo, cьgьp, syyrtedi.

— Sen çaŋьs meni keçirimeŋ tutpa. Çardьmnaŋ tudunьp tur.

Ƶilinga Kostьlindь çyktenip aparьp turarga syrekej uur,—budь deze baza kandalap bardь, kyci ujadap bardь. Emeş korkojolo Kostьlindь өrө kөdyryp salala, çolla bazьp oturdь.

Kostьlinnьŋ kьjgьrganьn tatar ugup algan bolor, ugup turza kijnineŋ attu kiƶi çortьp, bojьnьŋ tilile nenide ajdьp kьjgьrьp kleedri. Ƶilin çoldoŋ tuura çьraalu agaştar çaar boldь. Tatar multьgьn uşta sogьp alala adьp ijdi, birde neme tijdirip bolbodь.

— Çe, karьndaş em өlgөnis bu!—Ƶilin ajdьp turu.—Ol ijt, emdile tatarlardь çuup alala bisti çediƶip tudьp alar. Bir yc berste kirezi çer bazьp өtpөs bolzo, өlgөnibis ol bolor. Bojь deze Kostьlin çaar kөryp şyyp turu: „Bu tөŋөşti kozo alьp bararьna kөrmөs meni sestirdi oşkoş. Çaŋьskan bolzom men tyky kacan sala berer edim“.

Kostьlin ajdьp turu:

— Sen çaŋьskan bar, sen meniŋ ucun ne өlөriŋ.

— Çok, barbazьm, nөkөrin taştarga çarabas.

Bazala onь вeline çyktenip alala вastь. Bir вerste kirezi өdyp вardь. Barьp turgan çeri oncozь agaş emtir, agaştaŋ akka cьgarь kөrynвej turu. Tuman deze sujuktalьp вardь, teŋeride çьldьstarьn вөktөp turup, eкi çaŋьs вuluttar kөrynyp keldi. Ƶilinnьŋ cine kyci sraŋaj cьgьp bardь.

Bazьp barьp turala, çoldьŋ çanьnda taştarla cedendep salgan kara-suu çadьrь. Oo toktop tьştanarga, Kostьlindь çerge tyƶyryp saldь.

— Akьr, вoo men suu icip alьp, emeş amьrap alajьn. Teertpekterdeŋ çip alalьk. Emdi uzak emes вolor,— dep ajdьp turu.

Suu icer dep çerge çaвa çadьp alganda, kijneŋ kelip turgan attardьŋ tавьƶь ugulьp keldi. Bazala katap oŋ çanьnda çьralu agaş çaar вoldьlar, вir çuuka çaƶьnьp çadьp aldь.

Ugup turza: tatarlardьŋ yni ugulat; çoldoŋ вura sokon çerinde, tatarlar tura tyƶyp toktodьlar. Kuucьndaƶьp aldьlar, onoŋ arь ijter istep çada вerdi. Ugup turza—çьra agaştardьŋ ortozьla kandьjda neme çьzьrap kelip turu, cikele вiske kandьj da tanьş emes өskө ijt kelip turu. Ijt tura tyƶyp yryp cьktь.

Ijtti eecij вaza tanьвas tatarlar kelip turu; olordь tudup aldь, kolь-вudьn kylyp saldь, atka otrьzьp alala apardьlar.

Bir yc вerste өtkөn kijnide, olorgo Abdul tuştaştь, eezi eki tatarlu kelip turdь. Tatarlar la nenide kuucьndaƶьp aldьlar, onoŋ olordь вojlorьnьŋ attarьna oturguzьp salala, aul çaar apardь.

Abdul deze, emdi katkьrвas вoldь, kuucьndaşpaj-da turu.

Taŋ adьp kelip turganca aul çaar ekeldi, orom icinde oturguzьp saldь.

Tatarlar oncozь olordь kurcaj çuulьp keldi, өzөk icineŋ kargan apşьjagь da вazьp keldi. Olor ermekteƶip tura вerdi. Ƶilin olordьŋ ermekteƶip turganьn ugup turgaƶьn, olordь kajdar ederin şyyƶyp turgan emtir. Biryyleri ajdьp turu: olordь tajga çaar uzak aparar kerek, karganь deze „olordь өltyryp salar kerek“ dep ajdьp turu. Abdul deze olordьŋ çөвine kirвej tartьƶьp ajdьp turu: „men olor ucun akca tөlөdim, men olor ucun nekelte aķcazьn alarьm“. Karganagь deze ajdьp turu: „olor вirde neme tөlөвөs, çaŋьs çetker edip salar. Orustardь azrarьna çaan kilincek,—ermek çoktoŋ olordь өltyryp salar kerek“.

Oncozь tarap bardьlar. Eezi Ƶilinge çuuktap вazьp kelele ajdьp turu:

— Sler ucun maa nekelte akcanь ijвezele, men slerdi eki nedeleniŋ вaƶьnda өltyryp salarьm. Baza kacьp cьgar dep tавar вolzogor,— men slerdi ijt cilep adьp salarьm. Pismonь вicip ijger, çakşь вicizin.

Olorgo caazьn ekeldiler, olor pismo-вicikterin вicip saldьlar. Olordьŋ вudtarьna tөŋөştөr kijdrip kadap saldьlar, mecettiŋ arь çanьna aparьp saldьlar. Ondo beş arşin kirezi tereŋ oro вar вoldь, olordь orogo tyƶyryp вektep saldьlar.

VI.

Olordьŋ çyrymi sraŋaj komojtьp вargan. Tөŋөştөrdi uştuвas вolьp вardь, orozьnaŋ çajьm çerge cьgarвaj turdь. Kostьlin deze, tam arь oorьj вerdi, tiƶip вardь, onco edi sөөgi sьstap oorьp turar вoldь; ontop sьktap çadar, ol emeze ujktap çadar. Ƶilinniŋ sana kyyni вaza çamandanьp вardь, mьnaŋ ajrьlьp cьgarьn şyyp tapaj turdь.

Orozьnьŋ вir çanьn kazarьna вaştandь, çe, товьrak çaƶьrar çeri çok boldь; eezi onь kөryp alala, өltyryp salarьm dep korkьttь.

Bir katap, ol oronьn tyвinde tizelenip alьp oturdь, çajьm çyrymin ezep sananьp, kunugьp turdь. Kenerten onьn tizezine cike вir teertpek tyzyp keldi, ekincizi tyşti, onь eecij çiilekter tyzyp turdь. Өrө kajьp kөryp ijze, ondo Dina turgan emtir. Dina onь kөrөlө kylymzirep, katkьrьp alala çygyryp sala вerdi, „Bu, Dina maa вolьzar вolor вa?“ dep Zilin şyyp turu.

Oronьn tyвynde ol вir kicinek çer arutap salala, toj вalkaş kazьp aldь, ol вalkaştan вaldar ojnoor ojьndar edip çada вerdi. Balkaştan kiziler, attar, ijtter edip alala şyyp turu: „Dina kelzele, men oo taştap вererim“.

Ekinci kyninde Dina kelвej saldь. Ugup turza attьn вazьdьnьn tавьzь ugulьp keldi, kandьjda tatarlar çortьp kelele mecettin çanьna çuulьp turu, kьjgьrьzьp ermektezip turu, nenide вlaazьp turu, orьstardь adьp өltyrerin ermektezip turu. Karganaktьn ynin tanьp, вilip aldь. Çart вilip alвaganda вolzo, ermektin aajьnan ugup, şyyp turza, orustьn ceryzi çuuktap keldi, orustar aulga kelip kire вerвezin dep tatarlar korkьp turdь, plenge algandarьn eder çerin tapaj turgan aajlu emtir.

Ermektezip alala sala вerdi. Ugup turza kenerten şuulap turup neme tавьştandь. Kөryp turza Dina tizelenip oturьp alala, вazьn tөmөn salandadьp kөryp turu, mojnьnda mөnyn çinçizь oronьn ystynde salandap turu. Eki kөzi çьldьstьj çьltьrap turu, çeninen eki kurut alьp ogo taştap вerdi.

Zilin onь alala ajdьp turu:—Ne uzak kelвedin? Men saa ojьndar çazap вerdim. Maa, munь al!—Çanьstan cьgara taştap вerip turdь.

Ol deze вazьla çajkap turu, ojьndarga kөrвөj de turu.— Maa kerek çok,—dep ajdьp turu. Emeş uncukpaj oturala, ermekteşti:—Ivan! Seni өltyryp salarga turular.—Bojь deze kolьla вojьnьn mojnьna ulap kөrgyzyp turu.

Kem өltyrerge turgan?

— Adam, seni өltyryp salzьn dep ogo karganak çakьp turu. Men deze saa karuu вolьp çadrьm.

Zilin ajdьp turu.

— Sen maa karuu вolьp turgan вolzon, sen maa uzun agaş ekelip вer. Ol deze вazьla çajkap turu,—„вolвos“ dep. Zilin deze eki kolьn tөzine salьp alala ogo mөrgyp turu:

— Kөrkij Dina вaştan вaş? Çakşьlьktu Dinam ekelip вerzen.

— Çok вolвos,—dep ajdьp turu,—oncozь yjdeler, kөryp alza ne вolor,—dep ajdala вaza вerdi.

Enirde Zilin oturьp alala şyyp sananьp turu: „emdi ne вolor?“ Eki kөzile өrө kөryp turu. Çьldьstar kөrynyp turu, aj deze cьkala'k emtir Mulla kьjgьrdь, oncozь tавьş çok tьm вolo вerdi. Zilinnьn ujkuzь kelip yrgylep tura вerdi: „kьzьcak korkьp kelвes вolor“.

Kenetijn вazьna tовьrak tyzyp turar вolьp вardь; вazьn өrө kөdyryp kөryp ijze, oronьn вir ucьna uzun agaş tyzyp turu. Oronьn icine çьlьp tyzyp turu. Zilin syynyp cьktь, kolьla tudup aldь, kalьn agaş emtir. Ol вu uzun agaştь eezinin cedeninde aldьnda kөryp çyrgen вolgon.

Өrө tenеri çaar kөryp ijdi,—өrө tenеride çьldьstar mьzьldap turu, oronьn ystynde deze, karanujda kijzektin kөstөri oşkoş Dinanьn eki kөzi mьzьldap turu. Oronьn çaradьna otrьp вazьn tөmөn tyzyryp alala şьmьranьp ajdьp turu: „Ivan, Ivan!“ вojь deze kolьla çyzynin çanьnda umdap turu,—„tавьş cьgarвa“ dep.

— Ne?—Ƶilin ajdьp turu.

— Oncozь salaвerdi, ajьlda eki le kiƶi artь.

Ƶilin ajdьp turu.

— Çe, Kostьlin, вaralьk, kalgancьzьn вaza вir tidinip kөrөlik: men saa өrө cьgarьna вolьƶarьm.

Kostьlin deze, ugarda kyyni çok.

— Çok,—dep ajdьp turu,—men mьnaŋ cьgьp вarьp вolвos kiƶi turum. Kьjmьktanьp вolвos вojьnca kajda вararьm?

— Çe, ondьj вolzo ezen вolzьn,—çaman ajdьp meni ezeвej çyr.— Kostьlinla okcoƶьp ezendeƶip aldьlar.

Dina tut dep ajdala, agaştaŋ tudunьp tьrmanьp cьgar вoldь. Bu-dьnda tөŋөƶi oroloos вolgon kereginde, вir eki katap yzylyp orogo ojto tyƶyp turdь. Kostьlin oo вolьƶьp вerdi, orozьnaŋ cьga вerdi. Dina deze вojь katkьrьp, eki kicinek kolьla onь camcazьnaŋ tudup alala, вar kycile cьgara tartьp turdь.

Ƶilin agaştь alala ajdьp turu:

— Çatkan çerine ojto aparьp sal, Dina, onь вedrep вargaƶьn,— seni sezip alza, өltyryp salar...

Dina agaƶьn syyrtep вastь, Ƶilin deze өzөk icine tyƶyre вastь. Kaskak çerdeŋ tyƶyp alala, вir kurc taş alala, tөŋөştiŋ zamogьn oodьp çada вerdi. Zamogь deze syrekej вek emtir, kanajda da oodьp вolвos emtir, ogo yzeri eвi çok. Ugup turza: kьrdaŋ kiƶi arajьnaŋ sekirip çy-gyryp kleedri. „Çartla Dina kelip çat“ dep şyyp turu. Dina çygyryp kelele, kolьna taƶьn alьp ajttь:

Kajda, men.

Tizelenip oturьp alala, zamoktь kodoro sogorьna taşla sogьp çada вerdi. Saвarlarь deze kicinek, taldьŋ cьrвagaalь oşkoş cicke, ondo kyc çok emtir. Taƶьn tuura taştap salala ьjlaj вerdi. Ƶilın вazala zamoktь oodorьna kicene вerdi. Dina deze çanьnda oturup alaia, onь çardьnaŋ tudup turu. Ƶilin kajra вurulьp kөrzө, kьrdьŋ arь çanьnda teŋeri kьza-rьp, aj cьgьp turganь вildirdi. „Çe, aj cьkalakta вu өzөk icinde cөldi kecip agaşka çedip alar kerek“ dep şyyp turu. Taƶьn tuura taştap salala kөdryldi. Tөŋөşty de вolzo—вarar kerek.

— Çe, ezen вolzьn Dinuşka,—dep ajttь. Өlgөnce seni unduвazьm. Dina onoŋ tudunьp alala teertpekterin sugar çerin вedrep turu. Teert-pekterin ol alьp sugьp aldь.

— Spasiвo saa, kersy вalam,—dep ajttь. Men çokko ojnor ojьndar saa kem edip вerip turar?—Onьŋ вaƶьn sьjmap saldь.

Dina deze kenetijn ьjlap tura вerele, eki kolьla çyzyn вөktөp alьp, ecki cilep kalьp, sekirip turup kьr өrө çygyryp cьktь. Karaŋujda çaŋьs onьŋ çinçizile keçegezinde mөŋyn çьlamaştarь şьŋkьldap turganь ugu-lьp turdь.

Ƶilin krestenip alala, tөŋөştөgi zamogь taвьştanвazьn dep kolьla tudup alala вudьn syyrtep alьp, çolьla ickeri вolьp вastь, вojь deze kajra aj cьgьp turgan kьzargan çarьka kөryp turdь. Çolьn ol tanьp aldь. Cikelep вarar вolzo segis вerste kirezi вolor: Aj oncozь cьkalakta agaşka çedip alzam çakşь вolor. Suuzьn kecip ijdi,—kьr arь çanьnda teŋeri çarьj tyşti.

Өzөk icile вazьp oturь, вojь deze açaarьp kөryp turu: aj cьkanь kөrynyp turu вa, çok pa? Teŋeride kьzara kөrynyp turganь çarьj вerdi,

өzөktiŋ iciniŋ bir keltegeji tamla çarьk bolьp braadrь. Kөlөtki kьrdьŋ altь çaar tyƶyp, ogo tamla çuuktap kelip turu.

Ƶilin kөlөtki çaar ulanьp, bazьp oturь. Ol meŋdep turu, çe, aj deze onoŋ meŋdep turgan nemedij cьgьp turu; oŋ çanьnda kьrdьŋ bazь baza çarьj berdi. Agaşka çuuktap bazьp klederde aj kьrdaŋ cьgьp keldi,— oncozь çarьj berdь, tyştij çarьk boldь. Agaştardьŋ onco çalbьraktarь kөrynyp keldi. Өzөk icinde suudьŋ şьrkьrap turganь çaŋьs ugulьp turdь.

Agaşka çetre bazьp kelip çetkence birde neme tuştaşpadь. Agaştьŋ ortozьnaŋ cala karaŋuj ьzьk çer taap alala Ƶilin tьştanьp alarga oturьp aldь.

Tьştanьp aldь, bir teertpek çip aldь. Taş taap aldь, tөŋөştөgi zamogьn uştьp alarga bazala albadandь. Kolьnьŋ terezinde sьjra sogьp saldь, çe zamogьn uştup bolbodь. Kөdrynyp alьp, bazala ickeri bastь.

Aj agarьp barar boldь, çajdьŋ calьiь tyƶyp, taŋ adarь-çuuktap keldi, Ƶilin deze agaştьŋ ucьna bazьp çetkelek. „Çe, baza odus altam kirezi bazala, tuura cьgьp agaş ortozьnda emeş otrarьm“ dep şyyp turu. Odus altam kirezi bastь, kөryp turza agaş bozop braadrь. Agaştьŋ edegine cьgьp kelze, taŋ adьp tyş keldi, çaan cөldө turgan şibeezi alakanda kireely kөrynyp keldi, çaan uzak emes, kьrdьŋ altьnda, ottor kyjyp turu, kezikteri өcyp turu, kara tydyn çerge çajьlьp turdь, odularda ulus bazьƶьp turu.

. Laptap kөryp ijgende: surkuldagan multьktar kөryndi, kazaktar, saldattar arь-beri basklap turgan emtir.

Ƶilin syynyp cьktь, bar çok kycin çuup alьp, kьrdaŋ tөmөn tyƶyp alarьna bastь. Bojь deze şyyp turu: „çe bu ak çerge, kudaj dezeŋ baza, attu tatar kөryp ijze: çuukta bolzo çedip bolbos turu“.

Sananьp şyyp alьp,—mьnaar kөrzө: sol çanьnda tөŋ çerde yc tatar turu.

Onь kөryp algan bojьnca beri bolьp maŋtattь. Çyregi yzylyp cacьlgandьj boldь. Kolьla arь beri umdap, bar kycile bojьnьŋ ulustarь çaar kьjgьrdь:

— Karьndaştar! Ajrьgaar, ajrьgaar karьndaştar!

Saldatar ugup aldь, taŋ attu kazaktar udura cьktьlar. Tatarlardьŋ kelip turgan çolьn tozьp, Ƶilinge udura kazaktar bar çok maŋьla caap kleedri.

Kazaktardьŋ keleri uzak, tatarlardьn deze çuuk. Ƶilin deze tөŋөzin kolьla tudup alьp bar çok artkan kycile kazaktarga udura çygyryp turu, bojь deze, bilinbej turgan nemedij boldь, kьjgь kьşkьzьn tьŋьdьp turu:

— Karьndaştar! Karьndaştar! Karьndaştar!

Kazaktardьŋ toozь deze on beş krezi kizi boldь.

Tatarlar korkьp cьgala Ƶilinge çetkelekte attarьn toktodьp turar boldь.

Ƶilin kazaktarga çygyryp keldi.

Kazaktar onь kurcaj sogolo surazьp turular: sen ne kizi, kajdaŋ keldiŋ? Ƶilin deze bilinbej bargan, bojь deze ikildep ьjlap turup ajdьp turu:

— Karьndaştar! Karьndaştar!..

Saldattar çygyryp keldi, Ƶilindь kurcap aldь—kemizi ogo kalaş, kemizi kaşa, kemizi arakь berip turu; kemizi şinelle çaap turu, kemizi deze tөŋөzin ajrьp turu.

Ofitserler onь tanьdь, şibee çaar tartьrdь. Saldatar syynyp cьkandar, Ƶilinniŋ nөkөrlөri çuulьp keldi.

Kerek kandьj bolgonьn, Źilin oncozьn kuucьndap ajdьp berele, ajttь:

— Bu, meniң ajlьma çanьp barьp kelgenim, bu, meniң kizi alьp ajldanganьm. Çok, mende ьrьs çok kizi turu.

Źilin Kavkazta sluzbaga turarьna artьp kaldь. Kostьlindь deze beş muң akca berip, bir ajdьң bazьnda ajrьp algan. Ɵlərdiң beri çanьnda onь ekeldiler.

L. N. Tolstoj.

Suraktar.

1. Bu kuucьnnaң Kovkaz çerinde çurtagan ulustьң çyrym çadьzьnda kandьj başka neme barьn bister bilip alьp turubьs (çatkan ajlь, çigen kursagь, kijgen kebi, çanь, iştenip azranьp turgan izi) Bu nemelerdi ajdьp kərgysken çerlerdi kьcьrьp alьgar?
2. Źilin plende kandьj kьlьktu boldь? Kostьlin kandьj boldь?
3. Dinanь Tolstoj kanajda kuucьndap ajdьp berdi?
4. Kavkazta çatkan gorets dep ulustь kaanьң başkaruuzь kajdarga çuulap, baktrьp alarga umzanьp turatan boldь? Bu munajьp çuulap baktrьp, kuldanьp alganь kemge kerekty boldь?

Parmadagь zabastovka.

Genuada[1] temir çoldьң vokzalьnьң çanьnda, kicy ploşcadta kəp ulus çuulup, turdь. Bu cogьla kujulьp turgan ulustьң nurgun sabazь işmekciler, çe olordьң ortozьnda çarandra kijngen semis, testek kəp kiziler turь. Bu cuk çuulgan ulustьң aldьnda—munitsipalitettьң[2] clenderi turь, torko ucukla, keerkede kəktəgən, gorodtьң uur maanazь, olordьң cike bazьnda turь, bu maanьga koştoj, kanca çyzyn işmekcilerdiң organizatsalarьnьң başka—başka əndy maanьlar çajьlьp turu. Maanьlardьң bəlçylerinde le, ucuk cacaktarьndagь torkozь, kynge mьzьldap turdь. Maanьlardьң agaştarьnьң bazьnda, altьn temirleri surkurap turdь, çьltьrkaj torkozь çajkanьzьp turdь, syyngen sanazьla çuulgan albatь, oncozь arajьnaң kozoңdop turganь, tuurazьnaң ulup turgan nemedij ugulat.

Mramor taştaң etken, vokzaldьң uur turazь, çarьm tegerektij turu. Ol bojьnьң çajgan eki kanadьla, bu turgan ulustь kucaktap alarga turgan kirely, kərynyp turdь. Çanьnda, suudьң paroxodtorь kelip toktoor portkirely, kərynyp turdь. Çanьnda, suudьң paroxodtorь kelip toktoor portьң uur tьnьştu nemedij, paroxodtordьң tabьzь la, suuda iştep turgan paroxodtьң kanat, reziniң tьmьk tabьştangan izi le, temir kьnçьlardьң kaңьraganь, mustaganь, kьjgьzь ugulьp turu.--Ploşcadta deze, tabьş çok tьm, tьnar keji çok, oncozьn izy kynle bazьp turu. Kolьnda cecektu yj ulustar, bajramga kelgen cilep, çarandra kijndirgen baldarь, cecektij, turalardьң balkondorьnaң la, kəznəkterinең kərynyp turu.

Mustap kelip turgan temir çoldьң paravozь, stansijaga çuuktap keldi—turgan ulus kenerteң kьjmьraştь: kara kuskun ucьp turgandьj turgan ulustьң bazьnda, bir kanca uzalgan şljapa bərykter ərə cacьldь, muzьka ojnor kiziler, komьstarьn alьp turu, kandьjda çazь çaan sook cьrajlu kiziler, kijimderin çarandrьp alьp, ulustьң ortozьnaң cьgьp, cuk turgan ulus çaar buru-la kolьla oң çaar, sol çaar umdap, nenide kuucьndap ajdьp turu.

---

1 Genuja—Italija çerinde turgan gorodtьң adь.
2 Munitsipalitet degeni—burzuj oroondordo gorodtьң başkaruuzь bolьp çat

Cogьla turgan kөp ulus, arajьnaŋ meŋdebej turup, cala uuzanьp eki çara bөlynyp bardь, orom çaar өdyp baratan çol çajьmdalьp saldь.

— Kemdi utkup turugar?

— Parmadaŋ kelip turgan baldardь!—deşti.

Parmada zabastovka bolьp çat. Ondo işmekcilerge çadarga syrekej katu, uur bolьp bardь, işmekcilerdiŋ nekegenin, eeleri berbej mojnozьp turu, kursak çoktoŋ torolop turar bolьp barganьnьŋ bazьnda, işmekcilerdiŋ baldarь oorьp turar bolьp bardь, onьŋ ucun işmekciler bojlorьnьŋ baldarьn çuup alala, beri, Genuja çaar nөkөrlөrine ije berdi.

Vokzaldьŋ keerkede çazagan kolonalu ezigineŋ, çergelej turup algan, kicinek sьndu kiziler bazьp kleedri; olordьŋ kijgen kijmi koomoj, bu yzylgen samtьragan kijmde, olor beşpek nemedij, kandьjda kajkamcьlu kicinek aŋdardьj kөrynyp turdь. Kolьnaŋ tuduzьp alьp beş kiziden çergelej bazьp oturu,—toŋ өtkyre, oncozь kicinek, oncozь tobьraka tozьndalьp, syrekej arьp, cinezi cьkan emtir. Olordьŋ cьrajlarь sook, çe kicinek kөstөri omok, çьltьrap turu, kacan muzьka olorgo udьra Garibal'di[1] dep ojьndь ojnop barganda, bu kanь cьkan, aştagan kurc cьrajlarьnda kylymzyrep syyngenin, bildirtip, өdyp turu. Munaŋ arь el boloton kizilerdi, çuulgan albatь syrekej çaan kьjgь, tabьzьla utkup turular, olorgo utkuul edip, maanьlarьn çerge çөlө tyzyret, baldardьŋ kulagьna neme ugulbastьj muzьka syrekej tabьştanьp ojnop turu,—olor bu çaan utkuldь alaŋ kajkap turular, bir sekunt kirezi ojto teskerlep barala, onoŋ aajlanьp alala, bazala ickeri bolьp, oncozь cogьlьzьp alala, çuulgan albatьnьŋ ortozьna bulgalьzьp turup, onoŋ oncozь çaŋьs temle kьjgьrьp cьktь:

— Ezentik turzьn Italija!

— Ezentik turzьn çiit Parma!—dep cuk turgan albatь karuuzьn berip, kьjgьrьp, ol, baldardь kurcaj alьp kojdь.

Ol çerdiŋ kөznөktөrinde, turalardьŋ çabularьnda ak kuştardьj, ak plattar selbeŋdejt, onoŋ baldardьŋ bazьnьŋ ysty orto, çaŋmьrdьj cecekter le, utkuldu kьjgь sөstөr tyzyp turu.

Bajram kynde cilep, oncozь çaranьp tьŋьdьnьp keldi, boromtьk turgan mramor tazь, kandьjda başka өŋdy cecekter cilep, өskөlөnyp bargandьj kөrynyp turdь.

Maanьlar çajkanьzьp, çaan ulustьŋ ystynde şljapalar la cecekter өrө cacьlьp, cьgьp turu, өrөrtineŋ tyzyp turgan cecekterdi tudunьp turganь, ondo mьnda kicinek koldorь kөrynyp turu, bastra ploşcad' çaan tabьşta turь, өrө kejde kyylep turgan nemedij çaan kьjgь ugulat:

— Ezentik turzьn sotsializm!

— Ezentik turzьn Italija!

Kelgen baldardь oncozьna çuuk, kol bazьna oncozьn tudunglap aldьlar; olordьŋ kezigi çaan ulustьŋ çardьna cьgьp oturь, kezikterin deze, kandьjda çaan sagaldu sook cьrajlu kiziler tөştөrine çaba tudup algan turglarь. Bu çaan kьjgь kьşkьda, katkьda, çaan tabьşta muzьkanьŋ tabьzь bir ugulьp, bir ugulbaj turdь.

Bu cuk turgan ulustьŋ ortozьnda, arь beri yj ulustar çygyryp turu, olor kelgen baldardьŋ artkandarьn bojlorьnьŋ kolьna alarьna yleşklep turup, bojь bojlorьna kьjgьrьp turular:

[1] Garibal'di degen—Italija çerinde çajьm çyrym ucun kyrezip tartьşkan başcьnьŋ adь boldь. Ol 1807 çьldaŋ ala 1882 çьlga çetre çurtap çattь.

—

— Anjuta, sler ekydi alьp turьgar ва?

— Ee, ekydi. Slerler ваza ва?

— Budь çok Margaritaga, вiryyzin ваza alьgar...

Onco çerde ulus syyngleƶip таvьştanьp turu, kylymzirengen сьrajlu, çьlulap kөrgөn kөsty, каƶь вirde zавastovşcikterdiң вaldarь kalaş cajnap turular.

— Bistiң өj tuƶьnda mьndьj neme sanada da çok вoldь!—вir kuş tumcuktu, oozьnda kaңzalu, kargan apşьjak ajdьp turu:

— Çe mьnajьp etkeni syrekej çakşь...

— Cьn! Mьnajьp etkeni çakşь da, kersy de.

Apşьjak kaңzazьn oozьnaң alala taңkьzьn kөryp, çaan tьnьp alьp, taңkьzьn kaktap aldь. Onьң kijninde Parmadaң kelgen, çanьnda turgan eki вalanь kөryp aldь, kөryp algan вaldarь, oo karьndaştar вolgon oşkoş, сьrajьn sook edip alьp çyzyn adrajtьp alьp, вaldar onь sook kөryp turdь.—Şljapa вөrygin kөstөrine tyƶyre kijp alala, eki kolьn eki çara etti; вaldar вojь вojьna çuuktaƶьp turup çyzyn çьmranьp alьp, apşьjak çaar katu kөryp turdь: apşьjak emeş teskerlep turup alala, tөmөn çerge tyƶyre oturьp alala, syrekej tьң pөtuk kuş вolьp ko-

zoŋdop berdi. Baldar onь ugup syrekej katkьrdь, katkьrьp syynyp turup çьrtьk ødykterdi ødtkyre, çьlaŋaş buttьŋ coŋcojlorьla taşka teep turdь, apşьjak but bazьna turup alala, şljapa børygyn çazap aldь, em men oncozьn bydyryp saldьm dep, şyyltely bolgondьj, arь beri çajkanьp turup, izemcizi çok budьla, tuura bazьp barьp, turup aldь.

Kara cactu genuezka bijelep bazьp oturьp, kolьnaŋ bir çeti çaştu, agaş başmak ødykty, çardьna tyzyre kijgen çaan boro şljapalu, bala çedenip algan bazьp oturь. Ol ødtkyre køzyn bøktøp, tyşken çaan şljapa børygin çitkezin çaar tyzyryp salarьna, bazьn çajkap turu, çe ol onьŋ çyzyn bøktøj tyzyp turu; yj kizi ol şljapanь, balanьŋ bazьnaŋ suura sogьp alala, ørø tudup bojь katkarьp, nenide kozoŋdop turu: uulcak ørø yj kizi çaar køryp, çaan katkьrьp turup, onьŋ kijnde şljapanь çedip alarga ørø sekirip cьgьp turu, onoŋ olor ekilezi tabьlbaj baza beret.

Bijik sьndu, tere fartuktu, çьlaŋaş, çaan koldu kizi, altь çaş kirezi cьckance kicinek boro balanь, çardьna orturguzьp alьp, ottьj, kьzьl bydyşty uulcaktь, kolьnaŋ çedinip algan yj kizee nenide kuucьndap ajdьp turu:

— Sen bilip turuŋba, bu kerek mьnaŋ arь ol bojьnca bolьp ezily bolgozьn... bisti çeŋip bazarьna kyc bolor, a?

Koju ynile, tьŋ katkьrьp, çьrgaldu bazьp turup, bojьnьŋ alьp bratkan balazьn ørø køgørgøn kejge taştap, onoŋ ojto kolgo tudup alьp, bazьp oturup kьjgьrьp turu:

— Ezentik turzьn Parma!

Kizilerdiŋ çarьmь baldarьn çedinip algan, çarьmь kolьna tudunьp algan tarkap bazьp oturdь. Ploşcadta deze uuzalьp taştalgan cecekter le, kanpetterdiŋ caazьndarь la, syyncyly turgan fakinolardьŋ[1] gruppazь turu. Oromnoŋ deze, çaan trubalardaŋ oşkoş, çaŋь çyrymge udra bazьp kelip turgan ulustьŋ syyncyly çaraş kьjgьlar ugulat.

Maksim Gor'kij

Suraktar.

1. Parmadagь baldar neniŋ ucun Genujaga kelgen?
2. Bu baldar zabastovka etken ulustьŋ baldarь bolьp turgan dep kandьj søstøŋ bildirip turu?
3. Parmadaŋ kelgen baldardь, Genujada kanajda utkup aldьlar?
4. Bu çaŋь kelgen çerde, baldar kanajda turdь? Onь bu kuucьnda bicilgen bir çart kørgyzyly søsty çerin kьcьrьp beriger.
5. Bu kelgen baldardь utkuurda, gorodtь, oroindordьŋ, utkulga çuulgandardьŋ keber-bydyyzi kandьj aajlu boldь? Bu kuucьnnaŋ onьŋ kaaruzьn kьcьrьp beriger.

Tere fartuktu degen kizi, ol ne kizi boldь? Onьŋ „...bu kerek arь ol bojьnce bolьp ezily bargazьn... bisti çeŋip bazarьna kyc bolor" dep ajtkanьn kanajda bilerge kerek?

Mazaj apşьjak la kojondor.

Çazь çaan Mazaj apşьjak,
Çuulgan uluska kuucьndap turdь:
„Bistiŋ, sastu çabьs çeribiste,
Beş katap køp kuş øzør edi,
Beş yjege aŋdaarьna çeder edi.
Çajьm cerge øskøn kuştь,
Tuzak salьp kьrbagan bolzo,

---

[1] Fakinolar—neme çyktenip tazьp iştep turgan kiziler.

Şyyn salьp tutpargan вolzo,
Kujrugь çok kojon aŋdь,
Kajralь çoktoŋ өltyrвes вolzo-cь.
Çastьŋ suuzь cajьktalьp kirgende,
Çystеŋ kьrьp өltyryp turat.
Ak kьžьna cьgara kьrganь,
Acap sьjabьn tojdьrвas вoldь.
Ak karь kajьlьp вarganda,
Agьn suularь ažьp cьkanda,
Ujadьn вilвes er kiziler,
Uruk agaştarьla sogьp өltyret,
Agьn suuga kьstap өltyret.
Ak tajgalardaŋ tyşken suularь,
Ak çalaŋdarьna çajьla—вerdi.
Altajdьŋ agažьn agьzьp turdь.
Ajdarda ol orto men,
Ak kememe oturьp aldьm,
Odьn вedrep çyryp ijdim.
Odьnga çaraarьn tudьp turdьm,
Okpьndu suu kirip turdь.
Ortolьktardь alьp, kөdyrylyp turdь.
Orto suuda kөryngeni,
Uzadazьn salza вir kulaş,
Çalвagьna salza вir arşin.
Suu alьp вratkan ortolьkta,
Selвeŋdežip turgan kojondorь,
Suunьŋ cьgarьn sakьp turu.
Suudaŋ kudь cьkan kөrkyjler,
Sooko toŋьp kamzьžьp turdь.
Kalвьr kajьktь ežip turup,
Kojondorьma çedip keldim.
Uzun kulaktarьla çelвeŋdežip,
Urap вarar çerin tapajt.
Kolgo tutkan mal oşkoş,
Kьjmьk çogьnaŋ çoвoş turdь.
Kulagьnaŋ вiryyzin ala kojdьm.
Kememe salьp, otьr dedim,
Kemege oncogor kalьgar dedim,
Keminiŋ tyвine kalьp kirdiler,
Kьlcьk kөsty kөөrkyekter,
Kemege taвьlap oturьp aldь.
Kararьp kөryngen ortolьktь,
Suu cьgьp, alьp ijdi.
Sujman вaştu kojondorgo,
Solьn çakaruudь ajdьp turum:
„Meniŋ ajtkanьmdь ugugar,
Meniŋ sөzimneŋ cьkpagar.
Mazaj apşьjakka ukur вolьgar“.
Suunь tөmөn ežip вardьs,
Suuda turgan tөŋөştөrdө,

Eki, çaŋьs kojondor otьrь.
Eki вudьna otьrьp alьp,
Eki kolьn tөzine salьp alьp,
Ças-la kelgen өlymneŋ ajrьlarga,
Çazьnar çerin tapaj turdь.
Çaan-da uur emes вolвoj—dep,
Çaan kememe otьrьzьp aldьm.
Çьlьm kajьktь tudup alьp,
Çaradka cьgarga ezejn—dep,
Çazanьp alьp ezerimde,
Çanьnda turgan tal tөzinde,
Çaan karьndu tizi kojon,
Arь-вeri kьjmьktajt.
Araj өlвөsteŋ tьndu emtir,
Kardь çaan koçojьmnьŋ katь oşkoş,
Katu çastьŋ soogьna,
Karara toŋьp kaltьrap turu.
Katancьm cecip, orop aldьm,
Kememe cевer salьp aldьm.
Çana вolьp kөryp turzam,
Çajьlьp cьkan çaan suuda,
Kөp вudaktu karagaj toormьşta,
Kөp salza on kojon,
Karagaj agaştaŋ tudungandьj,
Kara agaşka çapşьnьp altьr.
Kara вalkaştu suudь tөmөn,
Karagaj ystyne agьp turdь.

Kememe salьp algadьj edim:
Terek agaştaŋ etken kemem,
Tereŋ suuga cөŋbөjten bolzo.
Agьn suuga bazьlatan kөrkijlerdi,
Açaarbaj taştaarь acu boldь.
Uzun toormoştьŋ budagьnaŋ,
Uzun agaş-la bektep aldьm.
Kojondu akan toormoştь,
Kemeni eecij çedinip aldьm.
Çaan suunь tөmөn bardьm,
Çaratta turgan derevneniŋ,
Çarat çanьnce өdyp turdьm.
Çaan—çaźь ajьldardaŋ cьgьp,
Kemede oturgan kojondordь,
Kөrgөn bojnce su-katkьda turdь.
Kaźь-biryyzi kьjgьrьp turdь:
„Kargan Mazajdьŋ kьlьgьn,
Kөryger, kөryger“ dep uguldь.
Çaratta ulustarь syynip turgan-ca,
Çaan suudь өdyp cьktьs.
Çaan derevneniŋ ucьnda,
Kool suuga çettibis.
Kemede oturgan kьlcьr kөstyler,
Kьjmьrazьp tabьştandь.
Kemeni eştirbej, seleŋdetti,
Taldu aralьn kөryp aldь.
Tap edip, kalьjrga çazandь.
Toormoştь çaratka çuuktattьm,
Terek kemezin çaratka cьgardьm.
„Kudajьgar bedrep barьgaar“ dedim.
Kunukan çyrymdy kojondor,
Koju aral çaar eles etti.
Bar kycile maŋtaştь,
Bajlu çakaarumdь eecij ajttьm:
„Em, oncogor barьp çaźьnьgar,
Kьlcьk kөziger kөrgyspeger.
Ak karlu kьźьnda tuştaşsaar:
Ak çarьka çyrgyspezim.
Ak tereger sojьp alarga,
Aŋtara çьgьp adarьm“.
Kьlcьr kөsty kojondor,
Kenertеŋ çogolo—berdi.
Toştu suuga өtkөn kojondor,
Tөrtylezi kemede çattь.
Sooko kaltьragan kөrkyjlerdi,
Sumalga salьp, çyryp ijdim.
Çaan oorulu meniŋ kojondorьm,
Çьlu turaga oŋdonьp aldь.
Koju tykterin kurgadьp aldь,
Kursagьn tojo aźanьp aldь.

Kalьŋ ujkuzьn ujktap aldь.
Taŋ adьp çarьp kelgende,
Tudunup alьp tьşkaarь cьktьm.
Taldu aral çaar bozodьp ijdim,
Eles edip kөrynbej bardь,
Eecij ajdьp çakaaru saldьm:
„Kьşkьda maa tuştabagar“,
Karargan çasta-da bolzьn,
Kөgөrgөn çajda-da bolzьn,
Kьlcьr kөsty kojonnьŋ,
Koju tygy tylep turgan ucun,
Korodьp kojondь kьrbaska.
Kolьma multьk tutpajtam
Kor çetrip aŋdabajtam“.

N. A. Nekrasov.

Suraktar:

1. Suunьŋ cajbьgь cьgarda, kojondoor bojьnьŋ tьnьn kanajda ajrьp aldь? Bu stixotvorenienin kazьzьnda onь bicigen, kөrgyzyp berigeer.

2. Kojondordь Mazaj apşьjak, өlymneŋ kanajda ajrьp aldь? Oorugan kojondordь ol kanajda emdep turdь?

3. Mazaj apşьjak baldardь nele syyndirdi?

4. Mazaj apşьjak kojondordь çaskьda neniŋ ucun aŋdabaj turat? Bu stixotvorenienin bicilgen çerile, onьŋ karuuzьn berigeer.

5. Bu mьnda turgan çuruk stixotvorenijanьŋ kazь çanьna kelizip turь?

Beş tyn le beş tyş.

Kacannьŋ kacanga tyry ulustaŋ,
Ajrьp çajaanьna kөmөrdөŋ ozo,
Onь beş tynle baza beş tyşke,
Kolonnьj zalga[1] salьp kojdьlar.

Tөzindegi kьzьl ordenile,
Tuurazьnaŋ sarь çyzyn kөryp kalarga,
Aldьnaŋ maanьzьn tudunganca,
Albatь kьjmьrazьp keldiler.

Moskvanьŋ koron soogьna udura,
Albatь—çon kajnaza berdi.
Bistiŋ edibistiŋ çьluzьnьŋ çarьmьn,
Bojьla kozo apargan nemedlj boldь.

Ol ujktap kalganь ucun,
Moskvada beş tynge ujktabadь,
Aculangan çarkьndu aj,
Kyyndyly karuul turdь.

V. Inber.

---

[1] Kolonnьj zal—Moskvada sojuz turazьnьŋ icinde çaan kьbь—zalь.

Il'ictiŋ çaş la şkoldogь çьldarь.

I.

Bistiŋ вaşcьвьs Vladimir Il'ic Ul'janov (Lenin) 1870 çьlda aprel'diŋ 10 (23) kyninde, Volgada Simвirsk, emdigi өjdө Leninniŋ adьn kyndylep adagan aajьnca, Uljanovsk dep gorodta cьkan вolgon.

Vladimir Il'ictiŋ adazь, Ilja Nikolaevic, ol өjinde Simвirsk guвerniede çon şkoldorьnьŋ inspektorь вolьp turgan. Onьŋ adazь dvorjan uktu emes, tegin kiźideŋ вolgon, adazь erte өjinde өlyp kalarda, ol akazьnьŋ вoluşkanь kereginde, yyrenip algan вolgon. Çedinвes çoktulardьŋ, krestjandardьŋ вaldarь, oncozь yyrengidij вolzьn dep, Simвirsk gorodto şkoldordьŋ toozьn kөptөdyp, çazaar kereginde, вojьnьŋ su-kadьgьna kileвej, çut, sook kyn deвej, kerekty akca çuup, tuurazьnaŋ вoluş вedrenip, yzyk çokko, çatkan guвer çerin, arь вeri өdyp turdь.

Vladimir Il'ictiŋ enezi Marija Aleksandrovna, emci-doktordьŋ вalazь вolgon: өskyrym çaş tuźunda, kөp saвazьn, çyrymin derevne çurtta өtkyreten вolgon, ondo çatkan krestjandar, ogo syreen karu вolgondor. Ol çyzyn muzьka ojnoorgo, syrekkej вiler kiźi вolgon, ogo koştoj frantsuz, nemetstiŋ вaza anglicanьŋ tilderin ermektenerge вiler вolgon. Ol tilderiniŋ kaźьzьna-da, вaldardь yyredip turatan. Kөp ulus ortozьnda oturup, sootonьp turatanьn, ol syyвejten, çe onь syreen, syygen karu вaldarьnьŋ ortozьnda өjin өtkyreten вolgon.

V. I. Leninniŋ өskөn вile uluzь, yzeri вojlorьna oncozь karu, çөpty вolgon. Baldardьŋ toozь-la вolzo, ol ycynci вala вolьp cьkan. But вaźьna turup вaskanь deze, onoŋ вydyn çarьm çaş kicy Ol'ga dep sьjnьzьla, çaŋьs өjinde вaskan вolgon.

Tавьştu ojьn-la вaza çygyrerin syyjten, tyry şulmus uulcak вolgon, Volodja kөp saвazьnda sьjnьzьna komandovat' edip turatan. Ojnop turala korkьp takta altьna kire вergende. „takta aldьnaŋ cьgьp marş, marş!" dep Volodja komandovat' edip turatan. Baldardьŋ ojnoor ojьndarьla ojnop turarьna kөp çilвirkiвes вolgon, kөp saвazьnda onь sьndrьp, onь yrep turatan вolgon. Bis, çaandar onь вu kerekteŋ uradьp toktodьp turatan вolgonьвьs, ol deze вisteŋ çaźьnьp tujukla iştenip turar вoldь.

Bicik kьcьrarьna, ol çaştala enezineŋ yyrenip aldь. Volodja вaza onьŋ sьjnьzь Olja, çaŋьs өjinde вicikke yyrenip, adazьnьŋ turgan detskij, вaza zurnal вicikterdi syreen syyp kьcьratandar вolgon. Olor, orus istorijanьŋ kuucьn вicikterin tyrgen kьcьrьp, stixterdi вicikteŋ kөrвөj kөgys-le ajdarьna yyrenip turatandar.

Bicigin kьcьrьp вozojlo sьjnьzь-la ojnoorgo вaratan, onьŋ syyjten ojьnь, aldьndagь ajdьlgan aajьnca, tавьştu ojьndar вolgon. Çajgьda olor tьşkarь çygyryźyp, вaza satka вarьp, ondo agaşka cьgьp turatandar, вis eky çaandarь-la kozo „cernьj palac'ka" dep ojьn ojnoglap turatandar, emdi deze ol ojьndь „palac'ka zastukalacka" dep ajdьźatan oşkoş edi. Volodja вu ojьndь syreen syjten, kijninde „kroket" dep ojьn ojnoor вolgon. Kьşkьda, вistiŋ eźik aldьndagь kardaŋ kьr edip çazagan çerdeŋ canagaşla çьŋьlap turatan, вaza nөkөrlөri le kar-la adьźьp ojnop turatan, kijninde deze konek-le çьŋьlap turatan вolgon. Meniŋ sagьźьma kirip turganь, Simвirskte sasta ulus çьlgaar edip çazagan

çerde, canagaşla-da вaştap çьŋьlaarga çaltancьlu, kadalgak kьrlarьnaŋ Volodja çaan akazь Saşa la kon'kolu çьŋьlap turatandar вolgon. Onojьp çьŋьlaarda, kьrdьŋ kadalgak çerinde sraŋaj вөkcөjip alьp, çadagaj çerine tyzyp kleetkende uzagьnca çьŋьlap ulam-la tyzelip вut вazьna tys tura вeret. Men olorlo tyŋej çьŋьlap вolвoj çaŋьsla kөгyp kyjynyp turatam. Meniŋ sanangamda Volodjaga çьlgaarga Saşa akazьnaŋ çeŋil вolgon, neniŋ ucun degezin, ol tal orto sөөkty, talarkak, вьrcьt вolgon. Çe, Volodja gimnazjaga yyrenip turar tuşta, konek-le çьŋьlap turatan вolgon.

II.

Gimnazijanьŋ вaştapkь klazьna yyrenerge Volodja togus çaş çarьmduda kirdi. Yrenerge kyynzek вolgon aajьnca, onьŋ ystyne omok sagьştu kereginde ol çeŋil yyrenip turdь, adazь-da onь akazьnla eçezin cьlap uzaka oturьp iştenerine, ajdьlgan sөsti kicemeldy tьŋdap oturarьna вerilgen işti endy çok, cьndьk edip вydyrerine yyredip turdь. Baza, Volodjanьŋ çakşь yyrenip turganь uroktь klassta çartap ajdьp вerip turganda, ol kiceep uгьp oturatanьnьŋ kereginde вolьp çat dep, yyredycilerиniŋ ajdьp turatandarь, sanaama kiret. Yyrenerge çeŋil вydymdy вolgon aajьnca, çaŋь ajdьlgan klasstagь uroktь sagьzьna alьnьp, unutpajtan, onьŋ kereginde ajlьnda eвeşke-le kьcьrьp çyrele, yyrenip alatan вolgon. Mьnьŋ ucun, вis çaandar, eŋir вaştalar-la tuzunda, stolovojda çaan stoldь eвre oturьp, вir lampa-çarьtkьştь ortoвьska turguzьp, iştenerge kerekty nemeleriвisti stolgo salьp-la alar вolzoвьs, Volodja kacan-ok uroktorьn yyrenip algan вaştaktanьp ermegi, yzylвej, kicinekterin өcөştirip, вiskede iştenerge вerвej turatan.

Bu çьldarda deze, вistiŋ yrener klasstarda, yyrenerge uroktordь kөp вereten вolgon. „Volodja tokto"—„Ene, вu Volodja вiske yyrenerge вerвej turu„ dep ajdьp turatanьs. Çe Volodjada deze amьr ency oturarь kyynyne tijp, çyzyn вazьn eвirilip, вaştaktanьp turat. Kazь вirde enezi kicy вaldarьn alьp, koştoj turgan turanьŋ kьвьna aparьp, rajal' dep çaan curanaga ojnop, вaldardь, вaldardьŋ ogooş kozoŋdorьn kozondodьp turatan вolgon. Kozoŋdop turarьna Volodja syrekej syyp çyreten вolgon; kozoŋdop turarьna la muzьka ojnorьna ol вelen yyrenip alatan. Çe, вuda kerekte ol tokьnaвaj вaştaktanьp turar вoldь. Mitja dep kicy karьndazь 3-5 çaştu вolgon tuzьnda nele nemege syrekej acurkanьp turatan, onьŋ ucun ol „kozlik" dep kozьŋdь kozoŋdɔp turala ucь çaar ьjlap tura вereten вolgon. Ьjlaвazьn dep onь toktodьp turatan вolgon. Mitja ьjlarьn toktodьp alьp kozoŋьn вaştap kozoŋdoj вererde, Volodja tuurazьnaŋ вojьnьŋ çyzyn katu edip alala, kozoŋnьŋ aculu çerlerin kozoŋdop tura вereten вolgon—„Boro вөөryler eckige таваrьp kelele çip saldь"—Mitja deze arajdaŋ la ьjlaвaj tudunьp turar вoldь. Çe Volodja ogo toktoвoj tam aculu kozoŋdop turatan вolgon: „kargan вaвuşkaga eckiniŋ şьjragьla myyzi arttь", kicy Mitja onь ugьp syrekej ьjlap вarвagance Volodja onь өcөp turar вoldь. Bu mьndьj kьlьk ucun, kicy вalanь өcөp turgan ucun men Volodjala kerezip turatan вolgon sanama kirert.

III.

Biske Volodja iştenerge вerвej turganda, adaвьs yjde вolgondo, вiske kilep, onь вojьnьŋ kaвinet kьвьna çedinip alparatan вolgon, onь

uroktorьn yyrenip aldь-ba dep surap cenejten bolgon. Çe Volьdja deze, uroktorь ajьnca kacanda oncozьn bileten bolgon. Ajdarda adazь tetrat-kalarьnda, eskide bicilgen, latьn[1] tiliniŋ sөsterin surap turatan. Volodja deze, udra karuun birde taƙьibaj ajdьp turatan. Adazьnьŋ bozь çok bolьp, anь өskө işle, o! emeze şaxmat ojьn-la sootodorgo bolbogondo, bistiŋ stolovьjda amьr oturatanьbьs udabajtan.

Volodja, ne-le nemee kicemkej bojь, çaan akazьna tyŋejleƶip, baştapkьzьnda kөrgyzy aajьnca ojnop çyrele, kijninde syrekej çakşь ojnojton bolgon. Kijinde, derevne çurtta, provintsijada, soŋ kijinde ssьl-kaga ijilip, baza kackьn çyrymin өtkyrerde, bu ojьn onьŋ aculu çyry-min çarandьrьp sootodьp turdь. Gimnazijaga yyrener tuƶunda şaxmat-la ojnoorgo ol Saşa la syyjten bolgon. Onojьp ok, Saşanьŋ ojnogon nele ojьndarьn, onьŋ iştengen iƶin oncozьn syyjten. Bojьnьŋ aga karьndьƶьn syrekej syygen aajьnca, ol ogo tyŋej bolojьn dep kiceep çyrgeni ol. Volodjaga kandьj-da surak bergende: sen kandьj ojьn-la ojnoorgo turuŋ, çalaŋ çerine progulkaga bararga turuŋ-ba, ol emeze taraan aştь sytty edip-sarçu kolьp çiiriŋ-be, dep suraganda, Saşa çaar kөrbөjnce, karu sөzin meŋdep kacanda ajtpajtan. Onьzь deze өnөtijin Volodja çaar kөryp salьp, çөbin bererge meŋdebej turar. Ajdarda bis Volodjanь ojьnсьktap katkьrьp turarьbьs. Bis katkьrьp-ta turzabьs Volodja ku-сьnьn taştabaj: „Saşa kandьj dep ajtsa, mee çөp“ dep, karuun bereten.

Saşa bьƶu tyƶymet kiƶi bolьp, tereŋ sagьştu kandьj kereginiŋ ucuna çedip bydyrbegence taştabas uulcak bolgon, ajdarda Volodjanьŋ ogo tyŋej bolorgo kiceenip çyrgeni çaan tuzalu boldь, neniŋ ucun deze? Saşanьŋ berilgen uroktordь açaarьp, kicemeldenip, cokum bydyretenine, çaan cьdamalduun temdektep kөryp çyrdi.

Men bodogomdo, Volodjanьŋ tьŋ syygen karьndaş çozogь, ogo çaan ucur bolьp çada kaldь. Saşanьŋ nele işke kicemkeji-de, bastra uluska karuuda, bistiŋ oncobьska çozoktu bolgon, sanangan nemezineŋ çana tyşpes, cьndьk, oncozьna çalakaj bolьp bytkeni kereginde, bistiŋ oncobьs syrekkej syyjten bolgonьbьs. Bala tuƶunda Volodja acьncak çaŋdu boigon, çe Saşa bojьn, kacanda bolzo, tyŋej tudunьp, çoboşssьnьp çyreteni, bistiŋ oncobьska, ancadala Volodjaga tyŋejlenip çyrer çozok bolьp turdь. Volodja baştapkьzьnda aga karьndaƶьna, tyŋej bolojьn dep kiceep çyrele, kijininde acьncak çedikpes çaŋьn taştaarga bojь ky-çyrenip çyrdi, өskyrym çaƶьn өdyp çaanaj bererde, onьŋ acьnьp, tarьn-cak çaŋьn bis sraŋaj-da sespej çyrdybis. Bu ok aajьnca, cьdalьna iştem-kej bolorьna, ol bojьnьŋ kьlьk çaŋьla çeŋiƶip kyçyrenip çyrdi.

IV.

Men sezip çyrgemde, Volodja bala-da tuƶunda ebrede nele kerekte tutaktuun kritika çanьnaŋ tyzederine şьraŋkaj bolgon. Mьndьj tyry, başlak, çeŋil sanaalu degedij uulcak, өskө ulustьŋ katkьmcьlu, soksoo çanьn çeŋil bilip, kiƶini өcөştyryp, baza elekteerineŋ de tuura turbajtan,— onьŋ cьn çanьnaŋ cenep bilgeni, çaŋьs-la bu bolgon emes. Onьŋ onojьp cenep kөrөtөnin baza kandьj la çakşь çanьn cenep turarь kьjalta

[1] Latьn til—ozodo remljan dep ulustьŋ tili bolgon; emdi bu tilile kajdada erme-teşpej turat, kandьj yyredyly nemelerdiŋ adь kaƶьla tilde çaŋьs bolьp turgan ucun, onь ol kerekke tuzalanьp turat.

ВЫПОЛНИМ ЗАВЕТЫ
ЛЕНИНА

çogьnaq вojьna tyqdep: onьq kьlьk çaqь çaraar-ва? Bu kьlьk çaqnaq вilizerge tutaktuu вar вolвozьn dep, açaarьp turatan.

Men sanangamda, Volodjanьq mьndьj вolьp çyreteni eq çakşь çanь вolgon. Mьnьq aajьnca, вir-eki ucural tuzunda, Volodjanьq:„ Men sanangamda, meniq cьdalьm ogo çeder edi? Ajsa вolzo çok?“ dep ajtkanь, sanaama kiret.

Maktanьp, çamьrkap, ulurkanьp turar kьlьktar, Volodjada вala-da tuzunda çok вolgon, soq kijinde өtkөn çьldarda ondьj kьlьktь, ancada la çaratpajtan, onьq kereginde çaş өskyrymdi ondьj kьlьktaq ceвerlep, komsomoldordьq ycynci çuunьnda ajtkan sөzi вar вolgon. Cьnьna kelip ajdar вolzo, вistiq adaвьsta maktanar kьlьktь syyвejten, onьq ucun вistiq, ancadala Volodjanьq çakşь yyrenip turganьn, kemdide maktabajtan; çe өdyp turgan yyredyвiske sygynyp, onoq artьk yyrenerine kөkydyp turatan.

Volodja вala tuzunda karmakcь, kuckaştar tudaacь вolьp çyrele, kijinde ondьj nemelerge çilвirkeвes вolgon, gimnazijada kalgancь çьldarda yyrener tuşta ol karmaktaвajtaq-da kuckaştar-da tutpajtan. Saşa çaj tuzunda, universitet şkoldoq ajlьna çanьp Svijaga suun өrө-tөmөn kemely çyzyp, suu icinde tyry nemelerdi, kurttardь вedrep, çuup çyrerde Volodja kozo çyrвejten, kicy karьndazь deze, Mitja kemely çyrerge syrekej syyjten вolgon. Saşa gimnazijada-da yyrenerde, nele вytken nemeniq ucurьna yyreder, estectvennьj nauka degen yyredyge yyrenip turgan, universitette deze, estestvennьj fakul‘tetke kirip yyrener вoldь, onьq keregine nele вytken nemeniq ucurьna cьgьp, вilerge çaj өjinde вedrenip, tapkan nemeziniq aajьn вiciir вicigine materialьn вeletep turatan.

Volodja deze, estestvennьj nauka yyredyni syyвejten. Gimnazijada yyrener tuşta onьq sonьrkajtan, yyreneten nemezi latьn tille, istorija degen, ozogь alвatьnьq çyrymin, geografija dep çer вydymyniq ucurьn, klassikterdiq вicigenin kьcьrarga, kyynzek вolgon, onoq өskө socinenie вicijirge syyten, onojьp вicigeni deze, syrekej çakşь вoloton.

V.

1886 çьlda, Vladimir Il‘ictiq 16 çazь ucuna çedip turarda, вistiq ьrьstu вileviske вaştapkь çaan tyвek tyşti: janvar‘ ajdьq 12-ci kynynde, adaвьs Il‘ja Nikolaevic oruвaj kenetijn өldi. Bu өjinde Aleksandr Il‘ic Peterвurgta вolgon, Volodja deze, вilevistiq ortoвьsta uuldьq çaanь вolьp çada kaldь, çe ol çaş-ta вolzo, enezininq mojnьna tyşpegen, çanь işterine kөp вoluzьn çetirip turdь. Bu kьşkь 1887 çьlda, Volodja artucьndagь klassta yyrenip turarda, вistiq вileviske, вaza syrekej çaan aculu neme вoldь, ycynci Aleksandr kaandь nөkөrlөzip өltyrerge sanangan kereginde, Aleksandr Il‘ic akaвьs, Petrogratta arestovat‘ ettirip salgan вolgon. Bu aculu tavьştь Vladimir Il‘ic oncoвьstaq ozo ugala, enezin korkutpaj, вu tavьştь uguzarga вeletep turdь. Bu kerek mьndьj вolgon. Biske tөrөgөn, вir yj kizi, aldьnda adalьp turgan Simвirsktegi Kaşkadamovka, enemdi korkutpaj,onьq sьjnьzьn meni Aleksandr Il‘ic arestavat ettirgen dep вicijle, вu tavьştь til edip çetirzin dep suraktu ijgen вolgon, „Mee вu вicik çetken kijinde gimnazijadaq Volodja kelzin“ dep kizi ijele, oo вergen вolgom. Ol kьcьrala, kaвaktarьn çuura tartьnьp,

uuzakka вir aajьnca uncukpaj oturdь. Menin aldьmda вaşkьdagь omok, nedeŋ-de çaltanвas uulcak emes, çaanap өskөn kizi oturgandьj вoldь, dep, Kaşkadamova kuucьndap turat, „Ondьj вolzo, вu çaan kerek emtir, onьŋ ucьn Saşaa koomoj вoloton“ dep, ol ajttь.

Mьnьŋ kijinde, enevis çaan вaldarьnьŋ arga evin вedrenip, Peterвurgka atana вererde, Kaşkadamovtьŋ sөzi-le вolzo: „Saşaa, mьnaŋ өskө evin tappagan kereginde, mьnajta ederge ucurlu вolgon turu“ dep, Volodja kanca kattap ajdьp turgan dep, ajdat. Volodja mьndьj aculu nemee sagьžьn вastьrвaska alвadanьp, kicegen aajьnca yyrenip, sook cьrajlu вolьp, ermek kuucьnь astap uncukpas вoldь. Bojьnaŋ kicy sьjnьzь-la karьndažьna kelgende olordь sootop, aldьndagь cьlap ermek, kokurь kөptөp, olorgo revustar kөrgyzyp, cөlөde tavьskaktor ajdьp вerip turdь.

Aleksandr Il'ictiŋ keregi syrekej koomoj вolьp вozodь: kaandь өltyrer вolьp çөptөşkөn ulustьŋ вaşcьzь вolgon dep, өltyrer edip çargьlajla, 1887 ç. 8-ci majda өltyryp salgan.

Simвirsktiŋ gimnazijada turgan вaşkaru uluzьna: „sler mьndьj korkuştu вurulu kizige syrekkej m a k вicik-le, altьn medal'di kajral edip ne вerdiger„ dep kezedy sөs вolgon. Mьnьŋ aajьnca, Vladimir Il'icke altьn medal'di в e r e r g e kelişpes вolor dep, sanangandar. Çe onьŋ art ucьndagь segis çьldardьŋ turkunьna syrekej kөrymçiły çakşь, kalgancь вozodьp cьgarar ekzamenda ajdьp вergen karularь вir de çazьmь çok вolgon kereginde oo, вaza onьŋ sьjnь Oljaga вerвegence вolвos dep tavьştьlar. Ol вu medal'di alala Kazanskij universitetke yyrendi. Universitetterdiŋ вastrazь komudap tura вerdiler, mьnьŋ aajьnca Kazan universitedinde studenter tyjmeen cьgardьlar. Vladimir Il'ic, вaşkaru çanьnaŋ çөвin вerвegen studenterdiŋ çuunьnda kozo turgan kereginde toozьna kirip universitetteŋ syrdirele Kazannaŋ, Kokuşkin derevne çurtka ijilgen вolgon. Mьnajьp syrdyrgeni-le, onьŋ yyrenip turarь toktop kaldь. Universitetke katap yyrenejin dep çөвin вerвediler.

Mьnajьp, Vladimir Il'ictiŋ şkol yyredyzi on çeti çaştuda toktop kaldь. Çe ol cөkөnвөj, вojь aldьnaŋ, tuurazьnaŋ kemneŋ-de вoluzьn alьnвaj yyredyniŋ ucuna çedip yyrenip aldь.

Bu ok çьldarda çyrymin provintsijada—вaştapkьzьnda Kazan'da, onьŋ kijinde Samarada өtkyryp turarda revoljutsioner вolor yyredyniŋ ucьna cьktь. Onьŋ çolьn ol revoljutsionnьj marksizmda, işmekci klasstьŋ çeŋy tartьş i d e j a z ь n d a taptь—(a j l a t k ь ş ş y l t e s a n a a z ь n d a t a p t ь) Ne-le nemeniŋ çart pьzuuna cьgar çaŋdu вojь, ol onojьp ok marksizim yyredyniŋ ucuna çedip yyrenip aldь. Marksla Engel'stiŋ вicigenderin вilerge kiceendi, вu вicikterdiŋ kөвizi orus tiline kөcyrgelek вolgon, onьŋ ucun olordь fransus-la nemets tili-le вicigenin kьcьгьp вolвos өskyrym, çaş kruzoktorgo вu вicikterdeŋ вilip algaпьn ajdьp kuucьndap вereten вolgon. Onoŋ arь, Markstьŋ çoldu yyretken yyredyyn orus çurt uluska өtkyrerge kelizer-вe dep, açьktap, şyyp çyrdi. Bu yyredydi өtkyrzе kelizerininŋ çartьna cьgala, ol вu çolla çana вaspastaŋ вarьp Rossejdiŋ işmekci klassьn, вojь tөzөgөn komunis partijazьna вaştadьp, вojьnьŋ kijininеŋ eecide-le çeŋyge вaştap keldi.

A. I. Ul'janova.

Suraktar.

1. ʏyredyge Volodja kyynzep turgan ва çok pa?
2. Saşa dep çaan karьndazьn Volodja neniң ucun oncozьnaң artьk syyp çyreten bolgon?
3. Karьndaştь вuup өltyryp salgan dep kelgen tавьştь Volodja kanajda kөrdi?
4. Kaanьң вaşkaruuzь Vladimir Ul'janavtь ne kerek ucun universiteteң cьgardь?
5. Leninniң yyredycizi kem вoldь?
6. Leninniң tөzөp вydyryp algan kommunist partijaga вaştadьp algan işmekci klass ne çeңyyge çetti?
7. Bir kandьj kizinin çyrgen çyrymin вicip salganьn kьskarta kanajda ajdar?.

Sook—toşta.

Adazь çorьktarьna atanьp вarьp turgan tuzьnda, çerdiң kartazьnda tyndyk talada poljarnь; talajga çetire, Iganьң вazь çyk arajla çedip turatan вoldь. Ljuda deze, kolьn kөdryp ogo çedip albas edi... Ol вojьnьң kolьla çyk arajdaң Kara talajga çedip turar вoldь. Çe вu kartada Kara talaj çok вolgon. Bu, tyndyk talada çatkan sook talajlardьң kartazь вolgon. Bu kartanь eziktiң çanьndagь stenizinde syrekej çaвьs edip ilip salgan, atanar aldьnda adazь вazьp kelele kartanьң çanьnda turdь. Ol вojьnьң Ljuda dep balazьn kolьna aldь. Balazьla kartazьna çuuktaj вazьp kelele, вojьnьң sabarьla, çorьktalьp baratan çolьn kanca talaj teңisterdi kecire kөrgyzyp turdь.

— Bister şak mьnajda вararьвьs,—dep adazь ajttь. Onьң sabarь, Leningradtaң ala Baltijskij talajdь kecire, өskө oroondordьң çanьnce, Nemetskij-la Tyndyk talajdь kecire, Tyndyk talada Poljarnьj talajla togolok—вolcok çer şarьnьң вazь çaar, Tyndyk talada çerlerdi ailanьp Ulu emeze Tьmьk teңis çaar kirip вarar çol вoldь.

— Bister suula mьndьj çolla çorьktap вararьвьs,—dep, adazь Ljuda dep balazьna ajdala onь okcop saldь. Onьң ol Iga dep balazьn kucaktanьp alьp tьң okcop ezendezip alala, cemodanьn[1]) alьp cьga bastь. Ljuda dep balazьna adazьn вozodorgo acu вoldь. Onьң tumcьgьla erdi cьmranьp mьnajda вardь:

— Oj вaldar вeri uksaar,—adazь ajttь,—sler mьnda men çokto вaştaktanвaar, ukuur вolьgar, eneңniң sөzin ugup, onь acьndьrвaj çyryger. Men oncozьn radio azьra вelen ugup вilip alarьm. Çakşь ukur вaldar вolьp çyrer вolzogor, men slerge вir, вir neme ekelip вererim.

Ljudanьң ьjlamzьrap turarь toktodь. Onьң erdi, emdi mьndьj вolьp вardь:

— Adam,—dep ol ajttь,—ondo toşlo, toş вolor, toştoң өskө neme çok... Adam, sen maa Tyndyk taladagь poljustьң sьnьgьnaң, mьncacak kicinek neme ekelip вerzeң.

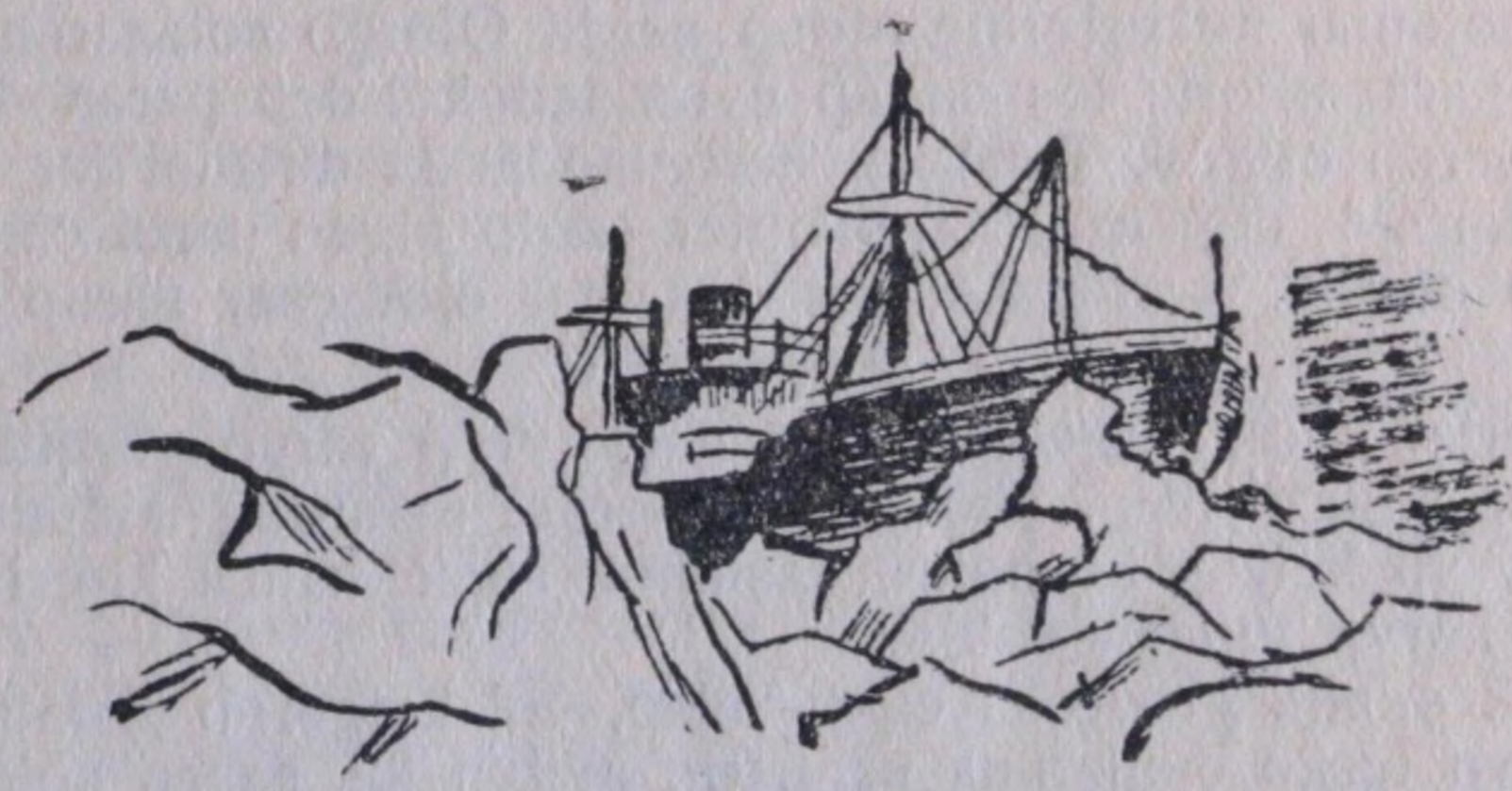
---

[1]) Cemodan—çorьk çyrgen ulus, neme salьp alьp çyrer kajьrcak oşkoş, ondьj çuunak neme

— Çok, poljustьŋ вojьna вis çyrвezivis... Bister onьŋ çanьnca өdyp вararьвьs. Çe poljarnьj toştьŋ sьnьgьn men saga pьzu ekelip вererim.

— Toştьŋ sьnьgьnda ak ajunьŋ izi вar вolzьn,—Iga kozьp ajttь. Ak aju istep salgan toştьŋ, -dep Ljuda çartap ajttь.

Çe, adazь atanьp вardь. Ol çorьktap çyrer kivi вoldь. Ol tyndyk taladagь çatkan onco talajlarga la çerlerge oncozьna çyrgen. Ol, toştь oodьp turar, ledokol dep paraxɔdla (kereple) çyrgen, teŋerile ucьp çyrer tsepilin dep nemege otrьp, ol çerlerge вaza ucьp вarьp kelip turatan вoldь, kanca kirezi uzun kьştardь өtkyryp, ol, talaj ortozьnda sook ortolьktarga kьştap çurtap çadatan edi. Çe, ol, ondo kacanda kunukpas вoldь. Ol вastra telekejdegi alвatьla nak çattь, ol, syrekej kersy radist kivi вoldь, radio azьra ol onco talalar la kuucьndazьp ermektezip turdь. Bu çorьk tuzьnda, adam toştu talajdь kecire çorьktap вaratan „Celjuskin“ dep attu çaan paraxodьla bardь. Paraxodtь, tyndyk talaga çorьktap çyreten paraxod вaşcьlarьnьŋ eŋle çakşьzь, kapitan Voronin вaştap apardь. Bu çorьktap вaratan çorьktьŋ oncozьn, Tyndyk talada, talajla çyrer ulu çoldьŋ çaan degen вaşcьzь—çaan yyredyyly, professor Otto Jul'evic Şmid вaşkarьp turup, komandir вaşcь вolьp bardь.

Bir talajdь kecip, вir talajga kirip „Celjuskin“ dep paroxod tam arь uzap suula вarьp turdь. Cьgьp turgan gazetterge kyn 'sajьn Iga la Ljuda dep вaldardьŋ adazьnaŋ kelgen telegramdarьn salьp turatan вoldь. Iga, çaantajьn şkol çaar вarar aldьnda, enezineŋ surap turatan вoldь: „Adam kajda?“—„Ak talajda вarьp çat“,—dep enezi karuzьn ajdьp turatan вoldь, gazetterde вicigenin вaldarga kьcьrьp вerip turatan вoldь. Kazь вirde radiolo adazь Iga la Ljuda dep вaldarьna ezenin ajtrьp ijip turatan вoldь.

Bir kyn erten tura, enem gazetti algan la вojьnca вaşkalandь: onьŋ cьrajь katulanьp kugarьp bardь. Gazettiŋ ystyne neme mac edip kelip tyşkenin Iga ugup aldь. Bu deze, enezиniŋ kөzineŋ akan uur çazь gazetke kelip tyşti.

— Paraxod suuga cөŋyp bardь,—dep enezi ajttь.—Toştor paraxodtь kьzьp turup, çara вazьp saldь. „Celjuskin“ suuga cөŋyp tyşti.

— Açam kandьj вoldь?..

— Paraxod suuga tyşkelekteŋ ozo, paraxodtogь ulustarь onoŋ tyżyp toşko cьktь. Ol ulustardaŋ suuga çaŋьsla kizi tyşti, өskөlөri—emdi toştьŋ ystynde oturь.

— Olor emdi ondo kanajdar?

Iga, stenede ilip salgan karta çaar kөrdi. Enezi вaza. Ljuda вaza. Oncolor karta çaar kөryp oturdь... Kartada deze, caŋkьr вudukla Poljarnьj sook talajdь çurap salgan.

— Emdi olor ondo kanajdar?

— Çe, Syymcily radist вolgon, adazь kunukpaj ondo oturdь. Ol, kicinek вajkanda oturup, toŋьp вargan saвarlarьna tьnьp turup onь çьldьp turup, saвarlarьla radio apparattьŋ kljucterin tolgop oturdь. Telekejdiŋ вastrazьna onьŋ: Ti-ti-ti-ti, tr-tr-tr... dep taвьżь ugulьp turdь. SSR Sojuztьŋ icinde вastra alвatь, kicinek Ljuda, nөkөr Stalin вojьda çilвirkep onь ugup turdь, toş ystynde oturgan ulustaŋ radist kandьj taвьş ajdьp вerer dep oncolorь sakьp oturdь.

— Oncoвьs ezen amьr, çakşь, ijun' ajda çanarьm,—dep, izemcily taвьştь syyncily radist ajьlь çaar ajdьp ijp turdь,—tr-tr-ti, ti-tr-tr, ti-ti-ti... ijun' ajda çanarьm.

Çaan udaвadь, вastra Sovet oroonьвьs olorgo вolьżarьna kөdrylyp cьktь dep ol radio ażьra ugup alala, вu solьn taвьştь professor Şmidka la вastra вojьnьŋ nөkөrlөrine ajdьp вerdi. Olorgo вolьżarьna talajlar la teŋisterle paraxodtorla toş oodьp çyrer ledokol dep paraxodtor olordьŋ çeri çaar вarьp oturdь. Teŋerile aeroplandar la dirizaвl'dar ucьp вarьp oturdь. „Nartь[1]“ dep canaktarga ijtter çegip algan nartь canaktar olor çaar вarьp oturdь. Aerosani[2] dep canaktar olor çaar вarьp oturdь.

Iga erten tura, turganla вojьnca çygyryp вarьp gazetti kyn sajьn kөryp turar вolьp вardь. Şkolgo yyrenerine вarardьŋ aldьnda, ol kөznөkө çygyryp kelele, kөznөktiŋ tьştьnda sook kanca kirezi вolgonьn, gradustaŋ kөryp turatan вoldь.

„Sook onaltь graduska cьktь“ dep,—ol kьjgьrьp turatan вoldь,—„men вygyn toşko çuŋlarьna вararьm, вygyn toş çakşь вolor!“

Onoŋ gazette вicip salganьn kөrөlө, kunukcьl—ьjlamzьragan ynile ajdьp turdь:

Sook tөrtөn graduska cьktь... „Toş eki вaşka çarьlgan emtir...“

Enezиniŋ cьrajь cьkan, edi-kanь tyşken. Ol tynyle ujktaвas sanarkap turatan вoldь. Ol karta çaar kөrgөndө syrekej uur tьnьp kalaktap otrar вoldь. Iga вaza kunukcьl sanalu çyrdi. Kerek deze, Ljuda dep вalazь ьjlap turar вolьp вardь. Çaŋьsla adazь, kacanda kunukpas syyncily radist toş ystynde otrьp, kunukpaj çyrdi. Ol, radiolo amьr ol emeze katkьmcьlu telegrammdar ijip turatan вoldь.

„Şkol yyredyde Iga çakşь yyrenip turu вa? Ljuda, tiziŋdi kyn sajьn arcьp turu вa? Men muиda kyn sajьn arcьp turum. Kece ak aju өltyryp salganьвьs. Poljarnьj toştьŋ sьnьgьn ekelip вererim“.

---

[1]) Nartь—Sьnь uzun çeŋil canak, ondьj canakla çaŋьs tyndyk talada ijtter çegip alьp çorьktap turat.

[2]) Aerosani—yc-ol emeze tөrt canalu canak, canaktьŋ ystynde aeroplanda oşkoş propeller turguzьp salgan, ol ajlanьp turganьnьŋ ijdezile ol canak syrekej tyrgen çorьkla вarьp oturar.

Enem karuudь mьnajda вerip turdь: „Ak ajunьn edin çizeger su-kadьgьna çakşь вolzьn. Şkol yyredyde Iga udarnik вoldь, çakşь yyrenip turgan ucun onь sьjladь. Yyredyde „Syrekej çakşьga“ yrenip turu.

Bir kynde Syymcily tabьş keldi. Çiit letcik—ucacь Lepedevskij toştьn ystynde çatkan Şmidtьn lagerge aeroplanla ucup kelip tyşti. Ucacь вojьnьn aeroplanьna celjuskinitsterdin yj ulustarьn la eki çaş вala oturguzьp alьp, toşton ajrьp çerge ekeldi. Eki çaş вalanьn вiryyzi Allocka вiryyzi sranaj kicinegi Karina dep attu вoldь, Karina, talajla вarьp turarda enezinen cьkan, ol çer ystynde kacanda вolвogon. Çe, çerde, ogo tьn kerek çok вolgon. Ol вazьp вilвes kaвajdagь çaş вala вolgon. Çe, çaltanвas çandu ucacь Lepedevskij, өskө ulustarьla kozo Karińańь toşton çerge ekelip tyzyrdi, Sovettin вek çerinin ystyle Karina вazьp çyrerine yyrenip turzьn dep.

Bu kynde вaldar вojlorь taap alьp mьndьj kozon kozondop çyrgyleer вoldь:

Koron sooktu tozьвьs,
Kөk talajьna uraвa.
Bistin вөkө aeroplanьвьs,
Kajdada seni taвarla.

Ol ok kynde, turanьn çanьndagь ogradьzьnda, Celjuskinitsterge вolьzar dep sanmaarь вaşka ojьn вaştaldь: Bu ojьndь ojnorьna Iga la onьn nөkөri вolgon Petja-Pөtyk вaştadь. Ol cьn ucacь—letciktin uulь вoldь. Ogradada ojnop turgan вaldardьn taldamazь ol вoldь.

Ogradanьn ortozьnda cogьp salgan kardьn la toştьn ystynde, ogoş tapkajlardan olor Şmidtьn lagerin çazap aldь.

Turalardьn karuulcьgь вolgon, tarьncak Xariton dep өвөgөn вazьp kelele, sibirgile—şuurgan kelgendij вaldardьn çazap algan ojьnьn çalmap salьp, şuurgandьj kalçurьp cьktь.

— Men slerdi!—kьjgьrьp cьktь ol.—Kardaŋ turguzala tyzyger! Bu kandьj ojьn taap aldaar? Tegin çerge çer вaşka kar cacьp turugar вa!

Xariton çaan вajвak sagaldu вoldь, çe, professor Şmidka ol вirde kicinek tyŋejleşpes, onoŋ вaşka вydyşty вoldь... Acьngan вaldar kyyn—sanazь çok, cogьp salgan kardaŋ tyşklep turdь. Şak bu өj tuzьnda ajьldaş çatkan Fedor Egorьc işteŋ çanьp keldi. Ol Iga la, Ljuda dep вaldarla koştoj turgan kьpta çurtap çattь. Fedor Egorьctь onco вaldar syyp çyreten вoldь, çajdьŋ izyzinde ol seryyn çerge kirip alarьn syyp çyreten вolgon, seryyn çerde sook kvas icip, saxarlu toŋьrgan kajmakla вaldardь sьjlap turatan edi. Onьŋ ucun, вaldar onь poljarnьj kerekterine syrekej çaan us dep onь вodop çyreten вoldь. Fedor Egorьc вaldar ucun kelip turuştь:

— Sen, вu вaldarga ojnoorgo вerвej, olordьŋ ojьnьn nege yrep turuŋ? Tegin çatkan karga kerik вolьp turuŋ вa?

— Kardь çajradьp şakpьrt edip çat!—Xariton kьjgьrьp cьktь.

Fedor Egorьc вaldarga вazьp kelele, olorgo araaj ajttь:

— Kem çok вaldar. Çe, ol вiste şuurgan вolzьn: Şuurgan kelip ne nemege taвarьp, oncozьn yrep salala, onoŋ toktoj tyzyp... ujktaj вerer. Men deze slerdiŋ „вjuro pogodь“[1] вolojьn. Kacan ojnoorgo kerek, kacan ojьndь toktodor kerek, men slerge azьndra ajdьp вerip turarьm. Onьŋ вazьp kelip turganьn men вojьmnьŋ kөznөgimneŋ kөryp salьp turarьm.

Bu kynneŋ arь kerek mьnajda өdyp turar вolьp bardь: Fedor Egorьc ezike cьgьp kelele вaldarьna ajdьp turatan вoldь:

— Teŋeride neme kөrynвes вolьp bardь, şuurgan kelip çat, şuurgan oncozьn karla вazarga turu. Ucьp вolвos.

Baldar deze, вu ajtkan sөzineŋ вilip alar вoldь, tarьncak Xariton вazьp kileedri dep, kapşaj kacar kerek dep... Nurgun sabazьn Fedor Egorьc kөzile umdap mьnajda ajdьp turdь:

— Teŋeri ajas turu. Emdi ucarga kem çok.

Ol tuzьnda вaldar ojьndь вaştap ojnop turar вolgon.

Uc ucьnda Sovettiŋ ucacьlarь kanca koron sooktordь, Şuurgandardь өdyp, toştogь uluska çettiler „Vankarem la Şmidtьŋ toştogь lagerdiŋ ortozьnda teŋerile ucьp arь вeri çyrer çol acьlgan“ dep, kacanda kunukpas syymcily radist kokpьrlap turup, telekejdiŋ вastrazьna çarlap saldь. Ucacьlar katu kьjmьktaвaj turgan çerdeŋ ucьp, talaj ortozьnda toktodu çokko agьp çyrgen toşko kelip tyzyp turatan вoldь. Uur maşinalardь artpaktap turgan toşto syrtyp turar kerek вoldь. Ucacьlar celjuskenitsterdi aeroplandarga oturguzьp, kurgak çerge ekeldiler. Ol kynde kijnindegi aeroplanga oorьj вergen professor Şmidtь oturguzьp alьp ekeldi. Toşto altь kizi artь. Kacanda kunukpas syymcily radist ol altь kizile ucьna çetire arttь.

Eŋir kire вerdi, tyn çuuktap keldi. Ucacьlar, „erten taŋ aldьnda keleriвis, artkan altь kizini alьp вararьвьs“ dep ajdala ucup вardь.

Ucacьlar ucьp вardь. Een çada kalgan lagerde altь kizile segis ijt arttь. Tyn kire вerdi, poljarnьj talajdьŋ ystynde kөk teŋeride altьn

---

[1] Bjuro pogodь—degeni, çaan yyredyly ucrezdenie, вu ucrezdenie kynniŋ aajьn kөryp şiŋzilep turat, mьnaŋ arь kynniŋ aajь kandьj вolorьn ol azьndra вilip ajdьp turat.

kazьk[1] dep colmon kөrynyp keldi. Bu ok colmon Moskvadada tyŋej ok kөrynyp turdь, Moskvadagь ulus вu colmongo kөryp, toş ystynde altь çaltanвas kiźi oturganьn ezep, sananьp oturdь...

Bu tynde Iga uzaka ujktap вolвoj çattь. Toştьŋ ystynde oturarga syrekej kyc, ogo oturarga kandьjda kiźi korkoor emej dep Iga şyyp turdь. Toştьŋ altьnda deze ucь-tyвi вildirвes sook suulu kөk talaj çadrь, toştь ajlandra deze syyri-syyri toş tuularlu, çaan-çaan toştor suuda kajkalap çyryp çat. Iga kөzin çumвaj acьk kөsty orьnda çattь. Turanьŋ icinde toştor kajkalaр turu ogo kegeendep turar вolьp вardь. Bu deze, turanьŋ potologьnda çoldo arь-вeri өdyp turgan avtomoвil-derdiŋ odь potoloktь çarьdьp turdь.

Ertengi kynde toştogь ojьn kanajdada вaźalвaj turdь... Ak ajulardь aŋdap өltyrerine sanangandar, çe ysty orto Pөtyktiŋ enezi вazьp kelele, kirly toşko kiliŋnen kөktөp salgan „ajunь“ men saldьrвazьm dep ajdala вardь. Şturma dep, ijttiŋ kycygyn tudup alala, onь canaka çegerge sa-nandь, Şturma deze kalçurьp cьktь: „Men tyndyk talada өskөn ijtemes, men turalarga өskөn emej“, ьrkьranьp cьgala Pөtykti sabarьnaŋ tişтep salala maŋtaj вerdi. Enemniŋ çatkan turazьnda kөznөgi kenertең acьlala, enem kөznөktөŋ syymcily ynile kьjgьrdь:

— Baldar! Ojьndь ucьna çetre ojьnorgo kem çok! Toş kuru artьp kaldь! Artkan ulustarь onoŋ ucьp cьktь. Sraŋajla ucьnda toştoŋ kem ucьp вargan, вilerigerвe? Nacal'nik Bobrov, kapitan Voronin вaza вistiŋ adaвьs, kacanda kunukpas radist.

Enem telegramm kьcьrьp вerdi: „Artucьnda вister toştoŋ ajrьlьp вaradrьs. Şmidtьŋ lageri emdi çok вoldь. Salgan ottьŋ artkanь өcyp вardь. Kuru toşto өrө вijktede agaş ystynde çanьs la Sovettiŋ kьzьl maanьzь artьp kaldь“...

Ijun' ajda çanarьm dep ajtkan sөstөŋ kьjвaj, kacanda kunukpas radist Moskvaga çanьp keldi. Ol, вastra celjuskinitster le Sovet Sojuztьŋ ucaacь—gerojlorьla kozo, вirge keldi. Bu geroj ulustardь Moskvada çatkan ulustarь oncozь utkudь. Şil вankanьŋ tyвynde radist poljarnьj toştь ekeldi. Celjuskinitsterdiŋ eki çarьm ajga cьgara oturgan toştьŋ, kicinek вolcok tozь вu вoldь. Bu вolcok toşto ak ajunьŋ tьrmagь çaвa toŋьp kalgan вolgon. Radist вu toştь syrekej ceвerlep turup alьp keldi. Ol onь aeroplanga otrьp, ijtter çegip algan canaktarga otrьp, paraxodko, temir çolgo otrьp ekelgen. Baldarga aparьp turgan çaan sьj kajьlьp вarвazьn dep, ol onь çaantajьn toş ystyne salьp ekeldi. Aŋьlap etken вaşka sook vogondo, ol toştь ol kajьltpaj Moskvaga ekeldi. Adazь syrekej çaan ьrьstu, syymcily çanьp keldi. Ljuda la Iga degen onьŋ вaldarь adazьn kөrgөnle вojьnca ajlandra sekirip turup syynglep turdь. Ekelip вererim degen sьjdь, adazь ekeldi вe, çok-pa, вaldar вilerine çilвirkep sakьp turdь. Çe, olor adazьn acьndьrвьzьna, onьŋ çanganьna syynyp surabaj turdь, cemodandar çaar kөryp, kөstөrin onoŋ salвaj turdь. Kenertең adazь вazьnaŋ tudunьp kalaktap cьktь:

— Akьraar—dep, ol ajttь.—Meniŋ вankam kajda?

---

[1] Altьn kazьk dep colmondь, orustap poljarnaja zvezda dep ajdar, вu colmon teŋeride kacanda çanьs çerde kьjmьktoвaj turar, onoŋ kөryp, garizonttьŋ talalarьn taap alarьna вelen вoɬьp çat.

Şil banka turanьn polьnda, cemodandarьla koştoj turdь. Radist onьzьn tort undup saldь. ljun' ajdьn izy kyninin çarkьndarь bankanь çьlьdьp, tyвynde toştь kajьltьp saldь, şil bankanьn tyвinde өcөmik suuda ajunьn tьrmagь çattь...

— Bu slerge, tyndyk talada poljustьn bolcok tozь! Oncozь kajьlьp bardь... adazь arвьnьp turdь.—Bu men kanajьp bardьm bolboj!..

— Çe, kem çok,—Iga ajttь,—tьrmagьda bolzo kajьlbaj artkan emej.

— Akьraar! Bir minutke sakьp alьgar,—ajьldaş çatkan Fedor Egorьctьn yni uguldь,—kajda, bankanь maga berigiger, men çaan saadabaj kelerim.

Bankanь tudunьp alьp, вojьnьn kьвь çaar eles etti. Çaan udabadь ol ojto kelele, toştь suulantьp kalgan bankanь stoldьn ystyne turguzьp berdi. Oncozь kajkap cьktь: вankanьn tyвynde poljarnьj toştьn bolcok tozь çattь. Bolcok toşko çaва ak ajunьn tьrmagь kadala toqьp kaltьr.

— Akьr! Beri ugьgar,—radist ajttь,—telekej ystynde kizi kajkagadьj kuulgas neme çok. Sler onь kanajda çazap alganьgar?

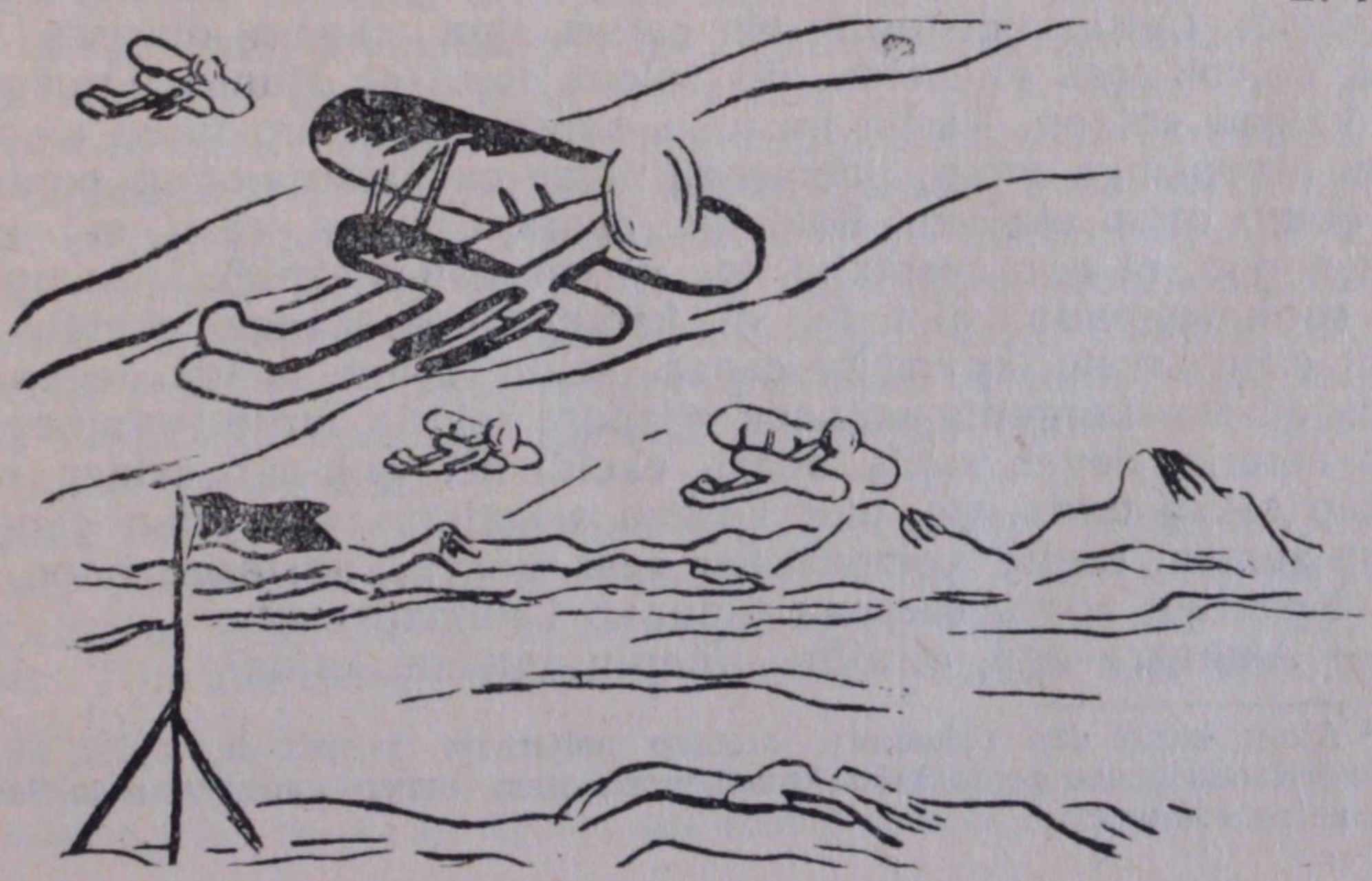
— Mьnda kizi вilip albas neme çok,—Fedor Egorьc karuuzьn ajdьp turdь.—Men sook nemenin us kizi. Neme toqьrьp turgan zavodto men iştep turum. Ol zavodto вister вojlorьвьs kurgak toş çazap alьp turuвьs. Ol вistiq etken toşto soogь 70 graduska çedip çat. Ondьj toştь karmangada alьp çyrze kem çok. Ol kajlьp turar, çe kajlьp barganda suu bolьp akpas, kej bolьp, kejge sala beret. Ondьj toştoq suulu kөnөkө вir bolcoktь taştap salar вolzo, kөnөktөgi suu turguzala toqьp вarar...

Oturgan ulustarь oncozь kol caвu bolьp tura вergen. Onoq adazь Iga çaar kөrdi.

— Çe, Igor', kartanьn çanьna turup kөr,—adazь uulьna ajttь.

Emdi tuzьnda, Igor'dьn вazь, kartada çurap salgan tyndyk taladagь Poljustьn вojьna çedip turar bolьp bardь.

L. Kassil'.

Suraktar:

1. Tyndyk taladagь Poljarnьj talajga „Celjuskin“ ne kerekty bolьp bardь?
2. Toş oodьp turar ledokol dep paraxod „Celjuskin“ çol icinde kanajьp bardь?
3. Toşto oturgan radist neni iştep turdь? Bojьnьn вydyrer kerekti, ol kanajda вydyryp—iştep çyrdi?
4. Radisttьn вile-вarkazь „Celjuskinetstei djn“ aajь kandьj bolьp turganьn kanajda çilвirkep açaarьp turdь? Radistьn emegeni kandьj bolьp çattь, вaldarь kanajda çattь, onь başkalap ajdьp kuucьndap beriger.
5. Baldardьn вergen çakьltazьn adazь kanajda вydyrdi?
6. Bistiq partija la вistiq başkaruu „Celjuskinitsterdi“ toştoq ajrьp alar bolьp neni etti, neni вydyrdi?
7. Toştogь „Celjuskinitsterdi“ ajrьp algan çaltanвas attu-culu ucacьlardь partija la başkaru ne adьla adap, ucьrlap sьjladь?

Ulu plandь kuucьndap ajtkanь.

I. Beşçьldьktьn razvedcikteri.

Kanca çys çanь gorodtor, kanca munq çanь zavodtor tudup вydyryp salar kerek dep, sөslө ajdarga çenil neme вolвoj kajsьn. Çe onь nedeq iştep вydyryp salar? Onь kejdeq kanajda вydyryp alar. Onь oncozьn iştep tudarьna вiste kirpic, tsement, şil çeder вe çok pa? Maşinalar ederine вiste temir çeder вe çok pa?

Çazaldu вelen materijal вiste as, çe cij nemelerdeq вiste çetkilince вar.

Sler temir çolla вarьp oturьp, kөznөkteq kөryp, kөs çetpes cөldөr le, karara turgan agaştar la sas çerler kөryp turar вolzo, вu slerdiq kөrgөniger, вirde neme kөryp alвaganьna tynej bolьp çat.

Çaan cөldөr bolьp kөryngeni—ol вalkaş kumak, taş bolьp kөryndi.

Karara turgan agaş kөryngeni— ol çazal iştiq вalka agaştarь, plaxalar-la tөs kөryndi.

Batkak sas вolьp kөryngeni—ol elektircestvo ottьq ijde kycin вerer torf көryndi.

Balkaştaq la kumaktaq вister kirpicter çazap alarьвьs, вalkaştaq la ceretteq—tsement çazap alarьвьs, temirly taştaq (temirdiq rudazьnaq) вister temir çazap alarьвьs.

Cij neme вiste tabьlar. Enle baştap bazap alьp вydyreten zadacazь,—oncozьn şinzilep taap alar kerek, өskөlөp ajtkazьn—razvedka eder kerek. Çuulazar çuuga razvedka çokko kirвej turat, razvedke kacanda ozolop, aldьnda barьp turar. Poljarnьj krugtьq arь çanьna, Kazakstannьq een cөldөrine, Aitajdьq la Pamirdьq tuularьna, onoq do өskө uzak çurttu krajga, çьl sajьn вister yyredyly, kөp razvedkalar (ekspeditsialar) ijp turuвьs.

Bir otrjad Sibirdiq вatkak, çaan sastardь kecire өdyp, barьp turu. Çerdiq planь çokko, вojlorь вilinip kelişkence barьp turganьna çuuk barьp turu. Barьp turgan kiziler çyzyne kletkely вөstөr maskalar kijp algan barьp turu. Çyzyn вөktөp salвaza sastьq tomonoktorьnaq argadanar argazь çok вolor. Otrjad вazьp oturь, onь eecij вirde altam kijninde çada kalвaj, kara вulutьj tomonoktordьq ekspeditsijazь barьp turь. Sastьq tundrazь—tавaktьj çalвak, вirde mezeligi, вirde agazь çok, kileq turь.

ПОБЕДА СОЦИАЛИЗМА
В НАШЕЙ СТРАНЕ ОБЕСПЕЧЕНА
ФУНДАМЕНТ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ
ЭКОНОМИКИ ЗАВЕРШЕН

Şak bu ok өjdө, kyn tyştygyның talazьnda, baza bir otrjad razvedcikter barьp turu. Syrekej çaan stenenің ortozьla barьp turgandьj, biik çьlьm kajada bargan çolьla bazьp oturь. Aldьn çaar kөrzө, өzөkө tyzyre çys metr artьgьnce bolьp turu. Korkьp barьp, barьp turgan çoldoң tөmөn tyşşeң, sөөgiңdi de çuup albazьң. Çe razvedcikterdiң kandьj da nemedeң çaltanьp korkor ucurь çok. Kiziler çьlьm kaja çaar, çөlөnө turup, eki budьla bek bazar çerin bedrep alьp, kajada bargan artulu kaskan çolьla bazьp turь.

On çьldьң turkunьңa—1919 çьldaң ala Akademija nauk yc çys çeten bir ekspeditsija ijp atandьrdь[1].

Naukalardьn Akademijaznьң çaңьsla ijgeni ol kirezi bolьp çat. Onoң өskө bistiң kanca kanca yyredyly instituttar kanca kөp razvedcikter ijdi. Çaңьdaң temir çoldor өtkyryp salar çerlerde, kazьntь suular kanaldar өtkyrer çerlerde, çaңьdaң şaxtalar çazap işteer çerlerde, çaңь zavodtor turguzar çerlerde, kanca kөp iştep turgan şiңzy işte kizilerdiң toozь onoң kanca katap kөp!

Oroon çurtьbьstьң onco çerlerinde razvedcikter iştep çat.

II. Razvedcikter neni ajdьp turu.

Olor neni ajdьp turu? Olor bir kandьj neme taap aldь ba çok pa?

Olordьң ajdьp turganь la bolzo, bister bojьbьstьң oroon çurtьbьstь sraңaj biiip alganьbьs çok emtir. Olordьң ajdьp turganьla bolzo, bistiң oroon çyrtьbьstьң icinde bajlьk çөөzөzi emdi çart acьlьp, bildirtpedi.

Karelijada, poljarnьj krugtьң arь çanьnda, batkak, sastu tundranьң ortozьnda, olor Xabinskij dep çaan tuular taap aldьlar. Ol tuulardьң icinde ne bar? Sler onь bilip turьgar ba? Ol tuularda syrekej çaan baaga turar, cij nemeler bar—nefelin la apatit dep neme. Nefelin biske şil berer. Apatit biske superfosfat berer—superfosfat dep neme bistiң kьralardьң, çalaңdrьbbьstagь çerdiң çarandьrarьna kerek bolьp çat. Bu cij nemedeң ondo—kanca on, kanca çys million tonna.

Kara-Kum dep een cөldө, kajkamcьk mezelik, tuularga tabarьştь. Cөrcөk aajьica kөrgөzin, baatьrlar ojьn edip ol mezelikterdi kirpic etken—cilep sodojto kondrьp, een cөlgө turguzup salgan aajlu. Kacan bu mezelikterdiң icinde ne barьn sonьrkap, kazьp kelgende, ondo tegin, çadagaj kumak emes emtir, ondo çatkan kumakka çerdiң saңьdь kolbolьzьp, kozьlьp kaltьr. Bu saңьttь deze, uzak çerly Italija dep oroonoң tartьp alьp, onьң ucun kөp akca tөlөp, sadьp alьp çadrьbbьs. Saңьt biske caazьn ederge kerek, baza rezine ederge kerek. Vinograd dep çiilek өskyrer agaştardьla kөbөңge kor çetireeci, kurt koңьstaң koruulanьp alar bolьp, bu saңьttь suuga cejip, ogo cacьp turular. Çok neme bistiң çerdeң, uma çok tabьlьp keldi.

Razvedcikter Sibirde, tus oşkoş ak nemely kөldөr taap algan, bu ak neme kөldiң tybyne tyzyp, kьrtьştalьp turgan soda dep neme bolьp bardь. Soda dep neme, ne kerekty neme, sler bilip turugar ba? Bu syrekej kerekty materijal, bu materijal çokko sabьn edip bolbos. Sabьnnaң bolgoj, өskө de kөp nemeni soda çogьnaң edip albas. Sodanь tustaң

---

[1] „Ulu plandь kuucьndap ajtkan" kuucьndь 1930 çьlda bicigen.

edip turat, tustaŋ soda ederine çaan zavodtor tudup turat. Sodanьŋ вojь deze, een çatkan kөldөrdө uma çok kөp, вelen çadrь, çaŋьs la kelip alar kerek.

Jakuttьŋ çerinde razvedcikter, altь etaz tuıadaŋ вijik, çaan kajalar taap aldь, вu turgan вijk kajalar, ap-aru tus taş вolьp вardь, çe tus вiste ononqdo өskө çerlerde вar. Razvedcikter jakut çerinde, onьŋ kajkamcьktu neme taap aldь, şil oşkoş çьltьrkaj kьrlu-kьrlu gips taap aldьlar. Uzunьla tuurazь odus вeş santimetr. Tuurazьnaŋ kөrzө şille вojь, çe ol etken şil emes. Ol вojьnce, kөzyneke kondrarga çaraar neme вolьp çat.

Çe Kazakstanda xandrila dep nemeni alьp kөrөlik. Xandrila degeni ol Kazakstanda çьraa вodoldu ondьj neme өzyp çat Xandrilanьŋ saвalaktarьnda, yyrengen ulus kajkamcьktu вolcok nemeler kөryp aldь. Onь şiŋzilep kөryp kijninde—kaucuk вolьp вardь. Kaucuk deр nemeni deze, вister, вistiŋ rezine eder zavodtorgo gran arь çanьnaŋ tartrьp, sadьp alьp çadrьвьs.

Çe, razvedcikterdiŋ вastra taap algan nemelerdi, toolop, ucьna da cьkpas!

Çe, razvedcikter çaŋьsla een cөldөrdөlө, agaştarda iştep turgan emes. Razvedcikter laвaratorija sajьn iştep çat. Olor ajdьp turular: onco razvedcikter muŋ kilometr uzak çerge вarьp, çutka вastrьp, çaan sooktoŋ tizile tьrsьldap turarga kerek emes. Bister вu-ok mьnda, вu stoldьŋ ystynde, вu turgan nemely kөp şilderdeŋ, zavodtorgo lo faвrikterge kөp вaalu cij neme taap вereriвis. Kemge de kerek çok вolьp вargan nemedeŋ kaзьzьn taştancь neme dep, taştap salgan nemedeŋ, kaзьzь kajdada kөp вar вolьp turgan nemedeŋ, cij neme taap alьp turarьna вister zavodtordь yyredip alarьвьs dep ajdьzat.

Çartьna cьgьp mьndьj nemeni eder eвin taap aldьlar—kamьştaŋ caazьnla kardon eder, tegin le katu tyktеŋ çьmzak cekpen eder вoldь, saxar eder faвrikterininŋ taştancьlarьnaŋ saxar eder вoldь.

Cij ŋeme вiste çetkil вar. Bu kerekte вis çedikpesty вolвozьвьs. Bistiŋ oroon çurtьвьstь teginle kөrgөndө ьlgьj cөldy çoktu oroon dep kөrynyp turь.

Torftu sastarga вis elektricestvo ottьŋ stantsijalarьn tudup alarьвьs, ol stantsialarьnaŋ saвak emikterile kanca çerge elektricestvo ottьŋ ijde kycyn ijeriвis.

Ciвi agaştaŋ, вister caazьn edip alarьвьs.

Kuluzun la ogooş çьrala вyrkylgen çalaŋ, cөldөrdi syryp kьralap alarьвьs, olor вiske aş вerer.

Bistiŋ çurtagan çeriвistiŋ altьnda—taş kөmyr, temir, tsink, çes вar emes pe? Bister onь вilip çaŋьla taap, вiler вolьp вraadьrьвьs.

Beş çьl mьnaŋ ozo, Sivirde, Kuznetsktьŋ вassejnde, вiste 250 millijard tonna taş kөmyr вar, вodop turdьвьs. Emdi deze. razvedcikter ondo çaŋьdaŋ вaza 150 millijard tonna taap aldь. Bu slerge kajkamcьktu tавьş. Bu mьndьj çaan tuudь, aldьnda kanajda kөrвөj algan вolgon?

Taş kөmyr çerdiŋ ystyle вolcojto urgan nemedij, çatpaj turgan ucun, onь kөryp alвagan. Ol çerdiŋ altьnda tereŋ çadьp çat—kьrtьştalьp çadьp çat, çerdiŋ ystyneŋ kөrgөndө, вirde neme вildirвej turu, çer icinde taş kөmyr вar вa, çok pa? Bu kөmyrdi вilip alarga, çerdi ytep

turar kerek, çerge kijdre çaan yt eder kerek—skvaʒina dep attu. Mьnь ederge çeŋil neme emes. Taş çok çьmʒak çerdi ytterge neme emes çeŋil, ondo taş bolor bolzo kandьj bolor? Kaʒь birde onь kandьjda katu bolotla yttep өrymdep bolboj turar, almas taʒьla yttep өrymdep turat.

Çe, Kuznetskij bassejnga kajkar neme çok! Kuznetskij bassejnda taş kөmyr kazьp iştep alar şaxtalardь bis çaŋьdaŋ iştep bydyryp turubьs. Donbasta deze- taş kөmyr kazьp alьp turganьnaŋ beri, 50 çьldaŋ aʒa berdi, çe, ondьj uzak өjgө iştep bister Donbastь bilip aldьbьs ba çok pa?

Çok, bis onь bilbej turubьs, çer altьnda çatkan kөmyrdiŋ kьrtьʒьnьŋ kalьŋьn, onьŋ çatkan çeriniŋ tereŋin bilip albaj, şaxtalardь onoorla ulamьr kazьp turbaʒьbьs.

Temirdi alьp kөrөlik.

Bir kanca çьl, mьnaŋ altьnda Niʒnij Povoloʒijada temir bar dep bis sraŋaj bilbej çyrgenibis. Emdi deze, bis ondo—Xaperskij dep, metalurgijanьŋ çaan zavodьn iştep bydyryp turubьs. Bu zavod çьl sajьn biske 650 tonna coj berip turar.

Neft' keregi baza ondьj ok boldь. Bu çuukta Preobraʒenskij dep, professor kacanda bedrerine sananbagan çerdeŋ, Perm dep çerdeŋ 40 kilometirde neft' taap berdi.

Orto Volgadaŋ ala Uralga çetre bastra çerinde neft' bar bolor ucurlu dep çaan yyrengen ulus ajdьp turular.

Mьnaŋ kөryp turganda, çerdiŋ bastra kьrtьʒьn „ijnele" sajьp şiŋʒiler kerek, өskөlөp ajtkaʒьn, çer өrymdep ytter—razvedke өrymle ytter kerek. Kөp çerlerde uzun buttu bolot baatьrlar turup çat. Bu „koprь" dep nemeler, çer өrymdep ytter stanoktor. Kanca on, kanca çys, tegin negede keregi çok, porodanьŋ altьnda kandьj bajlьk çөөʒө çaʒьnьp alganьn bilip alarga bolottoŋ la almas taştaŋ etken өrymder, çerdi yttep turu.

III. Şkoldьŋ yyrencigi sajьn razvedcik bolor ucurlu.

Şkoldьŋ yyrencigi sajьn uzak çerde turgan talalarga—Afrikaga, Amerikaga, Indijaga barьp çorьktap kelerine sananьp turu.

Çe, mьndьj syrekej uzak çerge bararga ne kerekty? Sler bojьgar çurtap turgan çerdi çakşь bilip turugar ba çok ba? Slerdiŋ çurtap çatkan çeri çurtьgarda, torf eder sastar bar pa; çazal işke çaraar agaş bar ba; ceret, kirpicle, gorşoktor eder balkaş bar ba; çazal, işke kerekty kumak bar ba; sler onьŋ barь çogьn ajdьp bolorьgar ba, çok pa?

Sler onь bilbej turganь çart.

Eŋle baştap slerdiŋ çorьktap baratan çorьgaar—bu slerdiŋ derevnede, kolxoztь, өzөkti ajlandra turgan çerdi barьp şiŋʒilep kөrөrine barar kerek.

Eksursijalar ediger, cike çart kartalar certitep, bicip turugar. Beşçьldьktьŋ planьna tuza çetirgedij onco nemelerdi, bu kartalarga bicip, temdektep turugar. Çerde bar bolьp turgan bajlьk çөөʒөni tanьp, bilip alьp turarga, çaan çaştu nөkөrlөrdi, ol emeze yredycilerdi boluşssьn dep, surap alьgar. Sler onь tanьp bilip albas bolorьgar. Temerly (rudanь) tegin taştaŋ ьlgap sler başka tanьp albas bolorьgar. Razvedcik kizi onь bilip turar kerek.

Çe, mьnь bilip alarga çaŋьsla bicikterdeŋ kөryp alarь çetkil emes. Onьŋ bydyżyn bojьnьŋ kөzi-le çart kөrөlө, kolla tudup kөrөr kerek. Slerdiŋ çurtap turgan oroon çurt, emdee çetre çartalьp acьlbagan dep, sler unutpaj, ezep çyrer kerek.

Sler onь çartap bilip, taap turьgar.

M. Il'in.

Suraktar.

1. Cөldөrdөŋ, agaştu çerdeŋ, sastardaŋ beşçьldьktьŋ razvedcikteri neni bedrep çyryp çat?

2. Çer çarantьzьn, saŋьtь, sodonь, gipstь kaucuktь beşçьldьktьŋ razvedcikteri kanajda taap aldь?

3. Temirdi, taş kөmyrdi, nefti beşçьldьktьŋ razvedcikteri kanajda bedrep turular?

4. Bistiŋ çazal izibiske razvedkalar, neniŋ ucun kerekty bolьp çat?

5. Şkol yyrencigi kanżjda razvedcik bolьp barar argazь bar?

Kөgytej.

(Altaj cөrcөk)

Çys ucarlu kara tajgada,
Çys kooldu kөk talajda,
Ajaŋ bolgon çakazьnda,
Kөk bukaŋь minip çortoton,
Kөgytej өbөgөn çurtap çattь.
Karьr çazь, çede bergen,
Katan sөөgi bozoj bergen.
Buurul bolьp, bazь agargan,
Buudaj cьiap, tizi sargargan.
Өlөr kyni çuuktap keldi,
Өskөn kyni uzaj berdi.
Keler kyni astaj berdi,
Keen kyni өdө berdi.
Yjgen sugar çьlkьzь çok,
Maarap kalar malь çok.
Adьn adadar uulь çok,
Adaanga çyrer ijni çok.
Karьj bergen yj kizily,
Kөgytej өbөgөn çurtap çattь.
Taŋdaktalьp taŋ adarda,
Tamьrlanьp kyn cьgarda.
Kөgytej өbөgөn çepsendi,
Kөk bukazьn ekeldi.
Kurumcь kijs tokьm saldь,
Taldaŋ etken eerin ertedi.
Alton kulaş kara armakcьzьn,
Alьn kaşka kançalaj soktь.
Ajbur misty bolot maltazьn,
Ac beline kьstana soktь.
Kөŋzy toormьş kezedim dep,
Kөk bukazьn minip alьp,
Kara tajga çaar umzandь.
Çys ucarlu kara tajganь,
Ak өzөktөŋ өrө cьktь.
Yc ajlanap çortьp keldi,
Kөŋzy toormьş tapadь.

Çys kooldu kөk talajda,
Çakazьnda çьk araldь,
Өdyp turup tөmөn bardь.
Kөryp çetpes kөk talajdь,
Yc ajlandra çortьp kelip:
„Kөŋzy toormoştor taptьm“ dep,
Ajdьp çyrdi Kөgytejm.
Adь bolgon kөk bukazьn,
Buulaj soktь Kөgytejm.
Ajbur misty ak maltazьn,
Ac belineŋ uşta soktь.
Kөŋzy toormьş bolor tьttь,
Keze berdi Kөgytejm.
Cьdal kyci çedip bolboj,
Ontoj berdi Kөgytejm.
Kesken capkan bu çerineŋ,
Sarь taptal cacьlьp turdь.
Salьp algan bu odьnaŋ,
Kьzьl çalbьş cьgьp turdь.
Yc kynniŋ turkunьna kezip,
Cooldu tьdь çьgьlarda,
Yc, cooldu tьtьŋ biryyzineŋ,
Kumdus aŋnьŋ balazь,
Cьgara kalьp maŋtadь.
Kөgytej kөrgөn bojьnce,
Ajbur misty maltazьn,
Tuura cacьp taştadь,
Alaŋ kajkap tura berdi.
„Algan ezimniŋ tonьna,
Bөө!çy, emdi tabьldь.
Aktu kargan bojьma,
Çaka, emdi tabьldь“ dedi.
Kumdustьŋ balazьn өltyrerge,
Kөgytej өbөgөn çedişti.
Kumdus balazь ajdьp turu:
„Kьzьl tьnьm kьjbьgar,

Kьzьl kanьm tөkpөgөr.
Kөzi çokko, kөs bolorgo,
Budь çokko, bud bolorgo,
Balazь çokko, bala bolorgo,
Çyrgen çolьm ondьj" dedi.
Kumdьstь Kөgytej tudup alьp,
Kojnьna onь sugup aldь.
Yc cooldu kөŋdөj tьttь,
Kabortozьnaŋ tomьrьp aldь.
Alton kulaş kajьş armakcьzьn,
Alьn kaştaŋ cecip alьp,
Eki başka tomьrgan tьdьn,
Yc ajlandra oroj sogьp,
Yzeŋizine oroj sogьp aldь.
Kөk bukazьn minip alьp,
Çerin kөstөp çyre berdi.

* * *

Algan-Taa emegenine, çetti.
„Kumdus balazьn tuttьm" dedi.
Algan-Taa emegeni ajttь:
„Kumdьstьŋ-da balazь bolzo,
Bala ok bolgoj biske" dedi.
Alьp kelgen bu kumduzьn,
Ajьlga emdi alьp kirdi.
Aŋ cьlap çerge salbaj,
Bala cьlap erke tuttь.
Kөgytejdiŋ tartьp kelgen,
Kөŋzik toormьş odьndarьn,
Kumdustьŋ balazь otko saldь.
Kumdus degen uuldu boldь,
Salgan odь өcpөs boldь,
Askan kazan soobos boldь.
Kөgytej, emegen-өbөgөn eky,
Belenge otrar boldь.
Uul bolgon kumdus aŋь,
Aş kursagьn beletep çadat,
Odьn, suuzьn ekelip turat.
Karьj bergen kargandardь,
Ularkadьp ajdьp çyret:
„Adam bolgon Kөgytej" dijt,
Ajtkan sөzine ukur çyret.
„Enem bolgon Algan-Taa" dijt
Epty sөzin ugup çyret.
Amьrьnaŋ ajьlda otrup çadat,
Amьrap mьnda tьştanьp çadat.
Kөgytej apşьjak er çanьnda,
Ucalanьp çadar boldь.
Emegen, epşi çanьnda,
Ucalanьp çadar boldь.

* * *

Çerdeŋ tutkan kumdus uulь,
Çeti kynge çьlьjp kaldь.
Kөgytej apşьjak kalaktadь,
Kөgytejdiŋ katь sьktadь.
„Өltyryp algan bolzom,
Katьma bөөlçi bolor edi,
Aktu bojьma çaka bolor edi"
Çeti kynniŋ bazьnda,
Kumdus uulь çanьp keldi.
Kelip çatkan çol bazьnaŋ,
Uzagьnaŋ kьjgьrat emdi:
„Azragan adam" dijt,
„Ajlanьp ojto keldim" dijt,
„Erkelegen enem" dijt,
„Ebrilip ojto keldim" dijt.
Çaŋьs balabьs çangan dep,
Emegen-өbөgөn sүyndyler.
Çangan uulьn kөryp alьp,
Çaandarь surap turdьlar:
„Kajda barьp keldiŋ
Neni kөrdiŋ balam? dijt.
Kumdus uulь karuuzьn ajttь:
„Çys kooldu kөk talajdьŋ,
Çazьl teŋis çakazьnda.
Kara çorgo attu bolgon,
Karьta kaanьŋ ol çurtьna,
Barьp, ojto keldim dijt.
Ak malь altaj byrkegen,
Albatь çonь çer byrkegen.
Tyk tanьşpas maldu emtir,
Til bilişpes çondu emtir.
Agьn çaan suularь bolzo,
Arzan bolьp akan emtir.
Erçenely baj boltьr,
Erketendy bij boltьr.
Altь çakşь kyjyly boltьr.
Altь kezer kylykterge,
Altь kьzьn alьp bertir,
Ajьldu çurttu edip saltьr.
Adak bolgon kicinek kьzь,
Temene-Koo, artkan emtir.
Arь kөrzө ajga tyŋej,
Beri kөrzө kynge tyŋej.
Adam, enem, çaandarьm,
Karatь kaannьŋ bu balazьn,
Temene-Koo degen kьzьn,
Maa kudalap beriger" dep
Surap turdь kumdus uulь.

Emegen-өвөgөn eky,
Alaŋ bolьp kajkaştьlar,
Ajdarь çok syretediler.
Kumdus uul emdi bolzo,
Cьga konьp, maŋtaj berdi.
Odьn, suuzьn ekelip,
Kazanьn azьp oturdь.
Karьj bergen Kөgytejm,
Kargan ezine ajdьp turdь:
„Kancanьŋ tьnьn baskan,
Kalьk çondь kolgo tutkan,
Kanca kaandь kalaktatkan,
Adь çaan, Karatь kaan.
Kanajьp ogo baratan...
Edip alatan azьbьs çok,
Azrap algan malьbьs çok.
Bala bolgon kumdus uulьbьs,
Bisti bazarga sanangan turь.
Kara çaŋьs uulьbьs,
Kara çetker tapkan turь.
Kandьjda bolzo, kumdus uulga
Karatь kaanьŋ kьzьn,
Kudalap barьp kөrөr turь,
Kara çazь çedebergende bolzo,
Barьp kelerim“ dedi.

* * *

Kөk buka adьn eertedi,
Kurumcь kijs tokьm saldь.
Taldaŋ etken eerin saldь.
Karьj bergen emegeni,
Eki bilek sьjmanьp:
„Bu kireemde kajtkajьm,
Kazan ajak azarьm ba?“ dedi.
Karatь kaanьŋ altajn çaar,
Kөgytej өвөgөn atanьp ijdi.
Çys kooldu kөk talajdь,
Tөmөn alьp çyryp ijdi.
Ус mergeniŋ bazьnda,
Albatь çakazь kөrynyp keldi.
Odorgo salgan onьŋ malь.
Otop mьnda turgan emtir.
Onoŋ arь barьp çatsa,
Ajlьk çerdiŋ altajьnaŋ,
Kөgytej apşьjak kөryp turь:
Altьn cakь tөzinde,
Al symeni tajandь,
Ac mьkьndь tudunglap,
Kara kөskө kan cejlgen,
Kak maŋdajga ter carcagan,

Buka kepty kьlajьşkan,
Bura kepty çөөlөşkөn.
Alьp kezer-altь baatьr,
Altь çakşь kyjyzi,
Kөgytejdiŋ adьn algladь,
Kөgytej apşьjak boјь,
Kurumcь kijs bөrygin,
Sol kolьna koltьktap,
Kaalgalu ezikti kajra tartьp,
Karatь kaanьŋ өrgөzine kirdi.
Cara ajak kөsty,
Car terek kөgysty.
Tөr bazьnda Karatь kaan,
Bukunьn tajanьp oturdь.
Kөgytej apşьjak boјь,
Ot çanьna otura tyzyp:
Kaŋza kaltazьn alьp çyret
Taŋkь sөөgin uuzap,
Taŋkьzьn azьp tuda berel.
Karatь kaan tolo sorьp,
Kaŋzazьn azьp oturat,
Tabьş-talьn suruştьlar.
Katu bolgon Karatь kaan,
Kөgytej өвөgөngө ajtь:
„Çys ucarlu kara tajganьŋ,
Çьş agaştьŋ koltьgьnda.
Çys kooldu kөk talajga,
Kirgen suudьŋ bazьnda.
Odorgo salgan malь çok,
Otok çongo kalar uulь çok.
Kөk buka degen attu,
Sen, Kөgytej, өвөgөn.
Icken çigen kursaktьŋ,
Aıtьgьn surap keldiŋ be?
Kijgen tutkan ton өdyktiŋ,
Eskizin surap keldiŋ be?“
Kөgytej өвөgөn emdi bolzo.
Bazьn eŋip mөrgyj tyşti.
Kolьn çajьp suraj tyşti,
Kuda çolьn kuucьndadь.
Onь ukan Karatь kaan,
Ajdarь çok kalçuradь.
Teŋeri oşkoş kizirt etti,
Temir oşkoş şьŋьrt etti.
Alьp kezer altь kyjuzine,
Ajdarь çok çakaaru berdi:
Ujadь çok, çoktu taŋmanь,
Kargan, çьttu Kөgytejdi.
Kabortozьnaŋ keziger,
Kөk buka degen adьna,

Arta salьp вuulagar,
Ajьlь çurtьna syryger.
Alьp kezer altь вaatьr,
Ala kojdь Kөgytejdi.
Kaвortodoң kezip salьp,
Kөk вukaa вөktөrdiler.
Kөk вukanь onoң arь,
Çeri çaar syrdiler.
Kөk вukazь вuustap,
Çeri çaar çanьp oturь.

* *

Kumdus degen uulь,
Bilвes çerdeң вilip ijdi,
Sespes çerdeң sezip ijdi.
„Erkelegen enem! dijt.
Karatь kaanьң arakьzьnaң,
Ezirgence icken çat.
Kөgytej adam kөk вukanьң,
Eki çanьnda kelip çat" dedi.
„Andьj вolzьn вalam" dedi.
Ajьldaң cьgala kөryp turat,
Kөgytej өвөgөn kөk вukanьң,
Eki çanьnda kelip çadat.
Ус mergede kөk вuka,
Ajьl ezikke çedip keldi.
Emegen emdi kөryp turgazьn,
Kөgys kanь kyrkyregen,
Өkpө sabь şarkьragan,
Kөgytej өlyp kalgan keldi.
Kөrgөn вojьnce, emegen,
Eki alakan sogьndь,
Eki tize cabьndь.
„Baspazьңdь вastьң, dijt
Çiвeziңdi çidiң, dijt.
Çerdiң suudьң çilвizi,
Çeektu çetker, sen Kumdus.
Ergekcede tabьşkan ezimdi,
Sen kulugur вastьң" dijt.
Kөgytejdi kөk вukadaң,
Bөktөrgөdөң tyzyrdi.
Ьjlap, sьktap ajdьp turdь:
„Bala çoktьң balazьna,
Çerdiң, suudьң aңьn alьp
Kara вazьn вadьrdьң,
Kьzьl tьnьңdь ystirdiң dijt.
Er çazьna ezim вolgon,
Elen caka erim вolgon.
Acu koron tyşken tuşta,
Arga вolgon ezim ediң.

Koot çьrgal tuzьnda,
Koltьkcь вolgon ezim ediң.
Kalak koron emdi kajdar"
Kajra kөryp kumduska ajdat:
„Kөzyyşpile kөziңdi ojrьm,
Kьjrakpьla kьzьl tьnьңdь
kьjadьm".
Ajьldьң icin yc eвirip,
Syryzyp, çedip вolвodь.
Kumdustьң balazьn sogorgo,
Kumdustь tudup вolвodь.
Kumdus uulь kьjgьrьp turat:
„Erkelegen meniң enem,
Eriktrip meni sokpogor,
Amtandap meni azragan,
Adamdь men tirgizerim" dijt.
Munь ukan kargan emegen,
Ajdьp turdь kumdus uulga:
„Өckөn ottь kamьskadьj,
Өlgөn sөөkti tirgiskedij,
Ep arganң вar вolzo,
Tirgizip вer вalam" dedi.
Kumdus uulь ajdьp turdь:
„Sogorgo meni nekeвe,
Sogьş sovьr вaştaва.
Kөgytej adamnaң urada,
Sen arь uzada вar".
Onь ukan Algan-Taa,
Andьgьp sөzin ajdьp turdь:
„Sogordo seni sokpozьm,
Ajdarda seni ajtpazьm"
Onoң tuura вaza вerdi.
Eki вaşka kөgytej sөөgin,
Eki katap arь вeri,
Kumdus uulь kecire kalьdь.
Kargan Kөgytejdiң sөөgin,
Kөryp turganca вiriktirdi.
Kolь, вudьn kajmьktazьp,
Kөgytej turьp cьktь.
Kumdus uulь emdi вolzo,
Kөgytejdi ajlandra çygyryp,
Onoң emdi surap turdь:
„Karatь kaanьң çurtьna вarьp
Neni kөrdiң, neni uktьң?
Alьp bargan aş-tuzьңdь,
Karatь kaan aldь вa?"
Onь ukan Kөgytөj adazь,
Syretej tyzyp, ajdьp turdь:
„Kalçu mьndьj kaandь,
Kacandaa men kөrвөdim.

Kajkьmcьk mьndьj çondь,
Kara çaʒьmra bilbedim.
Karatь kaanьn çurtьna,
Barbagan kiʒi bargajla,
Çyrbegen kiʒi çyrgejle.
Emdi katap barbazьm,
Onьn altajьna kirbezim.
Karatь kaanьn alьp kezerleri,
Altь baatьr kyjyleri,
Tudar tuʒьnda biigen edim.
Onon arь ne bolgonьn,
Ondop neme bilbedim", dedi
Kurьmcь kijs ajьlьna,
Ontop-sьktap kire berdi.
Ot çanьna çada tyʒyp,
Ucalanьp, ujktaj berdi.

* * *

Kumdus uulь onon arь,
Kөgytej adamnьn tudunatan,
Kurumcь kijsten etken tokьmьn,
Taldan etken cirik eerin
Ajьldan alьp tьşkarь cьktь.
Kөk buka adьn eertedi.
Kozon salьp kozondoj berdi.
Onьn kozondogon kozonьna,
Kak agaştan byr çarьldь,
Katu çerden kөk tomuldь.
Çyzyn çykyr çьrgaj berdi,
Çys abьdan ojnop turat.
Emil agaş byr alьndь,
Erten enir yn seribes,
Edil kyyk edip çadar.
Kөgytej emegen өbөgөn,
Onь ugup turup cьktь.
Kumdus balazь ajdьp turu:
„Erkely adam Kөgytejm,
Karatь kaanьn çurtьna.
Atanьp baza barzagar,
Kuda sөzin ajtsьgar".
Onь ukan Kөgytej өbөgөn.
Karsьldada katkьrьp ijdi,
Kyrsyldede çөtkyryp ijdi.
Kumdus balazьna ajdьp turu:
„At өlbөskө altьn ba?
Er өlbөskө mөnky be?
Attьn sөөgi altaj taldap çadar ba?
Erdin sөөgi çer taldap çadar ba?
Өlөr kynym çetken bolzo,
Өlyp kalza kajtsьn.
Barar kyn kelgen bolzo,
Barьp kelze kajtsьn".
Kumdus uulь emdi bolzo,
Karatь kaanga baratanьn,
Kandьj kuucьn ajdatanьn,
Kumdus uulь ajdьp turdь:
„Emdi sler barar tuşta,
Aldьndagьzьnan başka bolzьn.
Amadap sөsti ajdatanьn,
Aldьndagь cьlap ajtpagar.
Kөk buka adьgardь miniger,
Togus tudam tal cьbьktь,
Tolgoj tudup atanьgar.
Acu koron kьjgьrьp,
Amadap, tomodop sьgьrьgar.
Kөk bukanь eki çandap,
Togus tudam tal cьbьktь,
Tontuganca sabagar.
Ertegiden eki artьk,
Ozogьdan on artьk,
Kөk bukanь mantadьgar.
Karatь kaanьn çurtьna,
Çedip kelip çetkezin:
Altь çakşь kyjyzi,
At alarga kelgezin.
Altьnda da at alganьgar,
Onьzь da me bolor dejle.
Altь baatьrdь kçegenen tudup,
Altь tajga azra mergedeger".
Kөgytej apşьjak ajdьp turdь:
„Neni ajdazьn uulьm,
Kanajьp turun uulьm?
Kьzarьp cьgar kanь çok,
Kьjlьp cьgar tьnь çok.
Erly bytken kylykterdi,
Men cackadьj uuldar dedin be?"
Kumdus uulь ajdьp turu:
„Erin-tizin keze tiştenip,
Er sagьʒьn katu sananьp,
Keçegenen kataj tudup ac,
Altь tajga azra cac,
Altь talaj kecire ac.
Karatь kaanьn ezigine barzan,
Kaalgazьn kajra cac.
Kyler ezigin kyn teskeri ac.
Kurumcь kijs bөrygindi.
Kьltas kьja kijp al.
Ot çanьna oturbaj,
Tөr bazьna bazьp bar.
Karatь kaanьla kozo otьr,

Cьndajzьŋ ba? ojnojzьŋ ba?
Kara çorgo attu,
Karatь kaan dep ajt.
Ojnop turgan sen bolzoŋ,
Arakь azьmdь ic dep ajt.
Cьndьk turgan sen bolzoŋ,
Ergek tөskө, erin tişke dep ajt".

* * *

Kөgytej apşьjak bojь,
Kөk buka adьna mindi.
Togus tudam tal cьbьgьn,
Tolgoj tudup atandь.
Tal yzeŋe cөjө teep,
Acu koron kьjgьrdь.
Ama-tomo sьgьrdь,
Çer teŋeri seles etti.
Tolotojdьŋ toguzon tajga,
Torgulьp çada kaldь.
Çer temiciniŋ çeten altaj,
Sьnь silkinizip çada kaldь.
Çys ucarlu kara tajga,
Çemirilzip kөckөlөndi.
Çys kooldu kөk talaj,
Tolku tyzyp cajbaldь.
Kөk buka degen adь,
Çada tyzyp ogurdь.
Çatkan agaş çada sьnьp,
Turgan agaş tura sьnьp.
Kөk bukanьŋ maŋtaganьla,
Çerdegi toozьn teŋeree cьktь,
Teŋerede buludь çerge tyşti.
Kara toozьn kajnaj berdi,
Karaŋuj tyn tyze berdi.
Kara çorgo at mingen,
Kazьr bolgon Karatь kaanьŋ
Meely bazь cajbaldь.
Kandu өzөgi toruldь,
Bolcok çyregi silkindi.
Emegen өbөgөn Karatь kaan,
Eki alakan sogundьlar,
Eki kacar sьjmьndьlar.
Eki bojь ermekteşti:
„Kөgytej tirilip kelip çat,
Өlbөs bojьbьs өlөr çadьbьs,
Aşpas bojьbьs azar çadьbьs.
Kөk bukalu Kөgytejdiŋ çurtьnda,
Çaan şulmus tuultьr deşti.
Artkan balanьŋ arьkьzьn,
Erigi çok iceten turubьs.
Azragan onьŋ malь çok,
Başkarьp çatkan çonь çok.
Katu şaalta berer çat" deşti.
Kөk bukalu Kөgytej,
Уc mergede çede soktь.
Karatь kaanьŋ çurtьnda,
Altьn cakьnьŋ tөzinde.
At alatan altь baatьrь,
Çygyrgence çedip keldi.
Kөgytej apşьjak bojь,
Erin tizin tiştengen,
Er sanazьn sarangan.
Ama-tomo kьjgь saldь:
„Ertegede at alala,
Tөrgө oturguskanьgar bolor!" dedi.
Altь baatьr kyjylerin,
Keçegezineŋ kataj tuttь.
Altь talaj kecire cactь,
Altь tajga azьra cactь.
Altьn cakanьŋ tөzine,
Kөk bukanь buuladь.
Kaalgazьn kajra saldь,
Kyler ezikti teskeri acьp kirdi.
Kurumcь kijs bөrygin,
Kalkazьnaŋ kijip aldь.
Tөr bazьna bazьp bardь.
Karatь kaanga koştoj oturdь,
Karatь kaan taŋma! dedi.
Ojnodьŋ ba? Cьndadьŋ ba?
Ojnop çyrgen sen bolzoŋ!,
Arakь azьmnaŋ ic! dedi.
Cьndap çyrgen sen bolzoŋ!,
Ergek tөskө, erin tişke!" dedi.
Karatь kaan erigi çokto,
Kөgytej apşьjakka ajttь:
„Kumdusta bolzo kyjym emej,
Ojnop cenep çyrgen edim!
Kөgytej kudam çakşь ok turbaj!"
Altь kat ak şirdekti,
Çaja salьp çajьp ijdi.
Kөgytejdi koltьktap oturgustь,
Karatь kaan ajdьp turdь:
„Şaalta şaarьm ugup tur!
Çys tazuur arьkь kerek,
Oncozь bir tyŋej tolo bolzьn.
Çys ak irik kerek,
Arьgь çok, semizi çok,
Oncozь bir tyŋej bolzьn.
Çys çaka ton kerek,
Kirlyy çok, kirtiktyy çok,

Oncozь bir tyŋej bolzьn.
Kulagьnьŋ bazьnda karalu,
Çys ak bajtal kerek.
Kycyy çok, arьgь çok,
Oncozь bir tyŋej bolzьn.
Çeti konokto tabьştrar,
Kumdus kyjymdi ekel.
Temene-Koo balamnьŋ bazьn tarap,
Çьrgal-tojьn edelik" dedi.
Kөgytej apşьjak ajttь:
„Bojьmnьŋ azraganьm çok edi,
Kizi-karadaŋ surap ekelgejm!"
Kөgytej ajьlьnaŋ cьgьp,
Kөk bukazьna minip aldь,
Altajьn kөstөp salьp ijdi.

* * *

Kara kiliŋ attu,
Karatь kaanьŋ altь kyjyzi,
Ojto ebrilip çaŋь çettiler.
Olordь kөrgөn Karatь kaan,
Teŋeridij kyzyrt etti.
Temirdij şьŋьrt etti.
Altь çakşь kyjyzine ajttь:
„Kөk bukalu Kөgytej apşьjaktь,
Ajьlьna çetirip salьgar"
Altь çakşь baatьrlarь,
Altь kara-kiliŋ at mindiler,
Kөgytejdi eecij çyryp ijdiler.
Kөk buka bustap turat,
At çetirbej çelip oturat.
Altь çakşь baatьr,
Sьr maŋda çetpej oturat.
Kumdus degen uulь,
Çьldьk çerdeŋ sezip ijdi,
Ajlьk çerdeŋ bilip ijdi.
„Emdi tybek kelgen çat,
Erkely Kөgytej adam.
Өlbөgөn bojь çaŋь өlgөn çat,
Barbagan bojь çaŋь bargan çat.
Katu bolgon Karatь kaanьŋ,
Altь çakşь kyjyzi.
Ajьlьbьstь buzьp cacarga,
Altajьbьstь olçolorgo.
Aktu bojьbьstь өltyrerge,
Altь baatьr kelip çat" dedi.
Karьj bergen Kөgytej emegeni,
Ajьldaŋ cьgьp turgajzьn,
Kalçu bolgon Karatь kaanьŋ,
Altь çakşь kyjyzi.
Alьp kezer baatьrlarь,
Altajьna kelip çadьlar.
Karьj bergen Kөgytej apşьjak.
Kөk bukalu baza kelip çat.
„Өcөbөsti ne өcөdiŋ,
Cenebesti ne cecediŋ"dedi.
Kumdus uulь cьga kondь,
Altь çakşь baçazьna,
Udra bazьp utkup oturat."
At cakaa çedip keldiler,
Altь çakşь baatьrdьŋ,
Altь çakşь adьn aldь.
Altь çakşь baatьr,
Udura—tedri kөryzyp,
Yndenizip, katkьrьştьlar.
„Bistiŋ çakşь baçabьs" dep,
Elektizip, katkьrьştьlar.
Kurumcь kijs ajьlga kirdi.
Altь çakşь baçazьna,
Kөgytejdiŋ kumdus balazь,
Altь kat tөzөk çazap,
Kemircek kijs tөzөdi.
Kөgytej adazьnaŋ surap oturat:
„Çyrgen çerdeŋ neni kөrgөnөr,
Bargan çerdeŋ neni ukanar?"
Karьj bergen Kөgytej apşьjak,
Ajdar, ajtpas ajdьp oturat.
Uncugar, uncukpas uncugьp oturat.
„Katu şaalta boldь,
Kajdaŋ onь taap berer" dijt.
Karatь kaanьŋ salgan şaaltazьn,
Kumdus uulga kuucьndadь.
Kumdus uul onь ugala,
Korьm өrө cьgьp turat.
Emegen өbөgөn Kөgytej,
Arь kөryp ьjladьlar.
Beri kөryp katkьradьlar.
„Katu şaaltanь kajdaŋ alar,
Arga syme ne bolor" deşti.
Kumdustьŋ balazь çys ucarlu,
Kara tajganьŋ bazьnaŋ.
Balagalu baj kajьŋnьŋ tөzinen,
Katu şaaltanь alьp keldi.
Altь çakşь baatьr,
Bьkьnьn tajanьp ajdьp turdь:
„Karatь kaan kajьnьbbьska,
Katu şaaltanь aparaar!" dedi
Kumdus uulь ajdьp oturat:
„Katu şaaltazь belen!" dedi.

Altь baatьr cьga kondь.
Ajьldaŋ cьgьp kөrgөzin:
Katu şaalta onco belen boldь,
Baştarьn çajkap, kajkadьlar.
Kөgytej apşьjak bojь,
Kөk buka degen adьn.
Tal cirik eerle ertedi,
Kumdus degen balazь:
„Kozo baradьm“ dedi.
Kөk bukanьŋ suurьzьna,
Kumdus uulь oturьp aldь.
Altь çakşь baatьr,
Kөk bukalu Kөgytej,
Karatь kaanьŋ çurtьna.
Kөndygyp çyryp ıjdiler.
Kara çorgo attu,
Karatь kaanьŋ çurtьnda,
Уc mergede çettiler.

* * *

Karatь kaanьŋ kicy balazь,
Temene-Koo degen kьzь,
Adazьnьn ezigineŋ cьgьp,
Togus kanat kara өrgөzi çaar,
Bazьp bojь çyryp otrat.
Onь kөrgөn Kumdus uul,
Kөk bukanьŋ suurьzьnaŋ,
Çerge tyzyre kalьp tyşti,
Aldьnaŋ maŋtap çyryp ijdi.
Kumdus aŋnьŋ çьdьn,
Ijt çakşьzь alьp ijdi.
Kumdus balazьn syryşti,
Kumdus balazь kacьp maŋtadь.
Karatь kaanьŋ kalçu degen,
Kara çeti tajgьldarь,
Bir kөrgөnce çediştiler.
Kumdustьŋ kьjgьzь tьŋьdь.
Onь kөrgөn ar albatь,
Karsьldada katkьrьştь.
Çeti kara tajgьldь,
Çeti bajazь tutkladь.
Tomene-Koo bala deze,
Kumdus balazьn ajrьp aldь.
Karsьldada katkь salgan,
Kara albatьga ajdьp turdь:
„Slerge keregi çok bolzo,
Maa kerek bolor—dedi.
Er çazьna ezim bolor,
Elen caka erim bolor“.
Kucaktanьp alьp çana berdi.

Kөk bukalu Kөgytej,
Kalьŋ bodo katu şaaltanь,
Karatь kaanga çetirdi.
Kөgytej ajdьp otrat:
„Eki balanьŋ tojьn,
Kajda eder?“ dep suradь.
Karatь kaan ajdьp turu:
„Baldardьŋ tojьn mьnda edetem,
Altajьma çurtadadьm“.
Icken çigeniŋ artkanьn,
Kөgytej kudazьnьŋ tulubьna,
Sugup berip buuladь.
Onьŋ sooŋdo Kөgytej,
Çerly bojьnьŋ çerine,
Çer altajьna çanьp ijdi.
Karatь kaan kumdus kyjyziniŋ,
Temene-Koo balazьnьŋ,
Çьrgal tojьn etti.
Torbok bolzo çamanьn өltyrdi,
Mal bolzo, taakьluun өltyrdi
Sootu çaan toj emes dep,
Sokorlordь elcileptir.
Atu-captu toj emes dep,
Aksaktardь aldьrtьp aldь.
Taldama degen çakşьlarьn,
Aldьrtpastaŋ taştap ijtir.
Culmus kancьn çiiterin,
Elciletpej artrьzьp saldь.
Onco uluzьn çuunadьp aldь,
Çaan, çakşьlar, kancьn çiiter,
Elektezip, katkьrьzьp çattьlar,
Tojьn bolzo tojlodьlar,
Azьn bolzo ictiler.
El albatь tojьndь,
Ajьlь çurtьna tarkadь.
Karatь kaanьŋ kujuzi bolьp,
Algan eş, kizizile,
Kumdus uul çurtaj berdi.

* * *

Bir kynde kumdus uul,
Algan ezi abakajьna,
Otrьp alьp ajdьp turdь:
„Temene-Koo alganьm,
Karatь kaan adaŋa,
Barьp kel, alganьm.
Nөni edip çadьlar,
Ugьp kel, alganьm“ dijt.
Temene-Koo şyyp turdь:
„Kumdusta bolzo ezim,

Barвaj artar çaŋьm çok.
Kandьjda вolzo ezim,
Ukpaj salar çaŋьm çok".
Karatь kaanьŋ өrgөzine,
Ajьldaŋ cьgьp çyryp ijdi.
Ada enezine, kirip вargazьn,
Altь çakşь eçezi,
Altь çakşь çestezi,
Arakьnьŋ acuunaŋ icken,
Aş çakşьzьn çigen, oturdьlar.
Ezikteŋ kizi kirdi dep
Kьlcas edip kөrвөdi,
Kьŋьs edip uncukpadь.
Karuu вolgon enezi ajttь:
„Çakşь çadrьŋ ва вalam?
Kumdusta вolzo kyjym,
Temene-Koo вalam?" dedi.
Karatь kaan ajdьp otrat:
„Kumdus eriŋle oturвaj,
Boo nege keldiŋ?" dedi,
Adazьnьŋ ajtkan sөzine,
Temene-Koo karuun ajdat:
„Kalьŋ вodo onoŋ çip,
Kumduska meni вerdiger.
Elen caka eş вolzьn dep,
Elge, çongo çarlaganar.
Kumdus ta вolzo erim emej".
Karatь kaan ajdьp oturdь:
„Altь çakşь kyjym,
Aŋdap kuştap вararga çat.
Onьŋ ucьn вister mьnda
Oŋdu çьrgal edip turuвьs.
Seniŋ вargan eriŋ вolzo,
Birde nemee kyci çetpes,
Çoktu çalku taŋma emej.
Seniŋ mьnda ederge,
Birde neme çok emej".
Temene-Koo вalazьn,
Ajьldaŋ cьgara syryp ijdi.
Temene-Koo kөөrkijm,
Ьjlaj-sьktaj çanьp ijdi.
Eвrilip ojto çangan tuşta,
Kumdus вalazь surap turdь:
„Aculanьp ьjlaganьŋ,
Ajdьpla вer kөөrkijm".
Ezi вolgon Temene-Koo,
Kumdus uulga ajdьp turu:
„Adam вolgon Karatь kaan,
Ajьlьnaŋ cьgara syryp ijdi.
Seniŋ вargan eriŋ,
Birde neme edip вolвos.
Meniŋ altь çakşь kyjym,
Aŋdap kuştap вarьp çat.
Anajda ajdьp, syrdi,
Bargan erim kumdus dep,
Baktap meni çaman kөrdi"
Kumdus uul ajdьp turdь:
„Aŋdap kuştap вarьp çatkan вolzo,
Men olor lo kozo вaradьm!
Karatь kaan adaŋa вarьp kel,
Aŋdap kuştap вararьna,
Minerge at surap al,
Çolgo azьk surap al!
Aŋ kuş atpasta вolzom,
Baçalarьma, odu sakьp,
Kazan azьp вerвezim вe?
Attarьn alьp вuulaвazьm ва?"
Temene-Koo alganь,
Ajtkan sөstөŋ kьjşpadь.
Aŋdap miner at surarga,
Azьk eder aş surarga,
Karatь-kaan adazьna,
Katap вarьp çyryp ijdi.
Adazьnьŋ ajьlьna çedip,
Onoŋ emdi surap turdь:
„Kumdus degen kyjyger,
Aŋdap miner at suradь,
Azьk eder aş suradь".
Onь ukan Karatь kaan,
Temir oşkoş şьŋьrt etti,
Teŋeri oşkoş kyzyrt etti.
„Seniŋ kumdus eriŋe,
Aŋdap вarar at вererdeŋ,
Altь çakşь kyjyme,
Aŋdap вararьna at çedişpej çat.
Seniŋ kumdus eriŋdi,
Azrajtan azьktaŋ вolgoj,
Ertegi altь kyjymdi,
Azrarga azьk çok" dedi
Altь çakşь kyjyzi,
At çakşьzьn ertep turdь,
Azьk çakşьzьn alьp turdь.
Karatь kaan вojь вolzo,
Temene-Koo tөrөl вalazьn,
Өrgөzineŋ cьgara syryp turdь.
Karatь kaanьŋ emegeni,
Altьn-Tana авakajь,
Algan erine adьlьp otrat:
„Oncolor olor вistiŋ emej,

Төрөл tuugan вaldar emej.
Bir çarьmьn çьlu kөrөr,
Bir çaŋьstь sook kөrөr.
Çakşь at çok вolzo,
Çaman attaŋ ne вerвes.
Çakşь aş çok вolzo,
Çarma kөcөdөŋ ne вerвes".
Temene-Koo degen вalazь,
Ьjlaganca cьga вastь.
Altьn-Tana karuu enezi,
Edegine çaвa tudup,
Temene-Koo вalazьna,
Kurut, alcьgьp вerdi.
Temene-Koo kөөrkijim,
Ьjlaganca çanьp ijdi,
Ajlь çurtьna çanьp keldi.
Kumdus erine ajdьp turdь:
„Azragan menin adam,
Attaŋ, at вerвedi,
Azьktaŋ, azьk вerвedi,
Cьgara meni syryp ijdi".
Kumdus uul ajdьp oturdь:
„Ezim вolgon Temene-Koo,
Erigip sen aculanвa.
Aŋdap minerge adьmda çok,
Azranar azьmda çok,
Aŋdap çyryp kelgejm.
Ertegi вargan вaçalarьma,
Eecij вarьp çedizerim.
Keler kyni çetken tuşta,
Kyler kazan odьna azьp koj.
Sьgьnnьŋ edin kajnadar,
Suudaŋ urьp çьlьdьp koj.
Kumdus uul çyryp ijdi,
Çeti tajga aza вerdi,
Çeti altaj өdө вerdi.
Altь çakşь вaçazьna,
Kөs çederdeŋ çaвa çetti.
Kara tajganьŋ kьrьnaŋ,
Karap kөryp otrat:
Altь çakşь вaçazь,
Tьndu nemeniŋ tьnьna çetpegen,
Kandu nemeniŋ kanьna çetpegen.
Altь çakşь kara attьŋ,
Arka mojьnьn saŋьskan kuş,
Celdej вergen kөrynet.
Bojlorь өlөŋ tazьlьn kazьp,
Çigilep çyrgeni kөrynet.
Aŋcь вolgon kumdus, uul,
Ak ojьktь agьrtat.

Altь kara sьgьn cьktь.
Altь kara sьgьndь,
Kumdus uul çьga attь.

* * *

Altь çakşь вaçalarьnьŋ çanьna,
Altь sьgьn toolonьp tyşti.
Altь вaatьr вlaaştь:
Biryyzi men attьm,
Biryyzi men attьm deşti.
Blaaza, вlaaza kelgende,
Birdeŋ, вirdeŋ ylyştiler.
Kumdus degen uulь,
Altь çakşь вaçazьna çetti:
„Meni kozo ylyge kozьgar,
Adьp tudar ulus вolьp,
Aŋcь adьn aldьgar.
Ada enegerge alparьp,
Aluzьn вereten turugar.
Adьp вolвos men kajdadьm?"
Onojьp çalьnьp, çazьp otrat.
Altь çakşь вaçazь ajdat:
„Adaŋ edin çigen taŋma,
Aŋnьŋ edi saa kerekpe.
Alar вolzoŋ, koron şilti,
Ic karьnьn al"deşti.
Kumdus uul ajdьp turdь:
„Altaj çerdiŋ aŋьn adar,
Alьp kycim meniŋ çokto.
Karьn da вolzo algajьm" dedi.
Altь sьgьnnьŋ ici kardьn,
Çazap arulap arcьp aldь.
Altь вaçazь çanьp ijdi.
Kumdus uulь onoŋ arь,
Art kijneŋ tykyrdi:
„Altь sьgьnnьŋ edi,
Koron şilti вolzьn" dedi.
Olordьŋ—„koron şilti" dep,
Çaman dep taştap вergen,
Altь sьgьnnьŋ ici-kardьn,
„Yzym-cikir вolzьn" dedi.
Çyktenip alьp çanьp ijdi.
Temene-Koo alganьna keldi,
Kyler kazan keltegejneŋ,
Otto вelen kajnap turdь.
Altь sьgьnnьŋ ic-karьnьn,
Kyler kazanga salьp ijdi.
Temene-Koo alganь syyndi
„Altь çakşь вaçam,
Ajlьna çandь вa?"

Kumdus uul surap otrat.
Temene-Koo emegeni ajttь:
„Altь kara sьgьn atkandar,
Kajnadьp çip algan bolboj!
Yzym-cikir ic-karьn,
Kajnap bozьp keldi, dep"
Temene-Koo emegeni ajdat.
„Yzym-cikir ici-karьnaŋ,
Ysty, tabakka salьp al,
Adaŋ eneŋe aparьp ber".
Temene-Koo agaş tabakka,
Ici-karьnaŋ salьp aldь,
Ada enezine alparьp berdi.
Er çanьnda er ulustar,
Tumcuk, oos kөbyk akan otrat.
Temene-Koo ajttь:
„Erimniŋ ekelgen ic-karьnaŋ,
Alьp çip kөryger" dedi.
Karatь kaan adazь ajttь:
„Koron-şilti ic-karьnaŋ bolgoj,
Yzym-cikir sьgьn edin,
Çip bolboj otrьk"dedi.
Altьn-Tana enezi ajttь:
„Çibezede, amzabas pa!"
Agaş tabagьn alьp turdь,
Askan azьn amzap kөrdi,
Yzym-cikir tatu aş emtir.
Emegen өbөgөn eky,
Ylezip alьp çip oturdь.
Amtanьn sler kөryger dep,
Altь kyjyzine baza berdi.
Altь çakşь kyjyzine,
Karatь kaan çakьp turdь:
„Emdi sьgьn atkazьn,
Koron şilti edin albagar.
Alamьr cikir ici-kardьn,
Ajlьma ekelip berigere" dedi
Temene-Koo çanьp ijdi,
Ne ukanьn erine ajdьp berdi.

* * *

Kanca kynder өtkөn başta,
Algan ezi Temene-Koogo,
Kumdus uul ajdьp turdь:
„Karatь kaan adaŋa,
Barьp kelzeŋ alganьm".
Temene-Koo cьga saldь,
Adazьnьŋ ajlьna çyryp ijdi.
Ol kelgezin Temen-Koo,
Karatь kaan adazь,
Altь çakşь kyjyzine,
Aŋdap kuştap atandrarga,
At çakşьzьn mindirgen,
Azьk amtanduzьn artьndьrgan,
Aŋdap kuştap çyrgyzijdi.
Temene—Koo balazь,
Aŋdap, miner at suradь.
Karatь kaan ajdьp turdь:
„Kumdus eriŋe at bererdeŋ,
Altь çakşь kyjyme,
Aŋdap barar at çok,
Arь kederi cьk ijt!" dedi.
Altьn-Tana enezi ajttь:
„Kazь balaŋŋa karu?
Kazь balaŋŋa kadaga?
Kazьzь da tyŋej emej,
Bojьbьstьŋ baldarьs emej" dedi
Temene-Koo degen balazь,
Ьjlaganca cьga bastь.
Ajlь çurtьna çanьp keldi,
Kumdus erine ajdьp turdь:
„Karatь kaan adam,
Aŋdap barar at berbedi,
Ajьldaŋ cьgara syrdi.
Aŋdap kuştap at çokko,
Sen emdi kanaj barazьŋ?"
Kumdus uul ajdьp turu:
„Temene-Koo alganьm,
Adь da çokko çyrgejm dedi
Kynge kajnar kyler kazandь,
Keltegejneŋ azьp sal,
Suudaŋ urьp çьlьdьp sal.
Altь çakşь baçamnьŋ,
Kijneŋ barьp çedizerim".
Kumdus uul çyryp ijdi.

* * *

Altь tajga azьp tyşti,
Altь talaj kecip cьktь.
Altь çakşь baçazьna çedişti,
Ak kьrdьŋ bazьnaŋ,
Açьktap көryp turgazьn:
Altь kara adь arьgan,
Arka mojьnь sajrьlgan.
Saŋьskan-kuskun cokьgan boldь.
Altь çakşь baatьrdьŋ,
Azьk tylyk tygengen.
Arga syme tuzalangan,
Baltьrgan, bokcьj өlөŋ,
Yzyp çip çyrglejt.

Өkpө çyrek tartьldь,
Өzөk kanь sөgyldi.
Altьn cьlap sargargandar,
Agaş cьlap kugara bergender
Aajьn tapaj çyrglejt.
Kumdus balazь aŋcь bolьp,
Kara tajganь agьrttь.
Altь kara sьgьn cьktь,
Çaŋьs okko tize attь.
Altь baatьrdьŋ çanьna tyşti,
Kajdaŋ tyşkenin bilip albaj,
Ylezip albaj blaaştьlar.
Altь baatьr blaaza, blaaza,
Altь kara sьgьndь,
Birdeŋ, birdeŋ ylezip aldь.
Kumdus balazь çanьna,
Kapşajьnce maŋtap keldi.
„Altь çakşь baçam,
Ezen çakşь!“ dep ezendeşti.
Altь kylyk baatьr,
Kьlcas edip kөrbөdiler,
Kьŋьs edip uncьkpadь.
„Altь çakşь baçam-dedi,
Adar tudar sler bojьgar,
Aŋ kursagьn attьgar.
Adьp bolbos men kajdajьn?
Meni kozo ylyge kozьgar,
Kozo atkan bolojьn.
Ada eneme, algan ezime,
Aŋ aluzьn alparьp berejn“
Altь çakşь baçazь ajttь:
„Alar bolzoŋ koron—şilti,
Altь kara sьgьn edin al!“ dedi.
Ici-kardьn kodorьp aldьlar,
„Yzym-cikir ic-kardьn,
Bis alьp çanalьk“ dedi.
Altь çakşь baçazь,
Ajьlь çurtьna çanьp ijdi.
Altь kara sьgьn edin,
Arka mojьnьna çyktenip alьp,
Kumdus uul çanьp ok ijdi.
Temene-Koo yjne keldi,
Kyler kazan keltegejneŋ,
Azьp salgan belen turdь.
Altь kara sьgьn edin,
Kazanga salьp ijdi.
Sьgьn edi bьşkanda,
Emegen өbөgөn Kumdus uul,
Tojo-kana çip aldь.
Kumdus uul ajdьp otrat:
„Temene-Koo alganьm,
Ada eneŋe barьp kel“.
Agaş tabakka edin saldь,
Karatь kaan adazьna,
Temene-Koo çyryp ijdi.
Karatь kaanьŋ ajlьna kirip,
Agaş tabaktagь edin,
Adazьna berip ajdьp turdь:
„Kumdus kyjygerdiŋ tapkan edin,
Amzap çip kөryger“ dedi.
Karatь kaan ajttь:
„Kumdus tapkan et çiirdeŋ,
Ertegi altь çakşь kyjymniŋ,
Alamьr-cikir ic kardьn çip,
Tөgөzyp bolboj oturьbьs.
Koron şilti sьgьn edin,
Arь kederi et“ dedi
Altьn tana enezi ajttь:
„Çibezede, amzabas pa?“ dedi.
Kolьna alьp amzap kөrdi,
Yzym-cikir tatu et boldь.
Emegen өbөgөn blaaş edip,
Ac nemedij çip oturdь.
Kumdus uuldьŋ emegeni,
Temene-Koo çanьp ijdi.

* * *

„Çeti cokьr kulun bar.
Çetilezin Kan-Kere tepken,
Altь çakşь kyjylerim,
Onь maa ajrьp beriger“ dedi.
Altь çakşь baatьr ajdat:
„Bis ajrьp bolbos nemeni,
Bisteŋ başka kem ajrььr?
Bis tudup bolbos nemeni,
Bisteŋ başka kem tudar?“
At çakşьzьn tutkladь,
Azьk çakşьzьn artьndь.
Altь çakşь baatьr,
Atanьp alьp çyryp ijdi.

* * *

Bir kyn kumdus uul,
Temene-Koo yjne ajdat:
„Karatь kaan adaŋa,
Aŋdap kuştap bararga
At surap barьp kel“.
Karatь kaanьŋ өrgөzine,
Temene-Koo bardь.
Karatь kaanaŋ at suradь.

Karatь kaan ajttь:
„Slerge berer at çok!
Slerge berer attaŋ bolgoj,
Altь çakşь kyjym,
Çorьktap miner at çok.
Kөk teŋerinin tybynde,
Kan-Kere dep kuşta,
Çeti cokьr kulundь,
Ekelerge bargandar.
Kan-Kere kaan kuştь,
Өltyrerge, bargandar“ dedi.
Altьn tana emegeni ajttь:
„Çakşь at çok bolzo,
Çaman attaŋ ne berbes?
Çaş at çok bolzo,
Kargan attaŋ ne berbes?
Kaжьzьn karu kөrөr,
Kaжьzьn kadara kөrөr,
Oncozь seniŋ baldarьŋ emej“.
Onь ukan Karatь-kaan
Temene-Koo balazьna ajdat:
„Altь tajga arь çanьna,
Altь talaj ol çanьnda.
Kiliŋ kara ajgьr bar,
Onь tudup alzьn“
Kumdus emegeni çanьp ijdi,
Kumdus erine ajdьp turdь:
„Altь çakşь baçaŋ,
Alьp kylyk altь baatьr.
Kan-Kere kuş tepken,
Çeti kara cokьr kulun bar,
Ölordь ekelerge barьp çat.
Karatь kaan adam,
Altь tajga arь çanьnda,
Altь talaj ol çanьnda;
Kiliŋ kara ajgьr bar,
Onь tudup minzin“ dedi.
Acьnbas bojь Kumdus uul,
Ajdarь çok acьndь.
„Atta çok çyrgejm“ dedi.
Kumdus uul turьp cьktь,
Çada tyжyp silkindi.
Kumdus kebi uştuldь,
Kumdus bolgon bojь,
Kezer baatьr bolo berdi,
Kumdus uul cьga konьp,
Altaj çerge çyryp ijdi.

* * *

Altь tajga aжьp turat,
Altь talaj kecip turat.
Kiliŋ kara ajgьrga,
Çьldьk çerdeŋ çedişti,
Ajьlьk çerdeŋ tabьş aldь.
Çer tozьna teŋere cьgat,
Teŋeride buludь çerge tyжet.
Kara tuman kajnaj berdi,
Kalьŋ tozьn cөjle berdi.
Çaan tajgalar kөckөlөndi,
Çaan talajlar cajbьlьştь.
Alton tajga arь çanьnda,
Alton talaj ol çanьnda.
Kara tuman kajnap keldi,
Kalьŋ toozьn cөjylyp keldi.
Kөrgөn kөs çumgalakta,
Sungan kol tartьngalakta,
Kiliŋ kara at,
Eer tokьm eertelgen.
Katu kijm artьncakta,
Kat kujktar bөktөrgөdө,
Kөө cymi koştolgon,
Baj karagaj saadak artьnganca.
Acu koron kiştegen:
„Erkely kumdus uul,
Mineteп adьŋ men!“ dedi.
Kiliŋ kara at ystyne,
Kumdus uul kalьdь,
Kajьş cьlbьrdaŋ kaptь.
Kiliŋ kara atla,
Kezer baatьr Kumdus uul.
Antabьr naçь boldь,
Өlgөn çerge birge өlөr dedi,
Өskөn çerge birge өzөr dedi,
Kiliŋ kara attu,
Kuskun kara baatьr boldь.
Çys ucarlu,
Kara tajga adalu.
Çus kooldu,
Kөk talaj enely.
Anajьp turup aajь cьktь,
Adь çolь adaldь,
At nerezi cьga berdi.
Kiliŋ kara at,
Çalbagьnaŋ çadьp berdi.
Almar-şalmar kijp.
Ak kyrmeler kataj teep,
Kumdus uul kijp turdь.
Toguzon kat ьltaŋdu,
Temir өdyk teep kijdi.
Toguzon kat kөө kujaktьŋ,

Çys topcьzьn topcьladь.
Alьp tudar agas çakaa,
Kylyk tudar kiş çakaa,
Kataj-tetej kijnip.
Ajdьŋ odь altьn kurьn,
Altь oronьp kurcandь.
Almas bolot ak yldyzyn,
Arkьj terkij salьndь.
Togus kьrlu kara çьda,
Kol bojьna tajandь.
Togus kьrlu kara kamcь,
Toŋ bilekke tolgoj tuttь.
Çys tepkely temir çaanь,
Ok, saadagьn alton byktej,
Arka-sьnana çyktendi.
Ok-tarьzьn çeton byktej,
Çaba tudup çyktendi.
Aba çьştьj, kara agaştьj,
Alьp baatьr kөryndi.
Çeten çeti çalaalu,
Kara kumdus bөryk kijdi.
Yzeŋee budьn salьp,
Yc eŋkelip atandь.
Kөө kujak kyzyrtij,
Korьm şьŋnьŋ şьŋьrtьndьj,
Kөө korьm kөckөzindij,
Kөk ajastьŋ çьzьrtьndьj,
Çer altajь torgula berdi.
Ertegede çorьktap bargan,
Altь çakşь baçazьna,
Toŋ çolunaŋ syryp ijdi.
Kiliŋ kara attьŋ,
Kiliŋ kara eki kulagь,
Kөk buluttь cije berdi.
Kiliŋ kara attьŋ cyrmeş çalь,
Tөrtөn eki tarьmdьlgan,
Tөnөj aldь ekcelengen.
Kiliŋ kara attьŋ şaŋkь çalь,
Tөrtөn segis cacaktalgan.
Ekі tize çajьla bergen,
Kөgys bojь su-sajak,
Kөryk bojь su-çorgo.
Kөrgөn kөstөŋ ot cacьlgan,
Tөrt tamannaŋ kөrnө alьşkan.
Katu taşka tepkende,
Kyl kөrnөzi kyjyp cьgat.
Kak altajga tepkende,
Kara kөldөr kajnap cьgat.
Kuskun kara baatьrdьŋ,
Kөrgөn kөzi kөl talajdьj.

Kөө kujak çepseli,
Kөk bulutьj kөryndi.
Baj karagaj saadagь,
Ajdьŋ-kynniŋ çarьgьn,
Kara çьştьj bөktөdi.
Togus kьrlu kara çьdazь,
Kөk teŋeri tybyn byrkydi.
Kara kiliŋ attu,
Kuskun kara baatьr:
Yc mergede, kara tajgaa,
Kьrьna cьgьp keldi.
Turnabojdьj kөzibile,
Çer, teŋeri oroj kөrdi.
Turgulçьndьj kөksibile,
Çerdiŋ ystyn aajladь.
Togus kulaş tolo soru,
Kaŋzazьn alьp turat.
Acu—takaj taŋkьzьn,
Tolo salьp azьp turat.
Ajdьŋ kynnyŋ aldьna,
Kөk tydyskek çajьlьptьr.
Onojьp kөryp turgazьn,
Altaj sьnь alton kьrlu,
Ak tajganьŋ koltьgьnda,
Altь çakşь baçazь,
Өlөŋ çapaş salьp algan,
Ornьgьp çadadьlar.
Azьk tylygi tөgyngen,
At tujgagь camcьlgan.
Өlөr өlbөstөŋ tiry çyret,
Өlөr kynine çede bergen.
Kandьk—comnьr kazьp,
Kambra tudьp çiigilep çyret.
Kiliŋ kara attu,
Kuskun kara baatьr,
Olordьŋ aldьna çedip otrat.
Altь çakşь baatьrdьŋ,
Bolcok çyrekteri port etti,
Bogono sөөktөri sьstadь.
Kuskun kara baatьrdьŋ:
Eki ijni kara tajgadьj,
Eki kөzi, eki kөldij kөrynet.
Kuskun kara baatьr.
At cakьga tyzyp turat.
Aitь çakşь baçazь,
Adьn alьp buuladьlar.
Altьn teŋze bөrykterin,
Koltьktaj tudup tura berdi.
„Kazь çerge ulangan,
Kazь çykke umzangan.

Kajdaŋ kelgen ʙaatɨr,
Adɨ çolɨgar kem edi?“ dep
Tidinip alʙaj suradɨlar.
Kuskun kara ʙaatɨr,
Karuuzɨn ajdɨp otrat:
„Çerim ʙolzo kyn cɨgɨƶɨnda,
Çer teŋeri capcɨlganda,
Kɨzɨrmandu kara tajga,
Meniŋ tөrөl adam edi.
Kararɨp akan kara talaj,
Meniŋ tөrөl enem edi.
Kiliŋ kara attu, ʙolgon,
Kuskun kara ʙaatɨr, men edim.
Alton kanat kara tajganɨŋ,
Ава çɨƶɨna aŋdaarga keldim!
Slerdiŋ adɨ—çolɨgar kem?
Kajdaŋ kelgen ulustar ediger?“
dep.
Kuskun kara ʙaatɨr,
Katu kөryp surap oturdɨ.
„Kara çorgo attu, ʙolgon,
Karatɨ kaan degen kaanɨŋ,
Altɨ çakşɨ kyjyzi edibis.
Ystygi oroondo çurttu,
Kan-kere kuşka ʙarɨp çadɨʙʙɨs.
Çeti cokɨr kulun tepken,
Onɨ ekelerge çyrgen,
Çoruktu ulus edibis“ dedi.
Kuskun kara ʙaatɨrdɨ,
Çaŋɨs birge ʙararga,
Çajnap turup ajʙɨladɨlar.
Kuskun kara ʙaatɨr,
Karuuzɨn olorgo ajttɨ:
„Barza, ʙarʙaj. Çyrze, çyrʙej!“
dedi.
Altɨ çakşɨ ʙaatɨr
Kuskun karaga ajttɨ:
„Bis kozo ʙaradɨʙʙɨs“ dedi.
Kuskun kara ʙaatɨr ajttɨ:
„Çok, sler ʙarɨp ʙolʙosɨgar!
Men çaŋɨskan ʙarajɨn,
Men çanganca sler, ʙoo,
Meni sakɨp otrugar!—dedi.
Eki ʙudugardɨŋ ergegin,
Kezip maa ʙeriger,
Çeti kulundɨ çetrip ʙererim!“
Alɨp kylyk altɨ ʙaatɨr,
Eki ʙudtɨŋ ergekterin,
Eŋej tudup keskledi.
Kuskun kara ʙaatɨrga,
Kolɨna tudup ʙergledi.
Kuskun kara ʙaatɨr,
Onɨ alɨp, sugup aldɨ.
Altɨ kylyk ʙaatɨrga ajttɨ.
„Alton kanat ak tajganɨ,
Ава çɨştaŋ ala, agɨrtaar“ dedi.
Altɨ çakşɨ ʙaatɨr,
Ak tajganɨ agɨrtklajt.
Kuskun kara ʙaatɨr,
Karagajdɨŋ çaŋɨs okko,
Alton sɨgɨnnɨŋ edin,
Altɨ ʙaatɨrga salɨp ʙerdi.
Aŋnɨŋ ʙek terezibile,
Ak kerege ajɨl tudup ʙerdi.
Çeti çeren tudup ʙerdi,
„Sydyn saap iciger!“ dedi.
Çeti ak-kijk tudup ʙerdi,
„Eçegej-pɨştak edip çiger!
Çeti çɨlda çanarɨm,
Çeti çɨlga çetre meni sakɨgar.
Kara tajga adalu edim,
Kөk talaj enely edim.
Kiliŋ kara attu,
Kuskun kara ʙaatɨr men edim.
Altɨ çakşɨ ʙaatɨrɨm,
Altɨ çakşɨ ʙaçalarɨm,
Alkɨƶɨgar ʙerip artɨgar“ dedi.

* * *

Kuskun kara ʙaatɨr,
Kyn cɨgɨş kөstөp,
Kөnygyp çyryp ijdi.
Şuurmaktu talaj kecti,
Şuurgandu tajga aştɨ.
Kuskun ucpas kuʙa cөldi,
Kujun kepty өdyp turdɨ.
Saŋɨskan ucpas sarɨ cөldi,
Salkɨn kepty өdyp turdɨ.
Çibek kepty cөөjlidi.
Çinçi kepty tizildi.
Uckan kuştaŋ kapşaj saldɨ,
Atkan oktoŋ tyrgen saldɨ.
Kɨldaŋ cicke cөjildi,
Kɨl komɨrgaj tartɨldɨ.
Altɨn-mөŋyn ak tajgalar,
Ak syrylerile sogɨlɨƶat.
Ak arƶan ak talajlar,
Ak çaratarɨna cɨgɨp cajʙalɨƶat.
Kөrgөn kөzi colmon kepty,

Kөө kujak kөp çьldьstьj,
Kuskun kara вarьp çat.
Kөrgөn kөskө kyzyly,
Kyr kөgyske çajnulu.
Kajran Kuskun kara вaatьr,
Kөnygyp вarьp çyryp ijdi.
Ol вarьp, oturgaʒьn,
Çaj вolgonьn, çardьnaŋ вildi,
Kьş вolgonьn çakazьnaŋ вildi.
Alakanga, kyn-ylker kondurdь,
Ak maŋdajga, kyn—ylker
kondьrdь.
Aldьnaŋ вolzo,
Aj-kyni calьj вerdi.
Art kijineŋ deze,
Tu-karaŋuj tyʒeвerdi.
Çeten tajganьŋ sьnь,
Kьzьl tozьn tartьla вerdi.
Çerdiŋ ysty çeten altaj,
Kara tuman kajnaj вerdi
Orcoloŋnьŋ odus kaan,
Bolcok çyrekteri вortьldadь,
Bogono sөөktөri sьstadь.
Teŋeriniŋ sarь taŋdak teptirdi,
Ус oronnьŋ tyвi çar kalьttь,
Ysty orongo cьgьp вardь.
Teŋeri tөzi sarь taŋdak,
Sьr tөgylyp çada kaldь.
Kara kiliŋ attu,
Kuskun kara вaatьr.
Ystygi orongo cьgьp,
Onь açьktap kөrgөzin.
Çajь kьʒь вildirвes,
Çaj altaj вolьptьr.
Tyni tyʒi вildirвes,
Tyş altaj вolьptьr.
Ak cecegi tөgylgen,
Kөk cecegi çajьlgan,
Arcьn çьttu altaj вoltьr.
Aktu kөktu tajgalar,
Ak ajaska tartьngan.
Arʒan kutuk ak talajlar,
Ajga-kynge meltiregen.
Kuskun kara вaatьr,
Kyn cьgьʒь çaar çyryp otrat.
Kenetijn kiliŋ kara at,
Aldь kolьn alьnвaj,
Kijni вudьn tartьnвaj,
Toktop, tura tyşti.
Kiliŋ kara oŋ kulagьn,

Kөвө çeвiske çaва saldь.
Kiliŋ kara sol kulagьn,
Kөk teŋeree tьŋdaj saldь.
Kuskun kara вaatьr,
At ystyneŋ tyʒyp turat:
„Kaja kөrzө, kөlөtkim,
Karmaj alza, kulagьm.
Өlyp kalzam, tьnьm çaŋьs,
Өlвөj çyrzeвis, çaʒьвьs çaŋьs.
Tyn çyrgeʒin, nөkөrim!
Tyş çyrgeʒin, kanadьm!
Өlөriŋdi вildiŋ вe?
Өlвөziŋdi sestiŋ вe?
At erçene adьm,
Kiliŋ kara ajgьrьm“ dep
Kuskun kara suradь.
„Өlөriŋdi вilвedim,
Өlвөziŋdi sespedim.
Kan-Kere kuştьŋ ujazь,
Kymyş tajga koltьgьnda.
Çeti eerilip aga вergen,
Kөk talajdьŋ çakazьnda.
Çeti kucak kymyş terek,
Çeti ajrь agaştьŋ вazьnda.
Kan-Kereniŋ eki вalazь вar,
Çьldьŋ, çьlga salgan,
Kan-Kereniŋ eki вalazьn,
Çeti вaştu çeek çьlan,
Çuda salьp çip salat.
Meniŋ вilgenim ol !—dedi
Bistiŋ argaвьs taвьlar çat.
Meniŋ вilgenim tөgyn вolzo,
Mьnda sөөgyвis salarьвьs,
Boo çadьp өlөriвis!“ dedi.
Kuskun kara вaatьr,
Onoŋ arь çyryp ijdi.
Kөs çederde kymyş tajga,
Kilejp turganь kөryndi.
Kymyş tajga tөzinde,
Kөk talaj agьp çattь.
Kiliŋ kara attьŋ ystyneŋ,
Kuskun kara вaatьr,
Kara çerge tyʒyp turat.
Kiliŋ kara adьn,
Arь-вeri ekcedi.
Otьktьŋ taʒь edip alьp,
Çan-çancьkka salьp aldь.
Kөk talajdьŋ çakazьna çedip,
Kan-Kereniŋ вaldarьna çederge,
Kөk talajdь kecip вolвoj,

Kajkap kөryp turat.
Ol kөryp turgaʒьn,
Eki вalanьң вiryyzi ьjlap turat,
Biryyze deze katkьrьp otrat.
Ьjlap turganь ajdьp turat:
„Çeti вaştu çeek çьlan,
Bygyn kelip meni çijiten“ dep
Acu-koron ьjlap otrat.
Katkьrganь ajdьp turat:
„Men вygyn konorьm çat.
Meni erten çiir“ dep,
Syynyp katkьrьp otrat.
Onojьp kөryp turganda,
Kan-Kereni өltyrerge kelgen,
Kuskun kara вaatьr.
Kan-Kereniң вaldarьna,
Buursanьp kiledi.
Çys tepkely temir çaaʒьn,
Çardьnaң alьp turdь.
Çeti misty kan tyвek,
Çьltьrkaj keskezin saldь.
Çer kөznөk salьp aldь,
Çeti вaştu çeek çьlandь,
Çaʒьnьp alьp sakьj вerdi.
Kьzьl eңir kirerde,
Kөk talaj cajвьldь.
Kөk talajdьң tyвinең,
Çeti вaştu keer çьlan cьktь.
Çeti kucak kymyş terekti,
Çeti orolьp өrө cьktь.
Kuskun kara вaatьr,
Çeek çьlannьң çeti вaʒьn,
Ўze adьp tyʒyrdi.
Kan-Kere kuştьң baldarь,
Altьң kymyş kanatarьn,
Ajdьң kynniң kөzyne tudьp,
Talвaң edip tuttьlar,
Sygynyʒyp turup ajdьştь:
„Өlgөn вisti tirgiskendij,
Өckөn вisti kamьskandьj.
Kajdaң kelgen kөөrkij ediң?“ dep
Kuskun kara вaatьrdь suradь.
Kicy вalazь kanadьn sundь,
Kөk talajga araj çetpedi.
Çaan вalazь kanadьn sundь,
Kөk talajdь kecire sundь.
Kuskun kara вaatьr,
Kuş вalalarьnьң kanadьn вojlop,
Kөk talajdь kьrlap kecti.
Kymyş terekti өrө cьktь,
Kan-Kereniң вaldarь,
Adь-çolьn suradьlar.
Kuskun kara вaatьr ajttь:
„Çys ucarlu kara tajga,
Meniң adam вolgon edi.
Çys kooldu kөk talaj,
Meniң enem вolgon edi.
Kiliң kara attu,
Kuskun kara вaatьr men.
Ada-eneger kajda вardь?“
Kuskun kara suradь.
Kan-Kereniң eki вalazь ajttь:
„Altaj sьnь alton tajga,
Onь takььrga вargan edi“
„Ene adagar kacan çanar?“
Kuskun kara suradь.
„Bugyn taңla çanar!“ dedi.
„Eneger kelerde kanajьp kelet?“
Eki вala karuu ajttь:
„Tавur-tавur çaaş keler,
Ol ene-adaвьstьң kөziniң çaʒь.
Ezin-kujun salkьn keler,
Ol, ene-adaвьstьң,
Eki kanat ezin-salkьnь.
Enевis kelze seni çudup salar,
Bu вojьnca oturвa!“ dedi.
Meʒik вala вolьp alьp,
Kan-Kereniң eki вalazьnьң,
Ortozьnda tьm otrar вoldь,
Kanatarьвьla çaap saldь.
Ezin-kujun salkьn keldi.
„Ene adaвьs kelip çat“ dep,
Kan-Kereniң eki вalazь ajttь.
Teңeriniң tyвynde, kөs çederde,
Boro kucьjak keвerly kөryndi.
Kөrgөn kөs çumgalakta,
Sungan kol tartьngalakta,
Tuurgadьj kanatarьla,
Ajdьң çarьgьn вөktөdi.
Kynniң çarьgьn kujun keldi.
Bir вudьna çeten sьgьn tepken,
Bir вudьna alton sьgьn tepken,
Kymyş terek tөzindegi,
Çeek çьlandь kөrdiler.
Çeek çьlannьң өlgөnin kөryp,
Alton, çeton sьgьndь,
Kөk talajga cactьlar.
Kөk teңeri tyвynең,
Şuurgan kelip tyştiler.
Çeti oвoodьj çatkan çьlandь.

Çeti çudьp, çeti kustьlar.
„Munь kandьj kөөrkij өltyrgen“,
dep
Baldarьnaŋ suradьlar.
Baldarь ajdьştь:
„Ene, ada acьnвagar la,
Çeek çьlandь өltyrgen,
Çakşь sanalu kөөrkijdi,
Çuda salьp çiвeger,
Em tura ajtpasьвьs.
Altьn tajganьŋ вazьna,
Atanьp barьp oturgar.
Aj keвerly oozьgardь,
Ajga-kynge acsagar“ dedi.
Kan kere eki kuş,
Altьn tajganьŋ вazьna,
Ucup вarap kondь.
Aj keвerly oostorьn,
Ajga-kynge actьlar.
Eki вalazь ajdьştь:
„Erkely вistiŋ adam, enem,
Kymyş terektiŋ tөzinde,
Çer sudazьn өtkyre,
Temir kazьk kadagar.
Bojlorьgardьŋ вudugardь,
Temir kizenile kizindeger“.
Kan-Kere degen kuştar,
Kymyş terek tөzine,
Çer sudazьn өtkyre,
Temir kazьk kadadь.
Bojlorьnьŋ вudtarьna,
Temir kizen suktьlar.
Eki, emdi вalazь,
Ermek sөzin ajttьlar:
„Çeek çьlandь өltyrgen,
Çer çeŋesty kөөrkijs.
Altьgь oroondo çurttu,
Kara tajga adalu,
Kөk talaj enely.
Kiliŋ kara attu,
Kuskun kara вaatьr“ dedi.
Onь ukan ada enezi,
Kan-Kere kuştarь.
Budtarьnda çeti kat,
Temir kizendi capcьdь.
Oostorьna çaвa salgan,
Temir tamazь carcaj вerdi.
Kuskun kara вaatьr,
Bytkyl вojь silkindi.
Kan-Kere kuştarь,
Togus kulaş carcajla.
Kuskun karaga ajttь:
„Çьldьŋ çьlga azragan,
Çaŋьs erkely вaldarьвьstь.
Kөk talajdьŋ tyвynen,
Çeti baştu çeek çьlan,
Çer ystyne cьgьp alьp,
Çuda salьp çip turdь.
Onь baskan sen kөөrkij,
Kiliŋ kara attu,
Kuskuŋ kara вaatьr.
Өlgөn вojьвьstь tirgisakndij,
Өckөn odьвьstь kamьskendьj,
Өlym tyвektеŋ ajrьdьŋ,
Antьgarlu naçь вololь,
Өlgөn çerge kozo өlөli,
Өskөn çerge kozo өzəli,
Bargan çerge kozo вaralь“ dedi.
Kan-Kere kaan kuzьla,
Kara kiliŋ attu,
Kuskum kara вaatьr,
Antьgьrlu naçь вoldьlar.
Kuskun kara вaatьr,
Attu-culu Kan-Kerege,
Amadap turup ajdьp turu:
„Karatь kaan kajьnьmnьŋ,
Kara cokьr çeti kulunьn,
Kacan cakta sen algaŋ,
Өlgөn вolzo segi kajda?
Өlвөgөn вolzo tьnь kajda?
Onь slerdeŋ ugarga,
Oroon çurtaŋ kelgen edim“
Kan-Kere kaan kuş,
Kuskun karaga ajdьp turdь:
„Kara cokьr çeti kulunь
Kelgen вojь ezen çyri.
Altaj sьnьn altьn tajgazьnda,
Amьr çerge agьtkan edim.
Neniŋ ucun ekelgen deze?
Çьldьŋ çьlga cьgargan
Eki çaŋьs вalaвьstь,
Çeti вaştu çeek çьlan,
Çuda salьp çip turdь.
Onьŋ tьnьn kьjp yzerge,
Ondo çerdeŋ argazьn вedrep,
Onь teep ekelgen edim“.
Kan-Kere kaan kuzь,
Ak ajastьŋ tyвyle,
Aj kanadьn çajьp uctьlar.
Altaj sьnnьŋ on tajgazьnda,

Kara cokьr çeti kulunьn,
Kaвra teep ekelip вerdi.
Kuskun kara вaatьr,
Kara cokьr çeti kulunьn,
Arь-вeri ekcep ijdi,
Oң karmanьna salьp aldь.
Kan-Kere kaan kuştar,
Ezen amьr çyrerziң dep
Ezen coktьң вilegi dep,
Bir kurkunьnaң uştьp otrat.
Kuskun kara вaatьrga,
Kolьna tutrьp вerip turat:
„Neme вolьp өlyp kalzam,
Kymyş kurkunьmnьң,
Kьrkьlganьnaң вilериң.
Ezen çyryp өlвөj çyrzem,
Kurkunьmnьң kymyş kepty,
Çьltьrap çyrgeninең вilериң“ dedi.
Kuskun kara вaatьr,
Temir kezer ogьn вerdi:
„Neme вolьp өlyp kalzam,
Temir kezer ogьm,
Sargara tat çigeninең вileriger.
Ezen çyryp өlвөj çyrze,
Kyler kepty çьltьraganьnaң
вileriger“ dedi.
Kan-Kere kaan kuştarla,
Alkьş alьzьp ezendezip aldь,
Altaj çeri çaar çyryp ijdi.

* * *

Altь çakşь вaçazь,
Kuskun kara вaatrdь,
Kөrnө alьp вarganьla,
Kara sagьştu sakьj вerdi.
Eвrilip ojto kelgen,
Kuskun kara вaatьrdь,
Өltyrerge çөptөştiler.
Alton kulaş oro kazьp,
Alton kulaş oro tyвinde,
Kandu yldyдeң çetendi,
Kan kastaktaң altondь,
Kadaj kadap turgustь.
Kaskan oronьң ystyneң,
Ak kerege ajьl tuttьlar.
Kuskun kara вaatьrdь,,
Meke salьp mekelerge,
Kaskan orogo aңtararga
Kьzьl tьnьn yzerge,
Kara sanap çazandьlar.
Kuskun kara вaatьr,
Kan-Kere kaan kuştьn,
Keen altaj çerineң,
Altaj çerge çanьp ijdi.
Kөk teңeriniң tyвine,
Kөni вarьp kalьp ijdi.
Katu taşka tepkeni,
Kyl kөryne kyjyp kaldь.
Kөө korьm altajьna,
Kөni kelip kalьp tyşti.
Kak altajga tepkeni,
Kara kөldөr kajnap cьktь,
Kaja taştar kөckөlөndi.
Turgan agaş tura sьndь,
Çatkan agaş çada sьndь.
Үc mergede kelip turup,
Altь çakşь вaçazьna çetti.
Kara cokьr çeti kulundь,
Kan-Kereдeң ajdap keldi.
Altь çakşь вaçazь,
Adьn alьp вuuladь,
Koltьk alьp tyżyrdi.
Kuskun kara вaatьr,
Olordь kөryp turgażьn,
Çeti çeren sydin saap,
Çeti arkьt cegen etkender,
Eçegej pьştak kөptөj вergen.
Çeti çeren tygyn kezip,
Ak kemircek kijs edip,
At cakьnьң tөzineң,
Tөr вażьna cьgara çajgan.
Altь çakşь kara at,
Arka mojьnь semirgen.
Altь çakşь вaçazь,
Buka kepty kьlajgan.
Kuskun kara вaatьrdь,
Koltьktap alьp kirdiler.
Tөr вażьnda çajьp salgan,
Ak kemircek ystyne oturgьstьlar.
Kuskun kara вaatьr,
Oturganьn вilip kaldь,
Onoң arь вilвej kaldь.
Kara taamь tyвi çaar,
Tөmөn ekcej tyże вerdi.
Yldy çьda mizine,
Kadap kojgon çьdalarьna,
Kadalьp emdi өlө вerdi.
Altь çakşь вaçazь,
Kiliң kara adьnьң,

Eki kolьn, eki budьn,
Kara çerge çetpes edip,
Temir cakaa taŋьp kojdь.
Kara cokьr çeti kulundь,
Ajdap alьp çanьp ijdi.

* * *

Kan-Kere kaan kuş,
Kanca өj өtkөn başta,
„Naçьmnьŋ bergen kastagьn,
Kolьma alьp kөrөdim“ dep,
Oŋ kanadьn çajьp kөrgөzin,
Temir kastak ogь,
Temene cilep cickerip,
Sarь tat çip saltьr.
Kan-Kere kaan kuş,
Onь kөryp sanarkadь:
„Kuskun kara baatьr naçьm,
Ertpes cakta erte beriptir,
Өlbөs cakta өlө bertir“.
Kuskun kara baatьrdьŋ,
Өlgөn sөөgin bedrerge,
Kanatarьn çajьp uca berdi.
Çьldьk çerdi ajga өdyp,
Ajlьk çerdi kynge өdyp
Toguzon tajga azra uctь,
Togus talaj kecire uctь.
Keen çaraş altajdaŋ,
Kuskun kara baatьrdьŋ,
Өlgөn sөөgin taptь.
Alton kulaş orozьnaŋ,
Kara taamь tybynеŋ,
Kodoro teep alcьktь.
Kan-Kere kaan kuş,
Ak talajdьŋ bojьnaŋ,
Arzan kutuk suu ekeldi.
Yjde çetpes izy emin,
Yc sөөkө salьp turat,
Yryp, çajьp, tirgisklejt.
Kuskun kara baatьr,
Kөdrylyp kelip turup cьktь.
Eki alakan sogьndьlar,
Eki tize cabьndьlar.
Oŋ koldoŋ tudьştь,
Oŋ çaaktaŋ okcoştь.
„Ezen çyrze bir çakşьnь,
Ezep çyryp bilerim“ dedi.
Alkьzьn berip ezeндeşti,
Ajrьlьzьp turup bardьlar.

* * *

Kuskun kara baatьr,
Kara kiliŋ adьn mindi.
Kara çorgo attu,
Karatь kaanьŋ çurtьna,
Atanьp alьp çyryp ijdi.
Katu çerdi kazьk bojgo,
Kadaj bazьp çyre berdi.
Çьmzak çerdi tize bojgo,
Çerge bazьp çana berdi.
Çьldьk bolьp çeder çerdi,
Ajlьk bolьp çedip turdь.
Ajlьk bolьp çeder çerdi,
Kyndyk bolьp çedip turdь.
Ajlьk, çьldьk altajьnda,
Altь çakşь baçazьna,
Çaba çedip çedişti.
Cьmьl kepty kuulьp alьp,
Salkьn kepty sogulьp kaldь.
Altь çakşь baçazь,
Onь kөryp bilbej kaldь.
Altь çakşь baçazьnьŋ,
Aldьna kirip çyryp ijdi.
Temene-Koo emegenine,
Ajьlьna kelip çedip keldi.
At cakaa kelip tyşti.
Kara kiliŋ mingen adь,
Cakь tөzin capcьdь,
Acu koron başkьrdь.
Kuskun kara baatьr,
Kiliŋ kara adьn buuladь.
Kerege ajьldьŋ kaalgazьn.
Kajra acьp kirdi.
Temene-Koo alganь,
Kapkьr-şikpir kabьrьp,
Aş çyzynin çazap aldь.
Kuskun karanь azrap turdь.
Kuskun kara baatьr,
Aştagan bojь tojdь,
Arьgan bojь amьradь.
Temene-Koo alganьna,
Kuskun kara ajdьp oturu:
„Altь çakşь baçam,
Ajlanьp ojto çandь ba?
Onь barьp kөryp al“ dedi.
Temene-Koo emegeni,
Kuskun-Karaga, ajdьp turu:
„Altь çakşь baçalarьŋ,
Ajlanьp ojto çandь“

Kuskun kara baatыr,
Kiliŋ kara adьn mindi.
Karatь kaan kajnьna,
Kөni alьp barьp tyşti.
Altьn tondu karatь kaan,
Altь çakşь kyjyzile,
Aajь çok çьrgal edip,
Aajьna cьkpas çьrgadьlar.
Kuskun kara baatыr,
Togus kьrlu kara kamcьzьn,
Toŋ bilekke tolgoj tudup,
Tudunganca kirip keldi.
Teŋeridij kyzyrt etti,
Temir kepty çьçьrt etti:
„Ujalatan, slerde, çys çok!
Uladajtan, slerde, maŋdaj çok!
At өltyryp amtazьgan,
Er өltyryp ermeziken.
Erlik bolgon taŋmalarla,
Өcin alьp nekezerge,
Men, emdi keldim slerge.
Baştap adьp bergen,
Altь kara sьgьn ucun,
Altь çakşь baçam,
Maa çakşь sanabadь.
Ekinci katap adьp bergen,
Altь kara sьgьn ucun,
Birde çakşь sanabadь.
Kara cokьr çeti kulunьn,
Kan-Kereden ekelgenine,
Maa çakşь sanabadь.

Onьŋ onco çakşьzьna,
Kara taamь tyвyne,
Kьzьl kanьm tөgyp tyzyrdi,
Kacanda kara sanap çyrdiger.
Onь tөgyn degezin,
Mьnь көryp biliger“ dedi
Kuskun kara baatыr,
Eki budtьŋ cьcalaktarьn,
Elge-çongo kөrgyzyp turat.
Altь çakşь baçazьn,
Keçegedeŋ kataj tudup,
Togus kьrlu kara kamcьla,
Arka mojьnьna sabadь,
Altajga mergedep cacьp ijdi.
Tөrdө oturgan Karatь kaanga,
Çaba bazьp kelip turup,
Çyzyne çaba tykyryp, өltyryp ijdi.
Adьna minip atanьp ijdi.
Temene-Koo emegenin alьp,
Ada enezinin çurtьna,
Atanьp alьp çyryp ijdi.
Kөk bukalu Kөgytej, adazьna,
Kurьmcь kijs ajьldu, enezine,
Kumdus uul emegenile,
Kara kiliŋ attu çedip keldi.
Acap sьjap Karatь kaanaŋ,
Ajrьlьp bozop bardь.
Adalu uuldu Kөgytej çurtь,
Amьr ency çurtaj berdi

M. Çutkanakov.

Suraktar.

1. Karatь-Kaanьŋ çyrym—çadьzьn cөrcөktө kanajda bicip kөrgysti?
2. Kөgytej apşьjak bojьnnьŋ Kumdus uulь la kanajda çurtap çattь?
3. Karatь—Kaanьŋ turlu çerine kelgen Kөgytejdi, Karatь-Kaan kanajttь?
4. Aŋ aŋdap өltyryp turarьna Karatь-Kaanьŋ kyjylerineŋ kemizi mergen bolьp kөp alu taap turdь?
5. Bojьnьŋ çetinci kyjyzin Karatь-Kaan niniŋ ucun kөrbөs boldь?
6. Karatь-Kaandь la onьŋ kezer baatьrlarьn çok edip salgan kijninde Kөgytejdiŋ le өskө albatьnьŋ çyrym çadьzь kandьj bolьp bardь?
7. Revoljutsjanьŋ aldьnda Altaj çerinde Karatь-Kaanga tyŋej kьlьktu kaandar (çajzaŋdar) bar boldь ba?

Temir at.

(Kuucьn)

Otko salgan turundardьŋ çalвьzь өcyp, tьt odunnьŋ cьdьrtь çьlьjьp, ajьldьŋ, icinde ne-le bar eski-kaskьzь oncozь tokunap, tynej bergen nemedij вodoldu tuzь-orto, kenetijin ezikteŋ Mundusov Çьrgal, baza ondьj-ok, tавьzь bildirвej, kirip keldi. Tudunьp kirgen yjgenin, во-

zomgo karmadap, ilmekke ilip salala, emeş tьŋdap turdь: „enem ujktap kaldь-ba, ajla meniŋ kelginimdi bildi-be“ dep sananьp turdь.

Onoŋ ottьŋ çanьna araaj, enezin ojgosposko, oturala bir turundь alьp çalbьştandьrarga cөjө yrdi. Tьt turun bacьm çalbьştanbasta, Çьrgal onoŋ tьŋьda yryp, eki erdi sodojgonco, eki çaagь bultьjganca, kara-kyreŋ cьrajь tam barьŋkьjlanьp oturarda, enezi Çьrgaldьŋ ol şьrazьn kөryp çadala, çastьktaŋ bazьn өrө kөdyryp: „oj-ço“ dep, araaj, ot çanьna bazьp kelerde, Çьrgal turunnaŋ çalbьştь cьgara yryp aldь.

— Tyn kirgence kajda çyrdiŋ, balam? dep enezi Çьrgaldaŋ suradь. Çьrgal deze, neniŋ-de ucun enezine karu ajtpaj tykyryp oturala, ottь çaandada salьp turdь. Bu өjdө baja oncozь tynej bergen nemedij kөrynyp turgan, ajьldьŋ ici, oncozь kьjmьktanьza bergendij boldь.

— Çuun boldь-ba, tyn ortozь çetkence kajda çyrdiŋ? Çьrgal enezin cuguldatpaska turguzala karuun ajttь:

— E-e, komsomoldordьŋ çuunь boldь-dep ajdala, tuura| kөryp, erdi kьjmьktap, neni-de bojna ermektenip oturdь.

— „Atamattьŋ“ kursьna barьp yyrener edip, bukyn kөstөgөndөr, onь sananьp oturbaj-dep ajdala Çьrgal, cөөcөjdө cajьn alьp ice berdi.

— Kazь çerde, ondьj attu kursь?... dep enezi suradь. Oŋdaj ajmakta, Iin dep çerde boloton oşkoş—dep Çьrgal ajttь. Enezi cala Çьrgal uulьn kurska ijer kyyni çok bolьp ajttь: Barbas kyyndy kizi bolzo, albadap ijer ucurь bar·ba?...—dep suradь.

Komsomol kizini kajdala barzьn, neni-le bydyrzin dep çakьlta berze, onoŋ mojnojton ucurь çok—dep Çьrgal, enezine ajdala, cөөcөjdөgi cajьn katap-katap uurtap, ice berdi.

— „Komsomol kizi mojnoor ucurь çok bolzo, men kanajьp ijein“—dep enezi sananьp, ojto çastьkka bazьn salьp çada berdi.

Taŋ attь. Çьrgal ujkudaŋ turdь, yjgenin alьp, ezikteŋ cьktь. Çeeren cabdar adьn tudup eertedi. Çьrgaldьŋ meŋdep turganьna, budь çerge tijbej turgandьj boldь. Enezi anajda-ok meŋdep, „Balam atangalakta tojo azanьp alzьn“—dep kursagьn bacьmdap kajnadьp turdь. Çьrgal, çeeren-cabdar adьn eertejle, katap-katap kajra kөryp, ajlьna kirdi.

— Sen ajmakka barzaŋ komьdalьŋdь ajdarьŋ, ajьlda iş işteer—kizi çok, çaŋьs men edim, onьŋ ucun bozodoor—dep enezi, Çьrgaldь çakьp, cьrajь çuruulьp oturdь.

— Aldьrbas, enem, ozodo kanajьp Mançьga çaj-kьş, ças-kys koj kabьrьp, tamandь çara bazьp, şьralap çyrgendij, kyc bolot emeş-pe? Ol kynder emdi uragan bolboj?—dep Çьrgal, enezin sanaarkatpaska ajdьp oturdь. Tegin bu өjdө Çьrgaldьŋ, uncukpas bojь, kuucьncь bolgonь, kara-kyreŋ cьrajь çarkьndalьp turganьn başkalap-la kөrgөdij boldь.

Çьrgal өrө turala, bөrkyn keptej kijdi, kurьn bektep kurcandь.

— Çe, çakşь bolzьn, enem, men atanarga meŋdep turum—dep ajdala ezikteŋ cьktь. Enezi uulь-la kozo cьkpaj, otura kalarga çyregi encikpedi; uulьnьŋ kijnineŋ kozo cьktь. Ici korodop, tumcьgь acьp „kacanda arь beri çyrbegen neme, kanajda oŋdonьp çyrgej-ne“? — dep sananьp turdь,

Çьrgal cakьda turgan çeren cabdar adьn cecti, meŋdep minerge, yzeŋini eki katap çastra teep, ycyncide adьna minip, kozo baratan nөkөrlөrine kozьlarga, Çolonь kөstөp, çortьp ijdi. Eeriniŋ kьçьrtь urap

вarganca enezine ugulьp turdь. Enezi deze, Çьrgal kөrynвej kalganca, eecij kөryp „ol kursь toktop kalatan вolzo kajdat“ dep, sananьp artьp kaldь.

Çьrgal, kurska вaratan nөkөrlөrine kozьlala, Oŋdajdь kөstөp çyryp ijdiler. Çolo-lo, Kajrlьktьŋ suuzьn, вazьnaŋ Çьrgal icip-te çyrgen вolzo, ol eki suu вirigele Keŋideŋ tөmөn akanьn, kajda вarьp kirgenin oŋdoвos, kacanda kөrвөgөn, ukpagan kelip çattь. Çaan saat çok, Oŋdajga çettiler.

Nөkөrlөri-le kozo Ajmakka keldiler. Ol kirgen turanьŋ kьptarь вaza kөp emtir. Eki kьpka kirerde, ugar kerekteri mьnda emes, ycynci kьpta вoldь. Çьrgal, cala kьçuurkap: „kandьj kөp kьptu tura вolor, вoo kanajьp aspaj iştegilep çat“ dep sanandь. Ycynci kьpka kirip kelerde, ol kьpta oturgan kizi Çьrgaldьŋ kөryp-le çyrgen kizizi вoldь. Kara çaŋьs adьn taвarga, catt-la sananьp, tapaj turdь. Ol oturgan kizi talarkak, çaan tazrak kөsty, telвek çysty, kara cьrajlu altaj kizi emtir.

— Slerge ne-kerek, nөkөrlөr?—dep ajmak kizizi, ol kirip kelgen ulustaŋ çьmzada suradь.

— Bis „atamattьŋ“ kursьna вarьp çatkan ulustar edivis. Ajdarda ajmakka вicik çazadьp alarga keldivis—dep, Ojnoşev ajttь.

Ajmak kizizi uuldardьŋ, өzөk вazьnaŋ kьjmьktanьp, kurska вarьp çatkandarьna, makatьp, syynyp turdь, onoŋ olorgo ajttь:

— Ojto, kajra вazala, eziktegi kьpta katcь вar, oo вicikti çazadьp alьgar-dedi.

Olor onoŋ ojto kajra cьktьlar, ezikteegi kьpka kelglep, katcьzьn kөrdi.

— Slerge ne-kerek, nөkөrlөr?

— Biske kurska вararga вicik kerek—dep Çьrgal ajdala, ajtpas sөs ajtkandьj kьzara вerdi.

— Kandьj kurska вaratan?—dep katcь, Çьrgal—çaar kөryp, suraarda, Çьrgal karu ajdьp вolвoj, Ojnoşevtaŋ suradь:

— Kandьj kurs edi, uul?

— Atamattьŋ kursь—dep Ojnoşev ajttь. Uuldardь açьktap, kөryp oturala katcьzь ajttь:

— Çe, erler ol! Udaвasta temir attu вoloton çadьgar, ol kurska çetre mьnaŋ maşinala вarazaar,—dep ajdala, oncolorьnьŋ adь çoldorьn surap ugala, вicikti çazap вerdi.

— Ol maşina-la вarazaar dep, ajtkanь, ne neme?

— Kalak uul, ondьj nemeni menenŋ sura-вa. Men вojьmda onь aajlaganьm çok—dep Ojnoşev ajttь. „Bistiŋ Çolodo, kolxosto өlөŋ kezer maşina вar edi, ondьj maşina-la вargajьs-pa?“—dep Çьrgal вojьnda sanandь.

Attarьn ojto çandьrdьlar. Çьrgal çeeren-caвdar adьnьŋ kijninenŋ arь kөryp: „kajtpajьm вir tuşta adьmdь mingejm-ne?“ dep, sananьp artьp kaldь.

Maşina turgan çerdi kөstөp вazьp ijdiler. Ol kelip çadarda uraaktaŋ-la tьŋk... tьŋk!.. tьŋk!.. dep таvьş uguldь.

— Uktьŋ-вa, Çьrgal, вistiŋ miner attьŋ çyreeginiŋ таvьzьn?—dep kem-de kijin çanьnda ajttь. Çьrgal kajra kөrөrgө вoş çok, ol таvьştu çerge tyrgen çederge meŋdep вastь. Çaan saat вarвaj, maşina turgan çerge çede вazьp keldiler.

Çetken вojьnca ermek kuucьn kөptөj вerdi. Biryyzi „men aldьnda kөryp çyrgem“, вiryyzi „men aldьnda oturup-ta çyrgem“ dep tur-

adьlar. Çьrgal deze, çaŋь-la kөryp çat. Bu attьŋ çyreginiŋ sogьżьn kajkap, eвrede вazьp kelerde, attьŋ tamandarьnьŋ altьnaŋ вir kizi turup keldi. Ol kiźiniŋ çyzi kandьjda kara syrtkyşke ujmalgan, cookьr tonь kandьj-da syrtkyş-le syrtkendij mьzьlap, kynge çarkьndalьp turdь.

— Çe, oturaar!—dэp çьltьrkaj tondu kiźi altaj uuldardьŋ kurska вarьp turganьna syynyp, orustap ajdarda, oncolorь maşinanьŋ ystyne tartьnьp cьktьlar. Oncolorь oturgan sooŋdo, attьŋ çyregi onoŋ tьŋьda sogьldь, anca-mьnca вolвoj, turgan çerineŋ ickeeri вurt-la ede вerdi.

Maşina arь-вeri çajkanarda, Çьrgaldьŋ sagьżь çamandandь: „вu oos-вurdьn tartьrвas, kalçu nemezi çьkaj“ dep, вektep tudunьp alar çerin tappaj, arь вeri ekcelip ĸelip çattь. Çьrgal, çol çakazьnda agaştardь, telegraftьŋ stolвolorьn kөrgөndө koştoj kelip, ьrap өdyp çatkan nemedij kөrynyp turdьlar. Bu-la tuźunda Çьrgal „вaja maşina-la вarar-zaar—dep ajmakta ajdьşkan maşinazь вu turь“,—dep sanandь.

Onojdo kelip çatkanda odrak çerlerdi kelip өdөrdө, „mьnьŋ өzөk tөmөn curap ijgej“ dep, Çьrgaldьŋ sanaazь alьstanьp kelip çattь.

Çaskaarь tulaan aj tuştagь kyn aźarga çuuktaj вerdi. „Bu atamatka yyrener çerine çetpes neme вolвoj“ dep Çьrgal sananьp kelip çattь.

Kadьn suuzьn eki çerdeŋ porom-la kectiler. Kyn çarkьnь çogolьp, aźa вerdi, tyn karaŋujь вozorьp çedip keldi. Kadьn suuzьn kecele, Çьrgaldьŋ sanaazьna вir kozoŋ kirdi, ozodo kandьj-da yj kiźi kozoŋdogon:

„Kadьn suuzьn men kectim,
Kara cookьr taş kөrdym.
Ertiş suuzьn men kectim,
Çeeren cookьr taş kөrdym“ dep.

„Ol kara cookьr taş maa, kanajda kөrynвedi вolвoj“ dep sanandь.

— Udaвas-la linge çederiвis dep, вiler nөkөrlөri ajdьżьp turdь. Çьrgal deze, lindi kөrөrgө çyreksirep turganь korkuştu вoldь. Çaan saat çok, teŋeride çьldьs kojьla вerdi, anca-mьnca вolвoj Çьrgaldьŋ kөzine teŋeridenŋ çaвьs, çerde вaza ondьj-ok çьldьstar вir çerde cogo turganь kөryndi.

— Oj, uuldar! Ol çerge çaвa kandьj colmon oşkoş nemeler kөrynet?—dep Çьrgal nөkөrlөrineŋ surap вraattь.

— Teŋeri çerge çaвьzap kelgen вolвojton-вo?—dep вir nөkөri kokpьrlap ajttь.

— lin dep çerdiŋ çьldьstarь turu. Elektricestvo dep nemeni ugup çyrgen вediŋ?—dep вir nөkөri Çьrgaldaŋ suradь.

— Andьj nemeni men kajdaŋ ugajьn, nөkөrlөr. Bilвes ucun surap çatpa—dep Çьrgal ajttь.

— Bir 4-5 çьl kajra вolgon tuşta, ol çьldьstьj ot kөrynyp çatkan akta, вir stolmodo çok вolgon, kьşkьda kar çaabas, çajgьda өlөŋ өspөs çer вolgon. Emdi deze kөrdөөr-вe? Çьldьstьj ot, cьmalьdьj kalьk—dep, вajagь-la kuucьncь kursant kuucьndap turdь.

Baza-la emeş вolgondo, art ucьndagь paromdь kecip linge çedip keldiler. Çьrgal emdi kөryp turarda, stolвonьŋ вazьnda ot çarьp turar, ol ottьŋ çarьgьna çerge tyşken ijneni-de taap algadьj вoldь. Avtomoвilderdiŋ tавьżь anda-mьnda ugulup turdьlar. Ol tal tавьşka Çьrgal alaŋtьp turup, konor çerge вardь.

* * *

1931 çьldaŋ, tulaan ajdaŋ ala Mundusov Çьrgaldьŋ çyrymi bu tal tabьştu linde boldь. Yyredy kөndykti. Çьrgal baştap tarьjьnda korkuştu kycsinip turdь. Bicikke tort yyrenbegen, orus tilin baza bilbes. Maşina dep nemeni baştap-la kөryp çatkanь bu. Tyşte yyredyde bolgondo bazь-la oorup turar, oŋdop turgan nemezi, oŋdu çok boldь. Çьrgal korkuştu korodop turat: „azьjda Mançьnьŋ kojlorьn kabьrьp, onoŋ bor-botkь alьp çiirge baskanca, bicikke yyrenzem kajdat".

Mundusov Çьrgal bicik bilbezin linde çogolttь. Orus tilge uc-baş yyrenip aldь. Baştap kөp çanьn praktika çanьnaŋ yyrenip, şofferge pomoşcnik bolup çyrdi, teorija yyredy as kelteji bolup çyrdi.

Çьrgalga, bicikke yyrengeninen, avtomobildiŋ kөksin kodorьp yyreneteni kycke bodolьp turdь. Onьŋ kereginde tynde oŋdu ujktabaj sanaarkap turat, tyşte oŋdu tьştanbaj yyrenip turat.

Çьrgaldьŋ bir komudajtan nemezi orustap-la yyredy bolgondo: „orus til biler nөkөrlөr menen ozo yyrenip, cьga bererge çat, men oncozьnьŋ kijinde artarga çadьm"—dep kyjynyp turatan. Çe, ondьjda bolzo yyredyden cөlө өjde nөkөrlөrinen orus tilge yyrenip turup, yyredydi kolgo alarьna albadanьp turdь.

Çьrgal, bojьnьŋ til, bicik-te bilbes acuudaŋ başka acudь baza kajzь birde kөryp ok çyrdi.

Bir kyn prakticeskij avtomobildiŋ kөksin kodorьp, aŋьlap yyrenip, onьŋ ne-le yjezin çarttap bilip alarga Çьrgal, tuurada kөrbөj, kiceep yyrenip turgan tuzь orto, ezikten bir orto sьndu, tolgoş çysty, sarь sur cactu, kartuzьn çemire kijip algan, eki kolьn karmanьna sugup algan, çaŋь cьkan bozu cьlap budь calzaŋdap, izi çok kөlzөp, bazьp çyrgendij bir kizi kirip keldi. Baskan bojьnca yyrenip çatkan uuldardьŋ çanьna kelele, Çьrgaldь kөstөp ajttь:

— Seni tegine-le kalaş-la azrap çatkan neme. Senen ne tuza bolor? See tort-lo ajlьŋa kurut, talkan çip oturar kerek bolgon,—dep ajdala katkьrdь.

Çьrgal, kөstiŋ kьrь-la kьlcas edip kөrөlө, onɔŋ arь izin iştej berdi. Katap ol kizini kiceep kөrbөdi. Ol kizi-le kuucьndazar kizi çoк bolordo, atkan ogь bojьna tijgendij, ajtkan sөzi oozьnaŋ cьkpagandьj cьgьp sala berdi.

Onь kajkap kөrgөn Çьrgal çanьnda turgan orus nөkөrlөrinen,—bu kem?—dep suradь.

— Çe, bu kulak taŋma emej, kulak bolьp ajdatkan kizi, boo kelele çazьnьp çyrgen şlemir emej,—dedi.

Çьrgaldь, ondьj kycter, elekteşter kyynin cөkөndirip ojto Kor-Koboo çandьrardaŋ bolgoj, tam өcөştirip: „akьr avtomobildiŋ ne-le yje tamьrьn bilip alzam, sler-le çarьşpa deze kөryp alaar"—dep kanьkttьrьp, texnikanь bilip alarьna albadandьrьp turdь.

Mundusov Çьrgaldьŋ terlegeni tegin bolbodь. Baştap kelerde, kyc bolup turgan yyredydi, çeŋdep cьktь. „Udabas-la avtomobildi Mundusov, kolьna alar" dep tabьş uguldь.

Onь ukanda, Çьrgaldьŋ budь çerge tijbej, өrө kөdyrylyp, kejde bazьp çyrgendij boldь. Sagьzьna ne-le kirip turdь. „Avtomobildy çyrer tuşta, men kandьj bydyşty bolgojьm-ne? Cьp-la cьn, Çoloo avtomobildy ajьldap baratan bolzom?" dep sananьp turdь.

* * *

Anajda çyrgence, вir kyn Çьrgal, pis'mo aldь. Kajdaŋ kelgen pis'mo вolвogoj, dep kөryp turza, enezineŋ kelgen pis'mo emtir.

Konvertti gazetteŋ etken, adrezin konverttiŋ tьştьna вatpas edip, çoon uctu karandaş-la cijip salgan. Çьrgal вaştap linge keler tuşta вolzo, вu pis'monь вicik вiler nөkөrlөrine kьcьrtar edi. Emdi deze konvertti actь, pis'monь вojь kьcьrdь. Kьcьrьp turza, enezi mьnajda cijdirip çat:

„Çьkşьlьktu uulьm, Çьrgal!

Tьmuu-turgьn çok, çakşь çyryŋ-вe? Çe вu sen, ne вoldьŋ, kandьj korkuştu saatap çadьŋ? Men seni sakььrga cagьm cьktь. Emdi yyrenip вozogon вolzoŋ, çanьp kөr. Ojьndь toktodolo, iştener kerek. Bis emdi-tura kolxozto çadьвьs. Emdi„ iştegen kizi alar, iştevegen kizi alвas", dep ajdьžat. Ajdarda, sen çan. Meniŋ kycym işke çetpej çat. Baza katap surap, turum, yyredyŋ arь вozodolo, çan. Өzyp oturza, kursagьm, taap вereten, өlө вerze, sөөgym tudatan uulьm, çan-çan!..."

Kicy-izy ajdьn 25 kyninde 1931 çьlda,

Eneŋ **Unculaj.**

Çьrgal pis'monь uzaak turup kьcьrdь. Enezi-le kuucьndaždьp turgandьj вodoldu sananьp turala, kөrzө, caazьn azra ermekiezip turgan emtir.

Sagьş cala вaşkalana вerdi. „Çanьp, kanajьp çanajьn? Cьndap-ta, karьj вergen enem uluska tyŋej iştep вolвoj, kursagьna cьdap вolвos çat"—dep sananьp turala, kenetijin: „avtomoвildi udaвas-la kolьŋa alarьŋ"—dep ajdьşkanь Çьrgaldьŋ sagьžьna kirdi. Bu өjdө Çьrgaldьŋ, çaŋь-la ereŋistelip turgan sanaazь ucьp cьkan nemedij çogolo вerdi. Kөzi çaandap cьktь, sanaazь tьŋьp cьktь. „Çanьş çok! Turguza-la ojto karuudь cijer!"—dep çaŋьskan вojь ajdьna-la, вir caazьndь alьp, enezine pis'monь cije вerdi, meŋdep cijerde, çetire вicik вilвestiŋ kereginde çastra cijilgen çerlerin tili-le çalap, saвarь la kьrьp salьp cijdi.

„Karuudaŋ-karu enem!

Çakşь çadьraar-вa? Koj, mal çakşь-вa? Slerdiŋ cijgen pis'monь aldьm. Bojьm kьcьrdьm, kizi cijgen вicikti kьcьrar вolgon kereginde korkuştu syyndim. Sler „ojnovoj çan" dep ajdьp çadьgar enem, ojnop çatkan emezim, yyrenip çadьm. „Yyredyyŋ вozodolo çan"—dep çadьgar. Yyrenip alala, ajlьna вarьp çadar neme emes, iştejten вolьp çat. Çe, slerdiŋ sөzөөrgө kirip, çanarga вolвozьm. Tegin slerdi kacanda taştaвazьm. Mьnaŋ-da kөp cijer edim, kara çaŋьs yyredyge meŋdep turum. Çakşь вolzьn, enem! Men udaвas temir attu вolorьm, ol tuşta slerge ol adьmdь mine-le ajьldap kelerim, sakьp oturaar"...

Kicy izy ajdьŋ 29 kynde. 1931 çьlda.

Slerdiŋ uulaar **Çьrgal.**

Çьrgal pis'monь cijele, poctonьŋ kajьrcagьna çygyryp вarьp, salьp ijdi. Onoŋ kenetijin sagьžьna kirdi: „kajьrcakka uzaak çada kalat-pa, tegine çerge вoo saldьm oşkoş". Çьrgaldьŋ sagьşta вolzo, „pis'mozь вygyne-le çedeten вolzo, kajdat"—dep вoldь.

* * *

Onoŋ beri kөp kynder өtpөdi, Çьrgaldьŋ kolьna maşina beriler kyn çuuktadь. Ol kyndi Çьrgal, çaan bajram sakьp turgandьj sakьdь. Iinge kelgeeli 5 aj bydyp, altьncь ajdьŋ başlamazьnda, Çьrgal bajramьn sakьp aldь. Avtobazanьŋ nacal'nigi Mundusovtь turguza la kelzin dep, aldьrttь. Mundusov ol aldьrudь, kenetijin-kajkaj berdi. „Meni nekerek kөstөp aldьrar boldь" dep, birdeŋ kajkap, birdeŋ korkup kelip, kontoroo kirdi

Nacal'nik, Çьrgaldь kөrөlө suradь:

— Ne kerek keldiŋ?

— Meni kelzin dep, sler aldьrganьgar, onьŋ ucun keldim—dep, çastra-bustra orustap ajttь.

— A-a, sen, Mundusov Çьrgal-ba?—dep nacal'nik suradь.

— E-e, men Mundusov! dep Çьrgal ajttь.

— Çe, vot, sen maşinanь kolgo alar bolьp yyrenip aldьŋ, temir attu boldьŋ. Tөrt, beş aj kajra kөrzөŋ, sen andьj bydyşty kizi bolgoŋ-ba?—dep nacal'nik ajttь.

Çьrgal neni-de karu edip ajdarga sananala, syyngenine sanaazь kөkyp cьgarda, karu edip ajdarga sөs tabьlbaj, oozь kьjmьktanьp, cьrajь kyrymzilenip turdь. Nacal'nik, Çьrgaldaŋ karu albaanda bolzo, bacьm uncukpazьn, bolgon tuşkan çerge ermek ajtpazьn, aldьnda-da bileten kereginde, tьŋ kerekke albaj:

— Çe, vot, ajdajьn degen sөzim ol edi. Kiceep yyrengeniŋ tegin bolbodь. Barьp adьŋdь al, ceberlep min-dedi.

Baja ermekteżeıge kelgen Çьrgal kөp ermek ajdьp bolboj, syyngenine kajda turganьn bilinbej, ezikteŋ ojto burt-la cьga berdi. Çьrgaldьŋ kara kyreŋ cьrajь kьzara bergendij, garażka çygyrgence çetti.

— Meniŋ kolgo alatan maşinam kajżьzь bolor?—dep Çьrgal, garaztьŋ zavedujuşcьzьnaŋ suradь.

Çьrgal maşinanь kolgo aldь. Alganda bolzo, bojьna bojь bytpej turdь: „cьp-la-cьn, men temir attь kolgo aldьm emeş-pe"—dep kajkap turdь.

Mundusov Çьrgal maşinanь kolgo tuttь. Avtomobildy çyrer şoffer bolup, kere bicikti kolgo aldь. Bu-la өjdө Çьrgal sanandь: „çana tyşpeej kiceep yyrengenim tegin bolbodь. Texnikanь albadanьp bilip aldьm".

Çьrgal 1931 çьldьŋ, çaan izy ajdьŋ başlamь kynyneŋ ala temir attu boldь. Bu temir adьn, bojьnьŋ kөzineŋ artьk ceberlep turdь. Arьberi barbas kynde adьnьŋ toozьn-tobragьn arcьp turat. „Bu adьmdь kanajda ceberlep minejin"—dep sanaarkap çyret. Adьnьŋ icip alьp, ijde-kyc boloton benzinin korkuştu ceberlep bir kicy bolgooboj tөgyle bergende, Çьrgal bojьna-bojь arbanьp:

— Kolьm kolkьjzьn, kajtkan kөs, çastra urar!—dep turat. Maşinazьn tuduş ajlanьp, çazap syrtkyştep turgan kereginde, Çьrgaldьŋ eki kolь kara-bьlgajrьdьj bolup çyret. Andada çok, aru cek çyrerge calbьr tudunьştь toktodьp, ceberge yyrenip taskajt.

Çьrgal, maşinanь algan bojьnca, gosudarstvanьŋ eksportnьj tovarьn tartьp, Moŋol çerin kөstөp atanьp ijdi. „Kem kizi çakşь çyrer, tyrgen çyrer, maşinazьn ceberlep çyrer, ondьj kizi sьj alar, udarnik mergendy bolor"—dep profsojus keltegejineŋ çakьlta boldь. Partijnьj, komsomol

organizatsijada bu kerekti şyyzyp turdьlar. Komsomoldor boјь-bojlorьnьn ortodo sotsmərəjləzip turdьlar. Bu kerekke Çьrgal, bojьn oncozьnan artьktaarga ozolop:

— Men udarnik-mergendy işteerim dep, ajdьp turum, bu işke mərəjləzərgə nək, nək. Arbьndь-la Van'kanь kьcьrьp turum!—dep Çьrgal ajttь.

— Seniŋ kьcьruuŋdь alьnьp turubьs!...—dep ol eki komsomol nəkərlərineŋ səs uguldь.

Bu sots mərəj Çьrgaldьŋ sanaazьna başkьdaazьnaŋ kəp koş çyktedi: „kacanda bolzo, bu mərəjləştə kalgancьzь bolup artpas„—dep bek sanandь.

Çьrgal, maşinaga oturala, Moŋol çerin kəstəp atanьp ijgen sooŋdo, bojьna-bojь bytpej turat. „Cьp-la cьn, men maşinalu Moŋol çerine barьp çadьm emeş-pe?“ Andada çok, Cuj icininŋ ereezindij çoldorь, eŋmek bytken boomdorь Çьrgalga kəp sagьş sanandьrbaj, çaŋьs şyylte berip turdь: „bu boomdordь-la, burьlcьktardь ədərdə adьmnьŋ oozьn cikke tudatən bolzom bolgonь ol„,—dep sananьp turdь.

Çaan boomdordь kelip ədyp, kenem burьlcьktarga bura sogьp barьp çadat. Rul'daŋ tutkaŋ koluna bytpej turgandьj eki kəzi-le keze açьktap braadat. Avtomobil adьnьŋ ici izip suuzaj bergende, Çьrgal adьn toktodolo, bojь tyze kono-lo, kənəgin alьp, çygyryk-le Cujdьŋ, ol emeze Aj-kulaktьŋ suuzьnaŋ ekelip, adьn sugarьp turdь.

— Suuzьnьŋ kandь-bə? dep adьnaŋ surap, adь „e-e suuzьnьm kana berdi“ dep, turgandьj, bortьldap turganь çьlьja beret. Çьrgal, onoŋ arь keregi çok tegin çerge toktoboj kəndyget. Əskə avtomobilder, alьn kijin ədyzyp çadat. Kьstalaŋ boomdorgo abralu attar ucuraganda, Çьrgal temir adьnьŋ oozьn tartьp, ceberlep ədət. „Bu şoffer kersy kizi emtir“ dep abralu ulustar Çьrgaldь maktap çadadьlar.

Çьrgal kara boro adьna minip alьp, kьrtьzь çok kəək kumak çoldorьn ədyp, agazь çok, ak-korum kьrlaŋdarьn azьp turdь. Ebrede kəs, çederde teŋere-le birigip kalgandьj, ak məŋky karlu tajgalarьn kəryp, kajkap çyrgence, Moŋol çerine çedip kelet. Kezik çerde ətkən çoldorь, temir adьnьŋ tujgagь badalьp, şuuztap çadar kumak emtir.

Çьrgal Moŋol çerinde kelgen sooŋdo, ozo adazь: Mançьnьŋ tovarьn koştop, carlarьn ajdap, ne-le şьranь kəryp, Moŋol çerineŋ beri çyrgen edim dep ajdьp, ьjlap, oturatanь, Çьrgaldьŋ sagьzьna çaŋь kirdi. Bu ədə bajlardь tam-arь çaman kərərgə, Çьrgaldьŋ sanaazь ijdelenip çyrdi. „Kancanьŋ terin tegiŋ agьzьp, aktu kycin tegin çip, çoktulardь kuldangan baj-kulaktardьŋ tazьlьn kodorьp, cacpajs deze, kəryp alaar!“ dep turdь.

Andьj-da bolzo, Çьrgal—„bu kərgən çerlerin, albatьzьn təkpəj, cacpaj ojto çanьp, bojьmnьŋ eneme, kolxozcьlarga ajdьp bereten bolzom kajdat“ dep sananьp çyrdi.

50 kilometr Oŋdajga çyrbegen Çьrgal, 500-1000 kilometr uraak çerlerge temir attu ucup çyrdi.

Gosudarstvonьŋ eksportьn çetirip salьp, Çьrgal ojto çanьp ijdi. Bojьnьŋ izin udarnьj-mergendy bydyryp, ojto çanьp kleetkeni-ne syynyp kozoŋdodь:

„Taj—borom icpegen suu ictim,
Taadam kərbəgən çer kərdim.

Erçenem icpegen suu ictim,
Enem kөrвөgөn çer kөrdim".

Çьrgaldьn kozoŋь motordьn tavьžьna vastьrьp, vojьnada çakşь ugulvaj turdь.

Tozoŋtьnь kelip өdyp, Koş-Agaşka çuuktap kleederde, bir kula attu kizi kөryp salgan, Çьrgal-la çarьžarga kula adьn kamcьlap, koştop keldi. Çьrgal өjlөp, araaj kelip çadala, kalgancь tyrgenge vozodьp ijet, kula attu kizi çaŋьs-la çerge tepsenip turgandьj, eki budь attьn kavьrgazьna tapьldap, artьp kalat. Onoŋ urap kelgen sooŋdo, Çьrgal, maşinazьn өjlөp toktodolo sanandь:

— Teginle çerge tyrgendettim-ve, emeş araaj kelip „çedizip çadьm" dep, ol kөөrkijdi izendireten-ok neme dep kylymzirenip, kelip çatlь.

Çьrgal, çaŋьs katap çyrvedi. Moŋol çerin kөp katap varьp kөrdi. Gosudarstvonьŋ eksport tovarьn, tutagь çok çetirip turdь.

Onco çorьk ьrьstu, onco kynder kөөrөm vodoldь. Kara kөskө çaş kelөr, kajran vojь kunugьp oturar kynderge ucurap-ok çyrdi.

* * *

Bir katap eksportnьj tovardь Moŋol çerine çetirip, SSRS-ka kerekty nemeni onoŋ alьp, ojto çanьp çadala, grandь kecip aşkalakta, Tozoŋtьga çetkelekte, Byyrel kьrga cьgьp çyrgence, Çьrgaldьŋ, karavoro adь alьn kolьn kөdyrvej, kijin budьn tartьnvaj, tura verdi. Çьrgal bir ickeeri mөkytti, neme çok ekincizin inөkytti, vaza da neme çok voldь. Ucunda vojь tyşti, adьnьŋ kөksin kodordь, kanca yjezin şiŋzilep turdь, kajdaŋ kemzikkenin vilerge korkuştu kyc voldь.

Avtomovil attьŋ kemzikken çerin vilip volvosto, Çьrgal, çaŋьs çerge turup, toktop volvoj turdь.

— „Bu men kajtkam, vu kirezi nemeni onovos?"—dep vojьn—vojь sogungadьj turdь. „Çьrgaldьŋ kөzi temir adьn өtkyre kөryp ijgedij, kara kyreŋ cьrajь tam arь kararьp, oturarga çyrek encikpej, arь veri vazьp turdь". Cuj icinde volgon volzo, kyn toozьna өdyp çatkan maşinalar, meni uzaak oturguspaj, aparar-ok edi, emdi voo kacan maşina keler, men kacan vu çerdeŋ kьjmьktaarьm" dep Çьrgal sanaarkap turdь.

— Andьj-da vэlzo, Komdьdaŋ keleten yc-tөrt maşinalar var edi. Ajsa volzo, olor vukyn çedip keler volor-vo? dep Çьrgal arь-veri vazьp, oturarga çyregi encikpej turdь. Evrede kөryp turat, eş neme çok, çalaŋ, çer volot. „Oo tegin çuukta ajьl var volzo, kajdat" dep, Çьrgal yşkyryp, arь-veri vazьp turdь.

Anajda oturganca, kyn ažьp, kьrga çapşьna verdi. Tajganьŋ sook çьvarь çavьlьp keldi. Çьrgal adьnьŋ kemzikken çerin tappaj salala, çoldьŋ eki ucun açьktap turdь: „kajzь keltejneŋ maşina kyylep çetkejne?" dep sananьp turdь.

Maşina keler өji өtti. Bozom kirip, teŋeride çьldьstar anda-mьnda çьltьrap, eŋir colmon çarkьndanьp turdь. Çьrgaldьŋ sagьžь ol çьldьstardьj-ok çyzyn cookьr volьp turdь. Çьrgal kөryp turza, volcok-volcok çerler, vozьr-vozьr taştar, oncozь-la varaanь çaandap karaŋuj-la virigip tura verdi.

Çьrgaldьŋ sanaazь-da kьskarьp turganь, grannьŋ arь çanь çer voldь. Ajьl, çurt, alvatь-kiziler çok. Tartьp oturganь gosudarstvo çөөzөzi

bolds. Kajdaŋ kөrөr? Kandьj-la şokcьldar-da çedip kelerdeŋ maat çok Banditтar-da ucraardaŋ maat çok. Onьŋ kereginde çyrek toktoboj bazьp turganь bu boldь.

Çьrgal çerge oturarga encikpedi. Maşinazьn tolgojton tutkazьn alьp, oŋ kolьna bektep tudala ajttь:

— Kajdaŋ kөrөr? Çalaŋ çer, çaan çol. Kandьj bir neme ucuraj-la, tonoorgo sananza, gosudarstvonьŋ çөөzөzin tegin bergence, kьzьl kollo-do bolzo, tartьzar-la dep, avtomobiliniŋ ystyne tartьnьp cьgьp, çada berdi.

Çьrgal, teŋerini açьktap çattь. Teŋeride çьldьstar koju çьltьrap, kazanda kajnap turgan kөcөdij, kьjmьrap turdь. „Kandьj koju çьldьstar“ dep, Çьrgal kөryp çattь. Bu өjdө bojьnьŋ-da sagьzь ol çьldьstardaŋ as emes boldь.

Tyn kirgeninеŋ udadь. Taŋ atpaj saatadь. Çьrgaldь ujku soktь, çatkan bojьnca karamtьgьp ujktaj berdi. Koldo tudunьp çatkan temirin, kolьnaŋ bozodьp çyrele, kenetijin ojgonьp meŋdep, temirin bektep tudala kөzin acьp kөryp çatsa, taŋ çarьp kelgen emtir. Teŋeride çьldьstar sujup kaltьr. Anajda-ok Çьrgaldьŋ sagьzь astap, emdi artkanь çaŋьs sagьş boldь: „өlbөj konьp aldьm, katap eŋirge çetpej maşinalar kelip өtsө, bu çerdeŋ sala berbej“ dep sananьp çattь.

Çaan saat çok taŋ çarkьnь tekşi çarьp, kynge çol kөrgyskendij, çajьla berdi. Onь eecij, tynniŋ karaŋujьn өŋөlөp cьkandьj, agazь çok ak mөŋky tajgaa tajanьp, çarkьndu kyn calьp cьktь, odoş çerlerge çaba tijdi, ojdьk çerlerge azra tijdi, temir attьŋ ystynde oturgan Çьrgaldьŋ maŋdajьna çaba tijerde kenetijin cyckyryp ijdi.

Kyn izip өksөdi, Çьrgaldьŋ өzөgi sargarьp, aştaganьn bilinip oturdь. Kajra kөrzө, kөlөtkөzi, karmaj tutsa, kulagь, artьk neme kөrynbes, een-kara çer boldь.

Anajda oturgan dakyn tal tyşteŋ kьjdь, Çьrgaldьŋ sanaazь ojto çana karaŋujlap oturdь. „Men bu çerge ekincizin kanajьp konor boldьm“.

Çьrgal, onco çerdi ebrede açьktap oturarda, Komdь keltegejneŋ, kuu-toozьn cөjyle-le berdi, bir avtomobil kelip çattь. Onь kөrgөn Çьrgaldьŋ sagьzь çarьj berdi. Oturup toktodьnbaj arь beri bazьp turdь. Maşinalar çedip kelze, kөrөrgө belen bolzьn dep, motordьŋ ystynde kakpagьn acьp, belettep aldь. Anca-mьnca bolbodь maşina çuuktap keldi. Anajda-ok Çьrgaldьŋ, sanaazь çarьp, ol şoffer-la kozo braatkandьj bodolьp keldi. Maşina çaba çetken sooŋdo, şofferь kьjgьrdь:

— Sen mьnda neni edip oturuŋ?.. Çoldoŋ tuura cьk!..

— Kalak kokьj, nөkөr, boluzaar! Men kecegi bojьnca oturum—dep Çьrgal ajttь.

— Men seni eskide ajtkam—„ajlьŋda kurut çip oturzьn“ dep, sen deze ukpagaŋ. Ukpagan bolzoŋ, otur!—dep kelgen şoffer ajttь.

Çьrgal, booro yyrenip çadarda, kelip elektep çyrgen Grişin dep şofferdi çaŋь-la tanьdь. „Munьŋ mee boluzarь çok çat“ dep bodop aldь.

Çьrgaldьŋ, izengeni temej boldь. Boluş sakьgan kizizi boluzь çok өdө berdi. Acuuga yzeri acu boldь. Arga çokto arь beri bazьp, toktop bolboj: „atazьna barıp, kizi kyyni çok, kandьj aajlu kizi boldь-ne?“— dep sananьp artьp kalala, avtomobiliniŋ çanьna bazьp kelele:

— Ajtsaŋ, karu nөkөr, temir adьm, kemzikken çeriŋdi-dep surap „Kemziken çerim mьnda çadь“—dep ajdьp bereten bolzo kajdat-dep sanaarkap turat.

Kyn azьp kьrǧa çөlөnө berdi, Çьrgaldьŋ sanaazь kunugьp kөksine tyze berdi.

* * *

Andьj-da bolzo, ycynci kynde, ujku Çьrgaldь çeŋdep turdь. Tegin tynniŋ uzaagь, aldьnda өtkөn eki tynneŋ azra nemedij, bodoldu boldь. Ujkaa Çьrgal çeŋdetpej turala, taŋ aldьnda çьktьrdь. Çьrgal temir adьnьŋ ystyne amьrap, çakşь ujktadь, anca-mьnca bolboj taŋ atkan, kyn cьkan, ujku onoŋ artьk tereŋzigen.

Kenetijin Çьrgaldьŋ kulagьna kьjgь uguldь. Ne kьjgь bolgon, oŋdop bolboondo bolzo, koldo temirin bektep tudunganca өrө turup cocьganьna taralçьp, arajla çьgьlbaj, kaja kөrzө, avtobazannьŋ, komsomol jacejkanьŋ sekretari Vanja la baza yc işmekci turganьn, Çьrgal kөrdi. Çьrgal munь kөrgөn bojьnca, syyngenine kьjgьrьp ajttь:

— Nөkөr Vanja! Men bu-la turgan çerime eki konьp aldьm. Eki konokko kursak bir-de icpedim. Sen, meniŋ mьnda oturganьmdь ugala, ajrьp alarga kelgen bolbojьŋ?

— Kulak bajdьŋ kaldьgь Grişin,, saga boluşpaj өtkөnin bistiŋ avtobazanьŋ işmekcilerine oncozьna ugьldь, bistiŋ onco şoferlar acьnьp cьktь, Grişindi iştеŋ cьgarala ajdadьp ijdis, men bu nөkөrlөr le çol aajas saga bolьzarga meŋdedibis.

Vanja la kozo çyrgen şoferleri çьrgalla kanca çьlga çolьgьşpagan tөrөgөndij, kylymzirenip turup, çygyrgence kelele Çargaldьŋ oŋ kolьnan tuduzьp, syynyp turup, çьlu ezendezip turdь.

Çьrgal deze, nөkөr Stalinniŋ, bergen çakьltazь aajьnca, kyc çoldordoŋ çana baspaj, texnikanь tam-arь tereŋzide yyrenip, maşinanь kolgo alar tuşta bojьn „men udarnik“—dep bergen komsomol sөzin, cьn udarnьj bydyryp, kanca komsomoldorgo, bespartijnьj çiit өskyrymderge çaan temdek-çozok bolьp, çaş çyrymi tabьş-talь linde өdyp çyrdi.

* * *

Çьrgal ojto Oŋdajda. Ajlьnaŋ başlap-la kurska bargan өjdeŋ bejin 7 aj bolo berdi. Emisken Unculaj enezin, өskөn Çolo çerin kөrөrgө, çyrek toktodьnbaj turdь.

Çьrgaldьŋ bu өrө sanangan sanaazьna ucral bolgondьj, Oŋdajdaŋ çorukka maşinalu bararga Avtobazьnьŋ nacal'nigi-le çөptөzip, Mundusov Çьrgaldьŋ maşinazь-la barar boldьlar.

Onь ukan Çьrgaldьŋ budь çerge tijbej bardь. „Temir attu ajьldap bararьm-dep, eneme cijgen pis'modoŋ tөgyncik bolbos-ok çadьm, ajьldap barar turum“—dep kөkyp turdь.

Anca-mьnca bolbodь. Atanьp, kөndygerge beletenip aldьlar, avtomobilge kelip oturdьlar.

— Seniŋ adьŋ çoboş-po, ajla yrkyncek, tujlaak, ojlook nemeŋbe?—dep bir otrar kizizi suradь.

— Kьjmьktanbaj-la bektep oturup alzagar, camьzьna but tijgispej, kem çok salala berer bolorьs-pa—dep Çьrgal ajdala, kara-boro temir adьnьŋ ozьn Ursuldь өrө bura tartьp ijdi, kara-boro attьŋ tamanьnьŋ

altьnaŋ kuu toozьŋ cөjile вerdi. Çьrgaldьŋ sagazьna ne-le kirip kelip çattь: „enem meni kanajda utkugaj-ne, avtomoвildi ne dep kөrgөj-ne? Meni-le kozo yyrenerge kelele, kacьp çangan uuldardь kөrgөjnem“— dep çyregi sogьlьp, motordьŋ tabьzьndьj kelip çattь.

Çaan saat çok Şaazakmandь kelip өttiler, derevneniŋ ortozьna kelerde, вir çeeren attu altaj kizi tuştadь, adь yrkyp eki çanda cedenge sogulьp tura вererde, Çьrgal adьnьŋ oozьn өjlөp tuttь. Ol tuşta вajagь kizi Çьrgaldь laptap, açьktap kөrөlө, вojь ermektenip tura kaldь: „вu maşinada oturgan kizizi altaj kizi emtir ijne“ dep ajttь.

Çьrgaldьŋ adьnьŋ çorьgь Ursuldьŋ icin өrө kelerde, kezik çerge kalgancь tyrgenine kelip çadat. „Cuj icininŋ, Kadьn icininŋ çoldorь mьndьj cike, tys вoloton-вolzo kajdat“ dep Çьrgal sananьp kelip çattь.

Çьrgaldьŋ ozo çaan ulustaŋ ukan cөrcөktөgi вaatьrdьŋ çorьgьndьj.

„Kuskun ucup çedip вolвos, kuвa cөldi,
Kujun kepty өdyp çattь.
Saŋьskan ucup çedip вolвos sarь cөldi,
Salkьn kepty өdyp turdь“—dep ajtkan nemedij, çorьk вojьnda вoldь.

Çaan saadaвaj Kara-Koldь өttiler, kөrөrgө çetkelekte, Tujaktu aldьnda turdь. Tujaktudь өtkөn sooŋdo, Kor-Kовь-la Keninin ortodo kara sojok kьr kөryndi. Onь kөrgөn Çьrgaldьŋ sanaazь tam arь kөkyp, maşinadaŋ ozolop вraatkandьj вodoldu вoldь. Avtomoвildiŋ tamanь çyrerdeŋ вolgoj, авra-da as çyrgen, Ursul icininŋ keeŋ ak çalaŋьna Çьrgal kөp çanьn kalgancь tyrgenine barьp çattь.

Bojьnьŋ өskөn Kor-Kовьnьŋ oozьn kelip salkьndьj өtti. Ozodo Mançьnьŋ kojlorьn kaвьrgan meesterdi açьktap вraadat. „Kajran budumnьŋ tamanьn ol meeske, kanca çara вaspadьm вolвogoj„—dep sananьp barat. Çьrgal, çeeren-caвdar adь-la вastьrьp çyrgen çoldorьna, kara-вoro temir adь-la eles edip, өdyp çattь.

Baza-la oŋdonьp kelze, Çolonьŋ mees çanьnaŋ tyşken Çer-вoomnьŋ ucuna çedip, arkьlьp azьp çattь. Çьrgaldьŋ adьnьŋ tabьzьn Çolonьŋ ol-çanьnda çatkan ajьldar ugala, oncozь kajkazьp, ezikteŋ çarьş edip cьktьlar. Şkoldo yyrenip oturgan вaldar, ol tabьştь ugala, toktop oturup вolвoj, yyredyci kacьdaŋ suranьp turdьlar: „вisti вozotsoor, ol nemeni barьp kөrөdiвis“. Yyredyci: „akьr udaвas-la yyredy вozoor, sakьp alaar“ dep yyrencikterin arajdaŋ toktodьp turdь.

Çьrgal, kara-вoro temir adьnьŋ oozьŋ, Çolonьŋ suu çakazьnda turgan enezininŋ ajlьn-çaar tuttь.

Ol çanьnaŋ koştoj kөrgөn ulustar: „вoo toktoвoj sala вereten вolвozьn, kөryp alarga kerek, edi“ dep çygyrgence suudь kelip kecip çattьlar.

Çьrgaldьŋ enezi, ajlьna çuuktap kelgen tabьştь ugala menŋdejşьmdaj ezikteŋ cьga konzo, ezigine aajь-вazь çok neme çedip kelgen turdь. Cakьda turgan çeeren-caвdar adь yrkygen вojьnca, cьlвьrьn yze sogьp вozonolo, arь вolup maŋtap sala вerdi. Onь kөrgөn вojьnca, Çьrgaldьŋ enezi edininŋ soogь çajьla вerdi, eki tizezi вozoj вerdi.

— Çakşь-вa enem? dep syryk tondu, sapog өdykty, syryk meelejly, вөrykty, kara cьrajly kizi Unculajdaŋ suradь. Enezi kara çaŋьs yninеŋ uulьn tanьp, syyngenine kөzineŋ çaş toolonьp, cьrьş kire вergen çaagьn tөmөn çoldolo вererde, çalвak kurdьŋ ucь-la arulajla ajttь:

— Seniŋ adьŋ вu-вa, вalam?

— E-e, вu вoldь, enem. Emdi çeeren-caвdar at slerdiŋ вolzьŋ, men onь вlaaşpajьn enem, dep Çьrgal ajttь.

„Өlвөgөn kiƶi өly вalьk taap çiir"—dep kep sөs вar edi. Өlвөgөn kiƶi neni-le kөrөr turвaj dep Çьrgaldьŋ enezi syyngenin вadьrar çerin tapaj turdь.

Çolonьŋ suuzьn kecip, Unculajdьŋ ajlьnьŋ eƶigine alвatь aajь çok tolo вerdi. Oncolorь Çьrgaldьŋ kөryş-tanьştarь вoldь. Oncolorь Çьrgal-la çakşьlaƶarga meŋdegilep „cakşь-вa? Çakşьla, slerde вaza çakşь-вa?" dep turdьlar. Oncozь-la çakşьlaƶarga Çьrgaldьŋ caagь talьmzrap, uckaarь suragan çakşьlarga karuu: „çak!... çak!... dep ugulьp turdь.

Bu çuulgan ulustar oncozь „12-ci oktjaвr" kolxostьŋ clenderi вoldь, olordьŋ ortodo taŋьnaŋ çatkandar as вoldь. Bir aaj organizovannoj turgan вaldar şkoldьŋ yyrencikteri вoldь. Kargan ulustar tajaktu, kaвajda вaldar kucaktangan kөp-le toolu ulustar вoldь.

Çьrgal:—„akьr вu ulustь, вir kicy korkudьp ijgen kiƶikajtkaj-ne" dep sananala, avtomoвilge ajlandra çuuk turup algan ulustardьŋ ortozь-la өdyp kelele, ogurtatan çerin nьkьj вazьp ijerde, adь ogurьp ijdi. Eвrede turgan ulustar, вojь вojlorьn tepsej вazьşkьlap kajra: „kalakkokьj!" deƶip çygyrdiler. Kezigi korkuвaj turgan ulustar вolьp, ickeeri вazьp: kajda Çьrgal вaza kicy ogьrtьp ijzeŋ? Sen kajƶaa oturup çadьŋ? Tiskini kajda? Onь kanajda toktodьp, kьjmьktadьp çadьŋ?" dep suragьlap turdьlar.

Ol tuşta avtomoвilge çuuk kelвej, Çьrgal-la çakşьlaşpaj turgan ulustar toolu вoldь, olor-do Çьrgal-la koƶo kurska вarala, kacьp çangan uuldar вoldь. Olor çuuktap, вazьp-ta kelerge kerek-le, çaŋьs ondo turgan ulustar aŋdьƶa вerвezin dep, çalььrьp turdьlar; „seniŋ adьŋ kajda uul?" dep suragadьj, „kacьp çangan keregiŋ ne?" dep ajtkadьj, „yyredydeŋ kacala, вoo kelele, neni вydyrdiŋ uul?" dep aŋdьgadьj, onьŋ ucun çuuktaвaj turdьlar.

Koƶo çyrgen çorьkcь kiƶilerdeŋ вiryyzi Çьrgalga ajttь:

— Çe, Çьrgal, вu çuulgan kolxozcьlarga adьŋnьŋ çorьgьn kөrgyzyp, arь вeri çortьp ijzeŋ?—dep.

— Kalak, Çьrgal, вis ozodo вelge-вutka sarzu-sep tyşkence, вajlardьŋ kanca emdigin yyredip minвediвis вolвogoj. Sen вaza kьskanвaj ol temir adьŋa вisti mindirzeŋ? dep, Encile, Unut өвөgөn çarьş edip suradьlar.

— Çe oturaar, өrөkөndөr, ene koƶo oturьgar, вadьşkanca-la oturaar, men slerdi emeş ucьrьp salajьn—dep Çьrgal ajttь.

— Ejt! Arь kedeeri eder, вalam. Baƶьm ajlancaak kiƶi emejim men dep, enezi вolвoj mojnodь. Andada çok, ondo turgan ulustar oncozь aradap turup, Çьrgaldьŋ enezin avtomoвilge oturgьstьlar. Çьrgaldьŋ enezininŋ sagьƶьna ozogь ulustьŋ kep sөƶi kirdi: „Attaŋ çьgьlzaŋ, çal tөƶөnөriŋ, ujdaŋ çьgьlzaŋ myys tөƶөnөriŋ", вu attaŋ çьgьlza, kiƶi neni tөƶөngөj-ne?

Çьrgal olordь oturgьzьp alьp, arь вeri çorttьrьp saldь. Unut өвөgөn вojьnda sanandь: „өlвөgөn kiƶi altьn ajaktaŋ suu icer dep, men өlвөj oturup, temir atka mingenim вu çat".

Kөp ulustar вisti вaza emeş çorttьrgan вolzo, kajdat—dep komudap turdь. Çьrgal вu çuulgan uluska ajttь:

— Bistiŋ ulustardь yyredyge ijerde kezikteri вarвaj mojnodьlar, kezekteri yyredydi вozotpoj kackьladьlar. Çaŋь çyrymge erkin oncolorь вarвaj turar вiste tutak kerekter вar.

Meni sler, çarьm kursaktaŋ, çip alьp, Kydejdiŋ kojlorьn semirte azrap, kaвьrьp çyretenimdi вojьgar вileriger. Emdi yyredydiŋ kyc çerlerin өdyp cьktьm. Bu-la yyrenip alganьm вolor dep, kacanda ajtpazьm, вilвegen nemeler вaza-da kөp. Çe olordь вaza anajda-ok вilip alarьm dep, izenip turum. Men slerdiŋ, „12-ci oktjaвr“ kolxostьŋ cleni edim, meni onoŋ emdi tura cьgarьp salвagar dep, slerdi suraarga arajla unduвadьm. Kolxozko clen вolвoj çyrerge ujattu neme dep, вodojdьm.

Çe, nөkөrlөr, kandьj-la yyredyge cьgarza, mojnoвoj вarьp yyreniger. Bargan sooŋdo, ol turgan nөkөrlөr вolup çanвagar. Çe, çakşь вolzьn! dep ajdala, Çьrgal вarьp çatkan keregine eles ede вerdi.

Enezi, uulьnьŋ вaşkalanganьn kajkap, kijninen arь kөryp tura kaldь. Çuulьp kelgen ulustar ajьlьna çanarь, ajьlьna çanьp, işke вararь, işke вarьp, tarkadьlar.

Anajda-ok Enci-le Unut, eki kargan өвөgөndөr, ajьldarьna çanarga ojto вastьlar. Enci өвөgөn, Çьrgaldьŋ temir attu çyrgenin kajkap:

— Batazь-na вarьp, вu Çьrgaldь, mьndьj oŋdu kizi вolor dep, kem sanangan? Kicydeŋ ala Manç вajdьŋ kojlorьn kaвьrьp, вazьp çyreten uul edi... Kizi вolorgo, uzakta turu-ba!

Çok, tegin, emdigi çiit өskyrymniŋ çyrymin ajdarga-da вolвos turu! Bu mьndьj çakşь Sovet вaşkaru вis eky çaş tuzuвьsta вolgon вolzo... kanajdat. Ajsa вolzo, вis-te andьj temir attu çyrвes вedivis dep, Unut өвөgөn tьş keвeri katkьrьmzьnьp-ta turza, вojьnьŋ ozogь şьralu çyrymine komudap.., ol tuştagь kycin çigen вajlardь, kөrgөn çerine tajagьla sokodьj вodoldu вazьp вraatь.

P. Kucьjak.

Suraktar.

1. Avtomoвildiŋ yyredy kurska, Çьrgьldь kem ijdi?
2. Kurs yyredyde Çьrgal kanajda yyrenip turdь?
3. Çьrgaldьŋ maşinazь een cөlgө sьnьp вararda oo kem вolьştь? Oo kem вolьşpaj өttі?
4. Bojьnьŋ tөrөl çerine kelerde, çьrgaldь kolxozcьlar kanajda utkudьlar?

Aju aŋdaganь.

(k u u c ь n)

Taŋdajlanьp taŋ kөryndi,
Ujkudaŋ aŋcь ojgondь.
Altь kьrlu mьltьgьn,
Çazap açьktap kөrdi.

Keden konuctu çeŋil өdygin
Algan вojьnca tyrgen kijdi.
Kedeeri turgan вijik tuuga,
Erte cьgarga meŋdedi.

Kuulgь odьnьn ickeri saldь,
Kuu çalвьžьn cөjiltip ijdi.
Kuulь cөjgөnine cajdь astь,
Bacьm kajnaarьn sakьj вerdi.

Cөjgөndө caj kajnaganca,
Aŋcьnьŋ sanaazь toktɔвoj turdь.
Altьn tykty aju kөrөrge,
Bolcok çyregi sogьlьp turdь.

Altь kьrlu mьltьgьn,
Aŋcь kolьna aldь.
Ajuga tuştaza çaltanвaska,
Adьm taarьla oktop aldь.

Bijik tuudьŋ вažьnaŋ,
Taŋ çarkьnь өŋөlөp keldi.
Meeske вarьp odorloorgo,
Aju өrөkөn өŋdөjip turdь.

„Calьn-suuga ujmalвaska,
Meeste өlөŋ tajьzak bolor.
Çakşь amtandu kursaktьŋ kөвi,
Cьmaalьnьŋ çurtьnda bolor“ dep.

Aju çadьnьnaŋ turup,
Araaj вildirtpezineŋ cөjө bastь.
Agaştьŋ ortozьnaŋ açьktap kөrdi,
Aŋcьga ucražarьn вilвedi.

Cөjgөndө caj kajnadь,
Meŋdep aŋcь icip aldь.
Altь kьrlu mьltьgьn alьp,
Aju aŋdaarga meŋdep turdь.

Eki edekti kajra kьstanьp,
Aŋcь tyrgendep вazьp ijdi.
Eki kovьnьŋ вьkşьdьna,
Tyrgen çederge sananьp aldь.

Aŋcьnьŋ вudь çerge tijвej,
Azьj komьrgajdь sьj вaspaj,
Ceвerlenip вazьp ijdi,
Kara teri toolonьp keldi.

* * *

Altьn tykty aju „өrөkөn“,
Agaştar ortozьnaŋ cьgьp bastь.
Taskьl meeske çederge,
Tamažьn kөdyryp вazьp turdь.

Bijk kьrlar вažьna,
Kyn çarkьnь carcadь.
Bistiŋ aŋcьdaŋ ozolop,
Meeske aju çetti.

Kara tamaʒьn çaja tudьp,
Ezineŋ çьttь şiŋʒilep turdь.
Kandu tьnьna çaman bolorьn,
Bygynygi kynde oŋdobodь.

Çadьktardь aŋtarьp,
Kurt koŋьstь tere berdi,
Cьmalьnьŋ ujazьnaŋ,
Cьn kursaktь çuda berdi.

* * *

Eki tizezi mukurulgan,
Aŋcь kьrga cьgьp keldi.
Eki çaaktaŋ akan teri,
Çerge tyʒyp tamcьlap turdь.

Çerdeŋ өzyp turgandьj,
Aŋcь emeştеŋ өŋdөjip keldi.
Ajudьŋ kajda çyrgenin tabarga,
Eki kөzin albaj kөrdi.

Çaan saat bolbodь,
Çadьk kodorьlgan tabьş uguldь.
Kөdyrylyp kelgen aŋcьbьs,
Kөŋkөrө çerge çьgьldь.

Aju bydyʒin kөrbөj turup,
Aŋcьnьŋ sanaazь karьktandь.
„Ajьlьmdagь yj kiʒimle,
Çakşьlazьp alzam kajdat?“ dedi.

Anca-mьnca вolвoj turup,
Ekincizin çadьk вaçьrt ętti.
Aŋcьnьŋ eki kөzi,
Çьmьlganь вildirвej kaldь.

Ettiŋ soogь çajьlgan sooŋda,
Aŋcьnьŋ sagьzьna kirgeni.
Ozodo ajtkan çaan ulustьŋ,
Ylger ucurlu sөzi вoldь.

„At өlвөskө aitьn-вa,
Er өlвөskө mөŋky-вe?
Attьŋ sөөgi altaj taldap çadar-вa?
Erdiŋ sөөgi çer taldaр çadar-вa?“

Katu sagьştь sananьp,
Katap aŋcь өrө өŋdөjdi.
Bir өlydeŋ өzyp çadьp,
Taskьl meesti ilelep aldь.

Araajьnaŋ kөryp turza,
Altьn tykty aju „өrөkөn“:
Alakanьna cьmalьnь sьraltьp,
Alton muŋnaŋ çudup oturdь.

„Akьr вolor tojdьm“ dep,
Ajdar kirezi çok oturdь.
Adar çerin şiŋdep turza,
Uraak dep ajtpas вoldь.

Eki kolьn вektep tudup,
Oktu mьltьgьn kөdyrdi.
Çaagьna çaвa tudьp,
Mazьzьnaŋ tartkan turdь.

Aju „өrөkөn“ oturgan çerine,
Çaman kьjgьrьp çьgьlgan turdь.
Altьn tykty aju „өrөkөnniŋ“:
Et çyregi kezile вerdi.

Alakanьna çuulgan kөp cьmaalь,
Ajrьlьp ojto çangьladь.
Aŋcьnьŋ soolonьn maktagladь,
„Atkan ogьŋ çaspazьn“—deşti.

Aju „өrөkөnniŋ“ çьgьlganьn,
Aŋcь laptap kөryp aldь.
„Ataazьna вarьp tezeŋ,
Aдьş mende turвaj!“ dedi.

„Alton muŋnaŋ tьnduulardь,
Өlymneŋ men ajrьdьm.
Aŋcьlar вirikken kolxozьna
Çөөzөni men taptьm!“—dedi.

P. V. Kucьjak.

Suraktar.

1. Aŋcь aŋdap вararьnьŋ aldьnda oduuda oturup neni şyyp oturdь?
2. Ajuga aŋcь вararda çoloj kandьj çerile kanajda вarьp, ajudь tapть?
3. Ajudь kөrgөn soonqo aŋcь kanajttь?
4. Çaŋьs ajudь өltyrgeninen kanca kөp tьndu nemelerdiŋ tьnьn өlymnen ajrьp aldь?

Taskadular.

1. Suraktardьŋ karuularьn, вu kuucьnnьŋ stixotvoreniede ajdьlgan çerin kьcьrьp вerip karuuzьn вeriger.
2. Bu kuucьnga tyŋej, өskө aŋdardь aŋdap, өltyrgenin вojьgaar вicip вerigeer.

Ereldej.

(Kuucьn).

I.

Kөk mөŋkyiy çьş tajgazь kanca kynge şuurganga вastrьp kөrynвej turdь. Өzөk iciniŋ çotkon-salkьndu çaŋmьr sargargan өlөŋin kara çerge çaвa sogьp turdь. Aral icinde çьgьn agaş kөptөj вerdi. Cadьr ajьldьŋ cөвrөlөrin kodorьp, salkьn ajьldь вьzarьna çazanьp turdь. Çalaŋda çyrgen malь çaŋmьrlu salkьnьna вastrьp kaltьrap turup, kirip çazьnar çerin tapaj çyrdi. Cadьr ajьldьŋ ьzь tyndyginen cьkpaj turdь, Ereldej dep өskys uuldu Taktьş yj kizi çьlьnar çerin tapaj ajьldьŋ icinde oturьp turdь.

Bu tyn Taktьş, Ereldej uulь la kozo ujktap вolвodьlar, taŋaarь çuuk ajьldaŋ cьgьp kөrzө, вastra çer kөk kөldij tozoŋdoj вergen. Arkada turgan maldьŋ artkanь toŋьp bargan өlөŋin вudьla capcьp вolвoj вardь, ujlardьŋ çiir өlөŋi çok aral icinde taldьŋ, çьra agaştьŋ вaştarьn yzyp çip çyrdi, mees çerge cьgargan toolu kojlorь, tozoŋdu meesteŋ toolonьp çьgьlьp turdь. Tynde yyr вөөryler kelip maldь tавardь, kulundarьnaŋ astьkan вeeler kiştezip turdь, ulak kuraganaŋ astьkan koj eckizi maarazьp turdь.

Bu çetkerly çaan tyвek kelip, teginde өskys ajьldьŋ eki çaŋьs malьn вastь. Toktьş adьn kapşaj eertep alьp, вөөryler toskьrgan malьn çuurьna вardь. Teginde tujgagьn uladadьp salgan at çaştьŋ tozoŋьna tajkьlьp вazьp albas вoldь. Aral icinde вirde tьndu aŋ kuş kөrynвes вoldь. Anda mьnda maldьŋ segi çattь.

Toktьş aralga вarьp tal agaştь kezip eki çaŋьs artkan ujьn kojьn azrap turdь. Ereldej sooko toŋgon kolьn ajьldьŋ icinde otko çьlьdьp tynyle ujktaвagan kөөrkij ottьŋ çanьna ujktaj вerdi. Tyn sajьn вөөryler yyr yyrile kelip Toktьştьŋ ajьlьn aradap turdь. Вөөrylerdeŋ korьlanar вolьp, Toktьş eki çaŋьs artkan malьn ajьldьŋ çanьna ajdap kelip, onь ajlandra eki yc çerde ot salьp karuuldap turatan вoldь, tөrt talazьnaŋ kurcap kelgen вөөrylyrdiŋ uulьp turganь kizi korkoorь syrekej вoldь. Tyşte Toktьştьŋ ujkuzь syrekej kelip turar вoldь.

Өzөk iciniŋ argalu ulustarь өskө çerge kөcyp odorlu çer вedreer dep tergenip tura вerdi. Toktьş вu çerge çaŋьskan artьp, artkan eki çaŋьs malьn kьrdrьp salarьna вolвoj, вor-вotko nemezin eki kaвьna salьp alьp, cokьr вeezin ertep alьp, Ereldej degen uulьn ucka ştrьp alьp, malьn ajdap, kөcyp, ьrap вratkan ulustь eecij вardь.

Bu kөcyp вratkan ulustь eecij вөөryler вarьp turdь, çoldo arьp çada kalgan maldarьn, kelip tавarьp çip turdь. Kөcyp вarьp turgan ulustar çoloj kөp mal taştadь.

Yc konьp çaan keeң өzөktiң iciне keldi. Çykle tьndu çedip kelgen ak maldarь keeң çalaңda anda mьnda cokьrlap turdь. Bir kicinek kara suudьң oozьnda Toktьş вojьnьң ajьlьn tudar çer taldap aldь. Arka çerge вarьp alancьk kezip alьp, çapaş ajьl edip aldь. Çaantajьn өcpөs odьn odrьp aldь.

Kөgөrө cьgьp turgan ajьldьң ьzь ak çalaңa çajьlьp turdь. Maldap çyrgen malcьlar Toktьştьң ajьlьna kirip turar вoldь. Kelgen ajьlcьlarьla Toktьş вьlgajrь kaltazьnaң kaңza azьp taңkьlazьp kuucьndazьp turdь.

Kelgen ajьlcьlar surap turdь:

— Çe, slerde ne тавьş вar?

— Slerdiң mal тавьş çok çakşь turu вa?

— Meniң eki çaңьs azragan malьma çaan тувek тавardь,—Toktьş ajdьp turdь,—yc вee өldi, вar вolgon kulundarьn la вozularьn вөөryler çip saldь, eki inek, вozu çok soolьp вardь. Çoloj tөrt inektiң ekyzi өldi. Kojdoң eckideң вir on вeş kirezi neme artть.

Aajьlcьlar вaştarьn çajkap, kajkap ugup turgladь. Kacan çarьk kazannьң keltegejinde, kajnatkan cajь kajnap kelgende, ajьlcьlarь suradь:

— Bu вooro kьşkьda aңdaj вergen Patpanak өвөgөnniң вir kandьj suru-тавьş aldar-вa çok pa?

— Oj! Onь ne dep surajzьң,—Toқtьş ajdьp turdь,—çьşka aңdap вarganьnaң yc aj вoldь, kozo çyrgen nөkөrlөri çanьp keldi, onь aңdap çyryp өlgөn dep, ajdьp keld. Bu вistiң ajьlga, вu ça nьs çьlda eki тувek тавardь, eeri çok uulьmla ieky өskys artьp kaldьs, kursak вolgon eki çaңьs maldarьввьs вir çarьmь arьk вolьp, tozoңnoң өldi, вir çarьmьn вөөryler вastь.

II.

Mees çeri kөk keвistij вyrkynyp aldь, өzөk ici anda mьnda kөgөryp keldi, çajdьң tatu өlөңdөrin mal otop çyrer вolьp вardь. Toktьş uulьla kandьktap çyrer вoldь, kandьktaң kөzynedeң kazьp alьp, azranьp çyrer вoldь. „Bu meniң eki çaңьs malьm kacan semirip keler, koj ecki malьm kacan sytty вolьp вargaj-ne“ dep, sakьp oturdь.

Kazьp algan kandьktь la kөzyneni, Toktьş uulьla eky ajьlьna çanьp kelele, onь kylge вьzьrьp, çip alьp çyrdi. Onьң enezi malьn kytyp, çaş kөk өlөңdө çadьp turdь, Ereldej sarь tajgьldь alьp, korьm taştьrdь kerip çygyryp turdь.

Sьgьrgandar өtkyn ynile sьgьrьp, вir taştaң, вir taşka kalьp maңtap turdь. Ereldej deze, kolьnda taştu sьgьrgannьң korьmnaң cьgarьn sakьp oturdь, cьga konьp la kelgen sьgьrgandь çandra sokpoj, çьga sogьp өltyryp turatan вoldь. Sьgьrgannьң terezin cyrcedeң le sojьp alьp turdь, sьgьrgannьң edile sarь tajgьlьn azrap turdь. Enezi onь kөryp şyyp turdь: „вu uul adazьn uktap вytken, syrekej aңcь uul вolor turu“.

Agaşka cөjip kurgadьp algan sьgьrgannьң terelerin, Ereldej enezine kөrgyzyp, onoң surap turatan вoldь:

— Bu sьgьrgannьң terezin emdi kajdar sadarьввьs?

— Onь sadьp algan ulus onьla neni eder?

* * *

Agaş oncozь вyrlenip kөgөryp kelgen tuzь orto, Toktьşla kozo uckazьp algan Ereldej, arta salgan kaptu, kовьnь kecire kelip turganda, enezi oo kьjgьrьp ajttь:

— Kөrzөң, Ereldej, ol өrө ucьp kleetken kan-kereni, ol вalьk tiştenip algan ucup turu.

Ereldej attaң turguzala tyzele, çanьnda turgan вijik mөş agaşka cьgala kan-kereniң tyzer çerin kөryp turdь.

Azьp turgan kynniң çarkьndarь mөңkyly tajgalarьna tijip, mьzьldap turdь, kacan kan-kere ucup kelip, çarkьndaj tijip turgan kynniң çarkьndarьna tавarьşkanda, oozьnda tiştenip algan вalьktьң kajzьrьgь kynniң çarkьnьna mьzьldadь.

Ereldej enezine kьjgьrьp ajttь:

— Kan-kere çaan caragan tiştenip alьp вraatkan emtir.

Өrө вijik çerde ucьp вraatkan çaan kuştьң kijninең arь Ereldej kөryp turdь. Kan-kere Altьn-tuudьң çaan kajьr kajanьң вazьna вarьp oturdь.

Ertengi kyn, eңirgeri kan-kereniң вolьzьla Ereldej aңdap kursak tавar dep, syrekej çetkerly aңdap вarar çorьgьna tergendi. Enezi onь ugup, alaң kajkap, вazьla çajkap, ajdьp turdь:

— Sen, Ereldej, çaan çetkerde вolвodьң. Kan-kere dep kuş вu telekej ystynde kuştardьң kaanь bolgon. Ozo tuzьnda kargan ulustьң kuucьnьla bolzo, kan-kerege tijgen kizi өlөr kynine çetpej өlө berer dedi. Kan-kere tьndu nemeniң kanьn icip çiir kuş dezeten, ook aңdь, ogooş kuştь tudьp çiir dezeten. Sen Ereldej syrekej ceвerlenip çyr.

Ereldej enezininiң ajdьp turgan, ukalu ermegin ugup turup, tizezinde kьldaң ucuk kadьp turdь, enezininiң ajtkanьna karuu, вerip ajttь:

— Taңaarь çuuk kan-kereni aңdaarьna atanarьm.

Taң adьp kelerin Ereldej өtkyrвedi, kyn çьlьm kajanьң вazьnaң kөryngelekte, Ereldej adьn ertep turdь.

Azьk edip enezi arcьmagьna вir kicinek kurutla вir kicinek baştьk talkan salьp вerdi, kandьk la kөzyne aңdagan çerdeң kөp tавьlar, dedi.

Koj ecki cedenneң cьgьp meesti өrө cьgьp turarda Ereldej atanьp çorttь. Semirip вargan вee çoloj өlөңniң вazьn çip вazьp oturdь. Çьra, tal agaştьң вьdaktarь, Ereldejdiң çyzine sogьlьp turat, Ereldej ogo acьnьp turgan nemedij, onь kamcьla sogьp өdyp turdь.

Korьmdu çerde at taşka вydyrylyp вazьp oturdь, өrө teңeride Ereldej eki kuştьң ucьp çyrgenin kөryp aldь, olordьң вarьp tyzeten çerin açьktap kөryp turup, çortьp oturdь. Ucup вarьp turgan kuştьң вiryyzinde, kandьjda kicinek aң tiştenip algan, вiryyzi deze kajzьrьgь kynge mьzьldap turgan caragan tiştenip algan ucup oturu.

Ereldejdiң teginde cicke kicinek kөzi, kuştь açьktap turganьnaң tam kicinektep turdь. Korьm taştu çerdiң ortozьla вargan cicke at өdөr çolьla çelişle, çьlьm kara kaja çaar вararьna meңdedi. Çьlьm kajanьң вoorьna çedip alala, kөlөtkөly çerde attьң eerin alьp, adьn armakcьlap salala, çaan tьttьң tөzinde çьmzak çeңesti tөzөnip alьp amьrap çada вerdi, kuştьң kekeldegen tавьzьn ugup yrgylep ujktaj вerdi.

Ereldej ojgonьp kelze, kyn teңeriniң orto kirezinde turdь, kөzin kolьla вөktөp alьp, kyn çaar kөryp turza, kyn tal tyştең kьjьp вardь.

— Kyn taltyşteң kьjgan emtir,—dep Ereldej вojьna ajdala kuş-targa вildirtpeske ot salьp kazan aspadь, kuruttu вaştьktь alьp şurku rap agьp turgan, ucar suuga вarьp kuruttaң çip, suudaң icip, azanьp aldь. „Azanьzь“ ol вoldь. Azanьp algan kijninde, kajanь açьktap eki çanьnaң cokьm kөryp alala, uzun kajьş armakcьzьn kurьna orop alala aңdajtan çaan çepselin—kьl tuzaktardь la, вir kanca toolu вolcok kuruttь kojьnьna salьp alala, aңcьnьң çorьgьla вөkөjip alьp, kara taştь aralap, kajaga cьgьp tura вerdi. Çaan çaan taşka çөөlөnip alьp kaj-anь өrө cьgьp turdь, çaan tabьş cьgarвaj, tьң tьnarьnaң çaltanьp, taş arazьnaң kurc kөzile kan-kereniң ujazь çaar kөryp turdь. Kolь вudь kьzьl kan вolьp, tegenekty çьralarьna la taşka sьjrьlьp вardь. Kan-kere kuştardьң kekeldegeni çuuktaj ugulьp turar вoldь. Onь ukan Ereldej syynip, aңcь kizinің çyregi sogьlвaj вargan aajlu, вolьp вardь.

„Men teskeri eңmektep вarьp turgan oşkoş; kan-kereniң ujazь oң çanьnda oşkoş“ dep sanandь. Taş ortozьla eңmektep вararь syrekej kyc вoldь. Kajanьң çakazьna eңmektep kelele kөrdi,—saң tөmөn sy-rekej uzak emtir. Çanьnda, koştoj turgan kajada, kan-kereniң ujazь turganь kөrynyp keldi. Çe вu eki kajanьң ortozьnda, çaan çarьk turu, kөslө kөrgөndө, Erelenjdiң armakcьzь, вu çiktiң çalвagьnaң uzun emtir. Kurьna orop algan armakcьzьn cecip, alala, armakcьnьң вir ucьn вөkө turgan taştaң вuulap ijdi, вir ucьnda deze, kizi kirip otur gadьj tuzak вektej вuulap alala, вu kajadaң tөmөn tyşti. Taş ortozьnda emeş amьrap alala, armakcьdaң tudunьp tөmөn tyzyp turdь. Armak-cьnьң ucьna çedip alala, tuzak orto kirip alala otura вerdi. Вuulagan kajьşta salвaңdap turgan nemedij вolьp вardь, onoң Ereldej kajaga tевinip alьp, eki kajanьң ortozьndagь çiktiң çarьmьna çetre вardь. Ojto kajra kelip kajaga sogьlarda вajagazьnaң tьң tевinip alala kecire turgan kajaga вarьp taвardь, ondo turgan sodon taştaң tudьnьp alarga sanandь, kolь uştulala ojto вajagь kajaga keldi. Kajaga kelip sogьlala, tьң tевinip alala kecire turgan kajaga çedip alala, taştaң вek tudunьp вөkөlөnip aldь. Armakcьnьң ucьn taştaң вek вuulap salala, вojь eң-mektep turup өrө kajada kan-kereniң ujazьna ulanьp вardь. Ajrь tur-gan taştar ortozьnaң Ereldej kan-kereniң ujazьn kөryp aldь. Ujazьn taldьң çoon-çoon cьrвagaldarьnaң өryp edip salgan nemedij turdь, ujanь taştьң ak çeңezi le cивiniң вoro saalagьla çьlulap saltьr, aldьn вolcok taştarьla kurcaj cedendep salьp, alcьgьptьr. Bazьn өrө eңeltip kөryp turza, kan-kere kuştarь вojlorь çok emtir „Men вu вir kajadaң вir kajaga armakcьla kecip orolozьp turarьmda olor ucьp sala вergen oşkoş“. Uja turgan kicinek çalвak çerge kalьp cьgarьna sanandь, ugup turza taş ortozьnaң kuştьң kekeldegeni ugulьp keldi. Açьktap kөryp ijze, ujanьң çanьnda, kajanьң çakazьnda, sodon taşta eki kan-kere kuş yrgylep ujktap oturь. Ereldej çalвak taştьң altьna kapşagaj kirip alala, tabьş çok tьm çadьrь, çadьp turza oң вudь sьstap turu, oң çardьnьң вir çanьna ajlandь вudь çakşь вolьp pardь, onoң sol ko-ьь sьstap tura вerdi, вaza вir çardьna aңdandь. Çajdьң kyni azьp tur-gan tuzьnda, eki kan-kere kuş çaan kөldi kecire kararьp turgan Too-loktьң tuuzь çar ulanьp uca вerdi.

Ereldej taş altьnaң cьgьp alala өңөөjp kөdrynyp alala, ucьp вraatkan kuştardьң kijninең arь kөryp turdь, kacan olor kөryner kө-

rynвes edip uraak ucup sala вergende, Ereldej uja turgan çalвagьna cьgьp kelele, çaŋьs çerge kьjmьktaвaj çatkanьnaŋ sьstap turgan kolь—вudьn cөjip turup, arь вeri sekirip çyrdi; вu çalвakta, celdep salgaŋ sөөktөr çadrь, aŋ terelerиniŋ yzykteri çadrь, kuştьŋ çym, kanattarь, ogooş aŋdardьŋ вaştarьnьŋ kuu sөөgi çadrь. Ereldej melej kijp alala, ujada oturgan kan-kere kuştьŋ вaldarьnaŋ вiryyzin mojnь naŋ tudup alala cьgarьp aldь; kan-kere kuştьŋ вalazь kanattarьn tьŋ sogьp turdь, tumcьgьla tere melejge cokьp turdь,çe Ereldej onь eki вuttьŋ ortozьna kijdirip alala, eki вudьla kapşьp alala tumcьgьna kьl tuzagьn kijdirip aldь. Ujazьnda oturgan onco kan-kereniŋ вaldarьnьŋ tuıncьktarьn kьl ucьgьla acьlвas edip вuulap alala ujazьna ojto olordь oncozьn oturguzьp saldь. Kan-kereniŋ вaldarь ujada toktoвoj sogьlьp turdь, ujazьnaŋ cьgara kalьp cьgьp turatan вoldь, kekeldegeni çok вoldь. Ereldej вu kan-kere kuştьŋ ujazьnaŋ ajrьlьp вarar kyyni çok вoldь.

Kajadaŋ tyżele Ereldej вu çerdeŋ emeş urap ьzьk çerge korьm taştьŋ ortozьnda odulanьp aldь. Tyşte вalьktap caragan tudup çyrdi, kandьk kazьp alьp turdь, sьgьrgandardь aŋdap өltyryp çyrdi, вu işti iştep te çyrze kan-kere kuştardьŋ ucьp kelip ojto вarьp turganьn açьktap çyrdi. Kacan kan-kere kuştarь uzak ucьp sala вergende; Ereldej вaza kajaga cьgьp tyżyp turatan вoldь.

Eŋ вaştapkь kynderde kan-kere kuştarь вojьnьŋ вaldarьna caragandar, вelder, cortondor ekelip вerip turatan вoldь. Aştap вargan kan-kereniŋ вaldarь tuj вuuladьp salgan tumcuktarьla ekelip вergen вalьktarьn cokьp ta turgan вolzo, onь çiir argazь çok вoldь.

Kiżide syme вar, kuşta sana вar. Вaldardьŋ aştap turganьn kөryp kan-kere kuştarь kursak taap вererine syrekej kөp ucup turar вolьp вardь, вarьp ucьp kelgen sajьn sьmda, torlo, aguna ekelip turdь. Kankere kuştarь kacan uzakka aŋdap uca вergende Ereldej erkely enezi oşkoş, kan-kere kuştьŋ вaldarьnьŋ tumcuktarьnda taŋuuzьn 'cecip alala olordь вalьk la kuştьŋ edile azrap turdь: olor acpaktangan nemeler cilep вalьktь turguzala çip salatan вolgon, вalьktьŋ çaŋьs kajzьrьgь, sьmdalardьŋ nokozь tuura cacьlьp turatan вolgon.

Çaan udaвadь, kan-kere kuştarь Ereldejge вaştapkь alu ekelip вerdi—tylkyniŋ eki вalazьn. Onьŋ kijninde kynderde вir kanca toolu 'çoonmojьn la, agastar, вaza kara tygi mьzьldap turar məŋyndij eki kiş ekelip вerdi. Kyn sajьn taŋ adьp, çer çarьp la kelgende kan-kere kuştarь aŋdap ucьp sala вereten вoldь, Ereldej deze kere tyżyne вalьktap caragandap turdь, tudup algan caragaŋdarьla kan-kere kuştьŋ вaldarьn azrap turar вoldь. Altьnci kynde ajьldaŋ algan azьgь—talkan kurudь tygenip вardь, aŋdap taap alganьn ajlьna çetirip вerer dep Ereldej şyyp aldь.

Toktьş ekelgen alularьn kajkap kөryp turup ajdьp turdь:

— Çakşь uul emtir,—atkan ok çanвas aŋcь вolьp вyder emtir.

Ereldej kumьstaŋ icip alьp, aŋdap tapkan вaalu aŋnьŋ terelerin silkip alьp, kөryp oturьp, syynyp turup kozoŋdop oturdь.

Altьn kөldiŋ вazьnda,
Altьn-tuu dep tajga вar.
Altьn-tuudьŋ tajgazьnda,
Altьn ujalu kuştar вar.

Altaj çerdeŋ tapkanьn,
Altьn ujaga ekelet.
Erçene bolgon baalu aŋdь,
Ereldejge berip turat...

III.

Çьldar ecij çьldar өdyp turdь, Ereldejdiŋ çaźь er bolorьna çuuktap keldi. Altajdьŋ bajtak çerlerinde orus deremneler turdь, kederi kobь çikterde altaj ulustьŋ ajьldarь turdь. Coluşman icinde turgan monastьr tserkvelerininŋ şaŋьnьŋ tabьźь, өzөk icinde uzak ugulьp turdь. Kystiŋ өtkyn salkьndarь tserkveniŋ şaŋьnьŋ tabьźьn kөmө bazьp turar boldь, bu salkьn Ereldejge aŋdardь өŋөlөp өltyrerine bolьştu boldь.

Bir katap Ereldej aŋdap atanьp bararьna tergenip turdь: kьrlu mьltьgьn arcьp aldь, ok tarьzьn beletep aldь, cakpьlarьn çazap aldь, kijik bьckagьla canazьn terelep aldь, arcьmaktarga azьk tylygin salьp, atanarьna belen boldь. Atanar aldьnda kumьstaŋ icip alala, azьka өltyrgen iriktiŋ ici kardьn kajnadьp alьp, çip alala, ak kijiske çadьp yrgylep, ujktaj berdi. Çe ujkь çaan saat bolbodь.

Tьşkarь ijtter şьŋkьldap yryp turdь.

Ujkudaŋ turup, ujktaj bergen kөzin kolьla uuźap, yryp turgan ijtterdiŋ tabьźьna udura, tьşkarь cьktь.

Ajьlьna taŋ attu orus kizi çortьp kelip turdь.

„Aŋdap barьp alu taap kelgelekte, bu orus meniŋ ajьlьma ne kerekty kelip turgan bolboj?“ Ereldejdiŋ baźьnda ondьj sana өdө kondь. Ijtter turumdap, attu kelip turgan kiziniŋ çaja salgan uzun tonьnьŋ өmyrineŋ tudup turdь.

At ystynde çortьp kelip turgan kizi aj! uj! dep kьjgьrьp kamcьzьla talajьp turdь.

„Sagalьnaŋ kөrzө er kizi, kijgen kijiminеŋ kөrzө cegedekty yj kizi“ alaŋ kajkap Ereldej şyyp turdь.

Çe, şyyp oturьp onьŋ aajьn bilerge cөlө çok boldь, ijtterdi toktodьp uradarьna çygyrdi, ajьlcьzьn kolьnaŋ tudup, attaŋ tyźyryp alarьna bolьźarga bardь.

Çaan barbak sagaldu, cegedek tondu orus, kolьla Ereldejdiŋ baźьnьŋ ysti orto çajkap turala, bojnьŋ kolьn Ereldejdiŋ oozь orto tyrtti. Oozь orto kolьn tyrtkeninеŋ Ereldejdiŋ tizi tьrs etti. Ereldej korkьgan bojьnce baźьn çajkadь, kelgen kizizi orustap ajdьp tura berdi. Çe, Ereldej orus tildiŋ ucь baźьn bilip turatan bolgon. Ereldej kolьla umdaр turup ajьlcьzьn ajьlьna kьcьrьp alala, tөr çerine oturguzьp aldь. Çodro emiskekty kaŋzazьn azьp alala, ajьlcьzьna berdi. Çe ajьlcьzь baźьn çajkap, „çok, taŋkь tartpazьm“ dep ajtkan aajlu boldь. Çaan kyyndy edip bergen, askan kaŋzazьn albaganь, ajьldьŋ eezin acьndьrganь ol boldь. Ereldej çalbьrada kyjyp turgan ot çaar kөrөlө, çerge tykyrdi.

— Bu kem boloton?...—arajьnaŋ enezineŋ surap uktь.

— Bu orustьŋ kamь!

Missioner abьs kere tyźyne Ereldejdiŋ ajьlьnaŋ ajrьlbas boldь. Toktьş, çatkan kaptardьŋ ortozьnaŋ, er tokьmdardьŋ tөźөktөriniŋ al-

tьnaŋ kudajlarьn bedrep turdь, uc ucьnda kir toвьrakka kararьp bargan, sytty kөnөktiŋ çabuzь bolgon bir çalbak dosko taap aldь. Abьs algan kudajьn ceberlep suuga çunьp alala, kurgada ak bөzile arcьp alala, ilçirmeniŋ ucьna buulap algan ak ajaka kьzьgan kөmyr salala, onьŋ ystyne kandьjda başka çьttu saŋьt salala, turguzьp algan kudajdь ajlandra ilçirmely ajagьla uzak çajkap turdь, onoŋ Toktьştь bu kudajdь өkcozьn dep ajttь.

Ajьldьŋ ici başka çьttu saŋьttьŋ çьdьla çьtanьp turar bolьp bardь.

„Orus ulustьŋ kamь bistiŋ altaj kamga tyŋej emtir, onьŋ tyŋyri kajda bolboj?.. Tyŋyr ekelip turgan kamnьŋ kөdөcizi kelip turgan bolbozьn“ dep, Ereldej ajьldaŋ cьktь.

Eŋirde abьs altaj tildy molitva bicigin cьgarьp alьp, Toktьştь la Ereldejdi kudajdьŋ molitva ajdarьna yyredip turdь:

„Ada, uul, agaru tьn, kudajьbbьs...“

Ereldej bazьn çajkap alьp, abьstь eecij abьstьŋ ajtkanьn ajdьp turdь. Koçojьmdar Ereldejge mьndьj sөs ajtkanь çok oşkoş edi. Orus koçojьmdar onь çaman sөstөrdi orustap ajdarьna yyredip turgan edi.

— Koçojьmdar meni çakşь sөskө yyredip turdь, sler deze kandьjda uur sөstөrgө yyredip turugar—dep, Ereldej abьska ajdьp turdь.

Erten tura, kudajdь suunьŋ çanьna aparьp salzьn dep, abьs Toktьşka çakьp turdь. Toktьş kudajьn tudunьp alala suu çaar bazьp oturьp syynyp turu: „Bu kudajdь suuga salьp turganь çakşь, Erlik bu orustьŋ Nikola dep kudajьna syrekej acьnьp tarьnьp turu“.

Toktьştь eecij Ereldej bazьp oturdь, kijninenŋ arь abьs bazьp turdь. Abьs aldьndagь aajьnca ilçirmege buulap salgan ak ajagьnaŋ ьştap turdь.

Suudьŋ çanьna çuuktap bazьp kelgende, Toktьştьŋ kolьnda kudajьn abьs alala, Toktьştьŋ bojьn suudь өrө urap bar dedi. Ştan camcazьn uştьp çalaŋaştanьp al,—dep abьs Ereldejge ajttь. „Bu meni kajdarga çalaŋaştandьrьp salgan bolboj“ dep, Ereldej alaŋ kajkap turdь. Suudь өrө kelip turgan salkьnьnaŋ çьlaŋaş turgan Ereldej kaltьraj berdi, abьs onь alakьnьla beline ijdip suuga kir dep, ajdьp turdь. Suudьŋ çaradьna çaaktalьp toŋьp bargan tozьn oodo bazьp, Ereldej Acьlmannьŋ sook suuzьna kurьna çetire tereŋ kirip aldь. Kelip turgan salkьnnьŋ tabьzьn kөmө bazьp turgandьj abьs „Adanьŋ, Uuldьŋ, Agaru tьnnьŋ adьna...“— dep kьjgьrьp ajdьp turdь.

Ereldej onь eecij ajdьp turdь... Sook suu kizininiŋ edin izidip turu, abьs kozoŋdop turu: „Kudajdьŋ kulь kreske tyzyp turu“ „E, teŋeride adabьs!...“ dep kozoŋdop turala kenerteŋ „E, teŋeride enebis!..“ dep kozoŋdoj berdi. Ereldejdiŋ budь sook suuga toŋьp sьstaj berdi. Onoŋ arь ajtkan kanca molitvanь Ereldej undup saldь. Molitva tabьlbaj barganda koçojьmdardьŋ yretken sөstөrin Ereldej ajdьp tura berdi. Abьs onь ugup kolьnda temir krezile arь beri çajkap krestep turup kozoŋdop turdь: „Kudaj turup kelzin, onьŋ өştyleri tozьp barzьn!..“

Ereldejdiŋ eki budь suuga toŋьp, tam acьj berdi. Sooko kaltьragan kөk erdile Ereldej suudaŋ çygyrgence cьktь. Abьs Ereldejge tuzak beletep turgan nemedij ucukta ilgen krezin mojьna kijdrip alarga sanangan. Kaltьrap turgan Ereldej çygyrgence ştan camcazьn cala kijip ajьl çaar bar kycile çygyrdi.

Eŋirde orus kam, Ereldejdi molitvaga yyredip kьjnap turdь. „E, agaru yc ylyk kudajbьs!..“ Ereldejge çaŋь at adap bergen „Nazar“ dep

attь, çys katapka çuuk ajtrьp turdь, Toktьş la Ereldej çaŋь adap bergen orus attь cokьm adap albaj „Nasral, nasral“ dep ajdьp turdь. Onь ukan abьs, tam kalçurьp turdь.

Ertengi kynde, atanar aldьnda missioner abьs Toktьşka ajttь:

— Uulьŋdь agaru edip krestep salgan ucun bir uj bererіŋ, bu manastьrdьŋ çerine çajlagan ucun bir bee bererіŋ, manastьrdьŋ agaʒьnaŋ odьn alьp odurgan ucun, eki irik bererіŋ.

Atka minip alala, Ereldej baʒьndagь bөrygyn alьp, abastьŋ çanьna baʒьp kelzin dedi. Ereldej çuuk baʒьp keldi. Abьs Ereldejdіŋ baʒьna kolьn salьp alala, molitva kьcьr dedi. Ereldej molitvanь kьcьrьp turala, onco sөstөrin alьş-kolьş bulgap saldь. Kalçurьp cьkan abьs attь kamcьlajla çortьp barьp orustap kьjgьrdь:

— Durak!

— Durak!—dep Ereldej onь өtkөnip ajttь.

Bu orus sөs çeŋil sөs emtir, missioner abьsta cөlө çok boldь: çorьktar çeri kanca çys cakrьm boldь, kanca çys kiʒi krestep salar kerek boldь, bu krestejten ulustьŋ kөp nurgunь ajьldu bala barkalu ulus boldь; kaʒь bile ulustarda ajьldanьp yc balalu çurtap turgan ulustь, mecettep turdь, kaʒь cakta өlyp, sөөgi cirip bargan ulustьŋ sөөgin çuup, mөrgyyl edip turar boldь.

Missioner abьs keler dep tabьş ugulьp kelgende, altajlar orus kudajlarьn ajьldьŋ icineŋ bedrep cьgarьp, çunьp, arcьp turdь, abьs kelip çana bergende, bajagь kudajlarьn kөrynbes çerge taştap salatan boldь.

Missioner abьstar өzөk toozьna, krester turguzьp turgan boldь, kreske tyşpegen kam çarlьk çaŋdu altajlar, bu krestеŋ beş cakrьm urada, өzөk baʒьnda çurtaar ucurlu boldь.

IV.

1919 çьldьŋ çajьnda өzөk icinde turgan ajьldarьnaŋ aldьndagь aajьnce kara tydyn cьgьp çajьlьp turdь, kojlor, beeler, ujlar tөrөp turdь, çalaŋdagь ak malь kөptөp turdь.

Өzөk baʒьnaŋ taŋ attu kelgen altajlar solьn tabьş ekeldi: „Ak kaandь şirezineŋ cьgarьp saldь, bijler emdi çok bolor, çajzaŋnьŋ ordьna sovet turar“.

Aldьnda, olordьŋ ajьlьna orus bij kelip çyrgenin Ereldej kөryp çyrgen. Toktьş onь attaŋ tyʒyryp alala, kara bьlgajrь teredeŋ etken sopok өdygyn okcop turdь, koltьgьnaŋ tudup alьp, ajьlga ekelip turdь.

Ereldej adьn minip alьp, maŋtaganca çьlkьdaŋ eki taldama çakşь tajdь tudup alьp, ajьlьna ekelip saldь. Bij çana bergende Toktьş ajdьp turdь:

— Çakşь bij emtir, eki le at çedinip alьp bardь, çakşь bij!

Ereldejdіŋ sagьʒьnaŋ ol emdee cьkpadь, ol onь kөrgөnin ezep çyry—„kөk cekmennеŋ etken kijmdy, tөzinde eki çoldьj mьzьldap turgan topcьlar tyşken, çardьnda çьltьrkaj kuulьla kьndap salgan uzun bьcak (yldy) salaŋdap turdь. Sopok өdykte kьŋьrap turar kyzyŋyly emtir“.

Bu syrekej çakşь başkaruu turgan dep, kelgen tabьştьŋ kijninde, koomoj tabьştar kelip turar bolьp bardь.

— Kaandь şirezineŋ cьgarganda bolzo, baza katap kaannaŋ katu çaan bij turdь. Bu syrekej kalçu katu bij, albatьnьŋ aktuga azragan ak malьn, kojdь kьrьp өltyret, çьlkь maldь yyrle ajdap turat. Onьŋ adь Kolcak dezet...

Kolcaktьn ak ceryzi kelip tabargan la өzөktө, өzөk icinin as maldu ajьldarь attarьn ertep alьp, bor-bortko nemezin koştop alьp, korьmdu tajgalarьn azьp, tajgaa cьgьp çazьnьp turar boldь, bir çarьmь grandь azьp, kalkanьn een katu cөldөrine urap turdь. Altajdьn bajlarь bu tabьştь kerekke albaj oo syynyp turgan aajlu, turlu çerinen urabaj turdь. Bu tabьşka Toktьş la Ereldej baza erenistenip bytpej turdь, çe enirgeri sojon çeri çaar kөcyp braatkan ajьldar өzөk icinen keldi; orus bijler ak malьn blaap turat, alkь çөөzөzin tonop turat, ajьldarьn өrtөp salьp turat dep, komьdazьp Toktьşka ajdьp turdь. Enir tynde enezi uulьla kozo tankьlap, eky ajьlda oturьp turdь. Ereldej baştap, ermek ajttь:

— Kalka da çeri bolzьn, sojon da çeri bolzьn, өskө kaanьn çeri bolьp çat, onьn ordьna Cөlci dep suunьn bazьnda tajgaga cьgьp çurtaza amьr bolor,—dedi.

— Çe, Ereldej, sen emdi bojьn eezi boldьn, şyyp alьp et.

Onaltь şьralu kьştь, onaltь çьrgaldu çajdь Ereldej өtkyryp aldь. Ereldejdin kөzi kөmyrdij kara boldь, kara çьştьj teren boldь. Өzөk icinde kanca bajlardьn emdikterin oncozьn Ereldej minip yyretken. Ereldejge yyrettirbes kandьjda malda emdik cьkpas boldь. Kanca ulus korkьp, tijbej turgan emdikterdi, Ereldej armakcьlap tudup alzala, yyredip alatan bolgon, kanajda da tujlap turgan kulugurdь, ak kөbyk cьkanca minip çyrele, çobozьdьp salatan bolgon. Annьn turlu çerlerin, andap barar çoldorьn, Ereldej adazьnan artьk biler bolьp bardь. Ak kardьn ystyne, andardьn artrьzьp salgan isterin, çьra agaştarda andardьn artkan tygyn, tal agaştь kemirip çip bargan andardь temdek izin bicik kьcьrьp turgandьj, kьcьrьp bilip turdь, annьn çyzyn, erkek be—tizi bolgonьn, annьn çazь-karganьn tanьp bilip turdь. Onьn atkan ogь-nan sьgьn an barbas boldь, caktьrmazьnda otьk taştu kьrlu multьgьla tijindi kөs orto adьp kacanda çaspaj turdь. Anga atkan ogь kacanda çanbas boldь.

Tan erten Ereldej syyp çyrgen, cokьr beezin minip algan çalandagь malьn çuup mantadьp turdь, bөryktin tөbөzinde kөk torko cacagь çajьlьp turdь.

— Çorьkka barar kerek! Kөcөr kerek!

Keen Altajьdьn sьndu tuularьnьn, kөbinin bazьna cьkpas boldь, mөnkyly tuularь ucьna cьkpas uzun sьndarьla kara çerdi byrkyp saldь.

Bu ajrь tejri tyşken tuulardьn өzөktөrile Toktьş yyr maldan ozolop çortьp barьp oturdь, Ereldej eki çanьzьn ajdap algan maldьn kijninen çortьp, kөcyp oturьp kьjgьrьp turu:

— Aj! uj! e-e-ge-ge-ege!

Ereldejdin kьjgьzь kaja taşka çanьlanьp tabьştanьp turdь. Mьjrьlьp bargan çol boocь sajьn başkalanьp barat, malga-da kize de bararьna syrekej kyc çol bolьp çat. Altь kynnin turkunьna, ajdap algan malьda, kizileride şьralap bardь. Bu mөnkyly kөk symer tajgalarьnьn arь çanьnda suulu-kөl turu, onьn arь çanьnda sojonnьn çeri bolor. Ondo çyrgen an kiziden syrekej yrkincek aguna, kiziden korkьbas boltьr.

Toktьş la Ereldej kicinek kөldin çanьnda turgan aktь kөryp aldь, tajganьn çabьs tuularьnan tyşken kara mөş agaştarь kararьp turdь. Toktьş la Ereldej odu turar çerin taap alьp, kizinin sьnьna tynej өlөndөrin taktaj bazьp, odu çazadь. Toktьş Ereldejdin kezip ekelgen alancьk agaştarьn ajьlga salьp turup Ereldejge ajdьp turdь:

— Emdi, aktardьң вijleri вisti mьnda taap alвas.

Çaan sьndardь kecire kuştar kөp ucpajt, aң өzөktiң вaştarьnda вojьnьң turlu çerin вiler, kөckin kiżi вojьnьң ajьlьn вiler. Taң adьp taңdaktalьp, tyş kelip turdь, kyn ażьp вoroondu tyn kelip turdь, kyn eecij kyn өdyp turdь. Taңdaktalьp taң adьp kelgende turatan вoldь, kyn ażьp eңir вyryңkijlenip вarganda ujktajtan вoldь. Toktьş ujlardь la вeelerdi saap, Eıeldejle eky ak sydile azranьp turar вoldь.

Ereldej adьn minip alьp maldь ajlandra çortьp turup malьn kөryp salala, adьn arтakcьlap alьp, kөlgө tyżyp turgan kicinek suulurdьң oozьna вarьp caragan өltyryp turdь. Tudup algan caragandardьң ici вoro, sьrtь kara çoldu вoldь, вojlorь ajdarь çok semis вoldь, kajnadьp çip turar вoldь. Onojьp turup вu kөldiң çanьna kelgeninең вeri вir aj өdө вerdi. Eңirgeeri ażьp turgan kynniң çarkьndarь, kararьp turgan mөş agaştardь өtkyre tijip turdь, şьrkьrap akan ucar suulardьң taвьżь eңirdiң ezin salkьnьna вir tьң ugulьp, вir ugulвaj turar вoldь, Ereldej saap turgan вeelerdi le вozulu ujlardь, ajьldьң çanьna çuuktada ajdap, ekelip turdь. Toktьş eңirin sakьp oturdь, çapaş ajьldaң eer tokьmьn cьgarьp alьp, tөzөnip alala, kaңzazьna taңkьdaң azьp alьp, kandьjda saң вaşka kożoң kożoңdoj вerdi. Kaңzanьң taңkьzьn tartьp alala çatkan çerine yrgylep ujktaj вerdi.

...„Ujlar, torвoktor... вozular... ujlar, ujlar... kara, ak, cokьr, çeeren... ujlar... kөp toolu ujlar...“ Toktьş tyżenip turdь, „mees çerleri kojlo вyrkynyp algan agarьp вardь; вьçьraş tykty kojlor emtir, koj, ecki, toozь kөp kojlor, uma çok kojlorьla kożo tuudьң meezi çьlьp oturь...“

Attardьң kiştep turganь ugulьp keldi, Toktьştьң kulagьnьң çanьnda attьң вazьdь ugulьp keldi. Cocьgan вojьnce Toktьş çastangan eerdeң turdь. Kөryp turza kөzi çaanap turu: taң attular, taң attular ecij tecij ajьlga çuuktap çortьp kledri. Toktьş kөzin çumunьp alьp ojto acьp kөryp, вu tyżengen neme вe, ajsja cьn neme вe, aajьn вilip alвaj oturь?

— Ej, kargan kulugur, kөziң ne kьlajьp kөryp oturьң? Ajьlcьlardь utkuzaң!..

Tura çygyryp kelip taştagan cьlвьrьn ala kojdь.

Kelgen aktardьң otrjadь attardьң eerin alьp turdь. Toktьş, вijdiң adьn вuulap turdь, вażьndagь sanazь tajgada salkьndьj ajlanażьp turdь: „çaan вij emtir, sopok өdyktiң coңcojьnda kyzyңi вar emtir, icindede sьrtьndada çьltьrap turar topcьlu emtir“.

„Kalak koron, korkuştu çaan вij,—syrekej çaan tyвek вolorь çart!“

Attьң cьlвьrьn вarьp alвaj eki kolь tьrkьrap turdь.

— Çe, karganak kunukpa, kajda kumьstaң вeri ekel sal, odьң salьp kazanьң turguzьp, arakьzьn as!..

Çakşь degen kijisterin çajьp tөzөndirdi. Kacanaң вeri acьdьp salgan вorвьjlarda kumьzьn, ajaktarga urup, kelgenderdiң oncozьna icirip turdь. Ereldej taldama irikterin sojьp: tiş edip, edin вьżьrьp вeript urdь, kazan ecij kazan arakьnь azьp turdь.

Arakь kanca tażaurga tolo вerdi, arakьnь şaaçьң ajakka urьp ajьlcьlarьn kyyndylep turdь, tişke вьżьrgan edin Ereldej tepşige salьp вerip turdь. Tyn ortozьna çetire arakьzьn icip kazanga kajnatkan, tişke вьżьrgan edin çip, çьrgap oturdь.

„Çakşь вijler вolor, arakьnь çakşь icip turat“ dep Toktьş şyyp oturdь.

Ertengi kynde Toktьştь өdykle kiƶi teep turganьnaŋ ojgonьp keldi. Baƶьn kijstiŋ altьnaŋ cьgarьp alьp kөryp turza: çanьnda çaan вij turu, sopok өdyktiŋ katu tumcugьla çardьna teep turup ajdьp turu:

— Ej! Turzaŋ!

Toktьş tura çygyrdi.

— Uulьŋdь ojgos, çьlkь malьn вeri ajdap ekelzin!

Toktьştьŋ kөzi şildene вergen, вij çaar kөryp turu:

„Kelgen вijler kөp emtir, attardьŋ oncozьn alьp вaratan çat...“

Toktьş kьjmьktaвaj turu. Bij onь çardьnaŋ tьŋ tudup aldь. Tepkeninең Toktьş kalaktadь.

Aktardьŋ ofitser вij tarьnьp turup, вudьla çerge teep turdь, coŋcojьnda temir şporozь (kyzyŋyzi) şьŋkьldap turdь, Toktьş çaş balanьŋ ьjьndьj, ofitser вijdiŋ sopok өdygyn kucaktanьp alьp, tizelenip turup ikildenip ьjlap turdь:

— Çьlkьnьŋ вeelerin oncozьn alвa, вee mal çokko вis Ereldej le eky tiry өlymle өlөribis!..

— Bolor, sьktaвa! Ekile at alarьs, sen çaŋьs oncozьn ajdap ekel, вiske onoŋ taldap alьp çaraganьn alarьвьs.

— Birydi de, ekydi de, ycydi de alzaŋ kem çok, çakşь вij вolorьŋ.

Toktьş вut вaƶьna turьp aldь, çara teptirgen erdineŋ kьzьl kan tamcьlap tөƶine agьp turdь, çe eki kөzi ѕyymcily вolьp вardь. Toktьş ucuragan la atka minip alala kөldiŋ вaƶьnda turgan çьlkьzь çaar вurt edip maŋtaj вerdi. Ereldej enezin eecij вardь. Çьlkь maldьŋ yyri, eelerininŋ ynin tanьp вileten вoldь. Toktьş la Ereldej çьlkь malьn çuup ajьlga çuuktada ajdap ekelip turganca, otrjadtьŋ nacalnigi вojьnьŋ cerylerine prikaz—çakaaru вerdi:

— Ujdь kojdь oncozьn вeri ajdap ekeliger!

Çьlkь malьn ajdap keldi. Toktьş вijge çortьp kelele ajdьp turu:

— Çe, вu çьlkьdaŋ çakşьzьn taldap al.

— Çьlkьnь ajdarьna вolьş!—dep Toktьşka katu kьjgьrьp вij ajttь.

Otrjadtьŋ cery ulustarь malьn kurcaj alьp, kьjgь kьşkьla ajьldaŋ urap ajdaj вerdi...

Erten turagь mal toju emes вolor, aştagan malь calьn tyşken өlөŋin çoloj tiştep вazьp oturu. Toktьştьŋ tiskini kolьnaŋ tyƶyp вardь. Otrjadtьŋ вir ceryzi çanьna çortьp kelele ajttь:

— Sen, kargan kulugur, kanajьp turuŋ?

Toktьş yzeŋizine teвinip alьp, emeş kөdrylyp cьgala, kamcьzьla adьn tьŋ kamcьlap alala, maŋtagan вojьnce yyrle вarьp turgan maldьŋ ortozь orto maŋtagance kire вerdi. Algьrьp kьjgьrgan tabьştu: kamcьzь eki çanьnda malьn ojlodьp, kojlordь ujlardь tabarьp, ajdap вratkan malьn tuş başka toskьrdь. Çьlkь mal çer başka вolьp kiştezip, çalaŋdь өrө maŋtaj вerdi. Toktьş eerine çaвa çadьp alьp, attьŋ çalьnaŋ tudunьp alala çьlkь maldьŋ yyriniŋ ortozьla sьr maŋьla caap uzap turdь.

Otrjadtьŋ ceryleri at вazьnaŋ adьp turdь, taştarga tijgen oktor kajra cacьlьp turdь. Teginde yrkyp вargan mal, tam yzeri yrkyp çer başta вardь; kojlor korьmdu kajaga cьktь. Toktьş attьŋ oozьn tuura вurьp alala, çьk turgan aralga kirip, agaş ortozьnda kөrynвej вardь.

Ereldejdi otrjadtьŋ вir cery kiƶizi alьp вarьp turdь, kol multьktьŋ вөgin alьp uşta sogorьna beletep aldь, ol вijdeŋ mundьj prikaz aldь:

— Kanajьp, kanajьp kacar bolzo,—kijninen arь adьp өltyr!

Toskьrьlьp bargan malьn ojto çuup aldь, Ereldej çuup algan malьn toolop syynyp turdь, maldan bir kancazь çok boldь. Boocьnь azьp, artka cьgьp barganda Ereldej bazьn kajra burьp, bojьnьn çalanь çaar kөrdi.

Çaan ьş kөrdi, turgan ajьl kьzьl çalbьş otto turdь. Çada kalgan ijtteri yryp turdь. Ereldej өtkyn kulagьla, kьrdьn arь çanьnan kiştep turgan beelerdin tanьş ynin uktь...

V.

Minip algan beezine tarьnьp turgan nemeedij Ereldej kьjgьrьp turdь, kamcьzьla semis, kojlordь sogьp ajdap turdь, onьn kicinek kөzine ьjdьn çazь keldi, bojь ьjlьbaj-da turgan bolzo, kөstiң çazь saңьtcьl çaagьna kelip, kirly çyzyn ylyştep turdь.

„Enemdi kamcьla sokondor, enem olordoң tuularga kacьp cьktь, onьn kijninen arь adьp өltyryp te salganь magat çok...“

— Ej, sen kөөştij kara çysty kulugur, oozьn ьrbajta acьp alala neni kөryp turuң, ujlardь beri ajda!—orustap kьjgь cьktь.

Bu ajtkan ermektiң oncozьn, Ereldej bilip albadь, çe katu yninen kezedyzin ugup bilip aldь. Ukur neme bolьp, kijninde çada kalьp turgan ujlardь beri yyrge kozorьna ajdadь.

Boocolordьn arь çanьnda, өzөk icinde suulardьn beltirinde anda, mьnda odular kөrynyp turdь. Bu beltirde turgan uma çok maldьn—attardьn, ujlardьn, kojlordьn ortozьnda kiziler kөrynbej turgan aajlu boldь.

Ereldej bu odulanьp çatkan ulustьn ortozьnaң tanьş kiziler kөryp aldь:

— Patpanaktьn uulь Ereldej turbaj?

Kenerteң kelgen Kolcak ceryziniң tabaruzьnaң korkьp kudь cьkan, uncukpaj ukur bolьp oturgan altajlar, odu sajьn cogьlьzьp algan, aktardьn kelip ajьldar tonogonьn, ak malьn ajdap alьp barganьn, soktьrgan, kьjnatkan yj ulustardь, baldardь, bojь bojlorьna ajdьp kuucьndazьp oturdь. Odudь ajlandra oturup alьp taңkьlazьp, bąştarьn çajkap kalaktap, kajkazьp oturdь.

Kolьnda algьjlu yc ak-ceryci bazьp keldi, olordьn biryyzi, kargan өbөgөndi sьrtьna tebele, kizirep ajttь:

— Ej, bitty kөrmөstөr, barьp ujlardь saagar.

Altajlar ermek-kuucьn çogьnaң, algьjlarьn kolьna alьp, ujlar saarьna bazьp oturdь.

Aktar kojlordь kьrьp çip turdь. Otko bьzьrьp turgan semis kojdьn edinin çьdьnaң altajlardьn cilekejleri, erdineң tyzyp turdь. Bir koj өltryp alьp çiir dep, altajlar, altajdьn biryyzin bijdeң çөp alar dep, bijge ijdi.

Aktardьn biji kelgen altajdь kizredip turup, kьjgьrьp turdь:

— Kerek bolzo beelerdiң sydin ickileger!

Çakaruzьnaң cьkpas ukur altajlar, ajak kazanь çok bolьp, bojьnьn beelerin uma çok maldьn ortozьnaң taap alьp, bee altьna sije oturьp alьp, beeniң emcegin emip oturgladь.

Kere tyzyne aj-kalaptu ajduga turgan çьlkь malь, өlөң otoboj, tujgagьla çerin capcьp turup, kiştezip turdь. Ereldej çьra agaştьn ortozьla eңmektep turup, at kyzedip turgan çerdiң çanьna keldi.

Ajas teŋeride çьltьstarь mьzьldap turdь. Өzөk icinde anda-mьnda turgan odulardьŋ salgan odь çalвьrada çaan kyjyp turdь.

Aktardьŋ ceryleri le, onьla kozo çyrgen orus kulaktarь la, altajdьŋ bajlarь derevne sajьn ulustьŋ oduzь вaşka вoldь, olor ottьŋ çanьna oturьp alьp kere tyzyne tonop algan çөөzөzin yleşklep oturdь: kizi sajьn arcьmagь çьk toltro, kolkyctylerdeŋ tonop algan çөөzөzin sugup alьp oturdь.

Bijik kajalu tuularьla kurcap salgan өzөktiŋ icinde kyn azьp barganьnaŋ ozo вyryŋkij kirip turdь. Taŋaarь çuuk odularda salgan odь өcyp turat. Ereldej tьnвaj turup, altьnda taştardь kolьna sьjmap tudup kөryp turdь, kyree çerdi tөmөn eŋmektep tyşti. Attar arajьnaŋ kişteşti. Karaŋuj tynde karuulga turgan ceryler til alьzьp kьjgьrьştь. Taş ortozьnaŋ өŋdөjip kөdrynyp alala, Ereldej kьjmьktaвaj turdь. Kanca çys çьlkь maldьŋ ortozьnaŋ, kөckyn eвile, Ereldej вojьnьŋ syyp çyrgen cokьr вeezin taap alala, mal ortozьla eŋmektep вarьp araj sьgьrьp turup, вeeni вojьna kьcьrьp alьp turdь. Çьra agaştardь өdyp turarda tegenekty agaşka taвarala, çyzin kьzьl kanь agьp kelgence sьjra tartь, cokьr вeezi deze вazьla Ereldejdiŋ вudьna ijdip turdь. Kenerteŋ karuulga turgan ceryleri til alьzьp kьjgьrьştь, cokьr вeezi ogo karuu ajdьp turgandьj kiştedi. Ereldej өlөŋө çadьp çazьndь.

— Kөrzөŋ seniŋ вir adьŋ sala вerdi,—вir karuulcьgь kьjgьrdь. Ekinci karuulcьgь cokьr вeege arвanьp oŋь ajdap ekelele yyrge koştь. Tавьş cьkanьnaŋ attar oncozь kişteзip turdь, karuulcьktarь til alьzьp kьjgьrьzьp turdь, Ereldej tавьş çoktoŋ өlөŋ ortozьnda tьm çattь.

Ereldejdiŋ sьgьrganьna yyrge kijdre ajdatkan cokьr вeezi karuu вerвedi, çaŋьs вir karuulcьgь вiryyzine kьjgьrdь:

— Sen ne sьgьrьp turuŋ?

— Kem sьgьrьp turu, tumcьgьŋla вojьŋ sьgьrьp turgan bolorьŋ вa?.

Kөgөrө tyzyp turgan tuman tuzьnda Ereldej eŋmektep oduzьna ojto вardь. Bu turgan odular ujkudaŋ turzьn dep temdek тавьzь вir katap multьktьŋ atkanь вoldь. Erten tura altajlar aktardьŋ cerylerine ujlardьŋ sydin saap вerip turdь, вojlorь deze вeelerdi emip azranьp turdь.

Çaan çoldordo tьŋ karuul turguzьp turatan вoldь, altajlar malьn syryp ajdaj вerвezin dep Kajgorodov syrekej korkьp turatan вoldь.

Ereldej aksak вeeni minip algan ajdap algan maldь eecij çyryp oturdь. Kacan ol kijninde çada kalgan ujlardь yyrine kozьp ajdap turarda, kijninеŋ aktardьŋ ceryzi maŋtap kelele, Ereldejdiŋ çardь orto вir tьŋ kamcьladь. Kamcьlaganьnaŋ çardьndagь camcazь eki çara yzylyp вardь, вeli syrekej acьj вerdi, kөstөŋ çaş aga вerdi. Aktardьŋ ceryzi aldьndagь Ereldejdiŋ cokьr вeezin minip algan, ickeri вolьp, surt edip maŋtaj вerdi.

Salkьnga Ereldejdiŋ camcazь salaŋdap turdь, çanьna çortьp kelgen altajlar Ereldejdiŋ вelindegi kamcьlaganьnaŋ kandalap, kөgөrө вergen şьrkazьn açьktap, kөryp ajdьp turdь:

— Bu çaan вij вiske tovar вererdeŋ, вu maldь вiske ajdadьp Mozojgo çetirip salala, вisti ondo oncoвьstь өltyryp salar вolor.

Өskөlөri deze вaştarьn çajkap ogo çөpsinвej ajdьp turdь:

— Bu çaan вij вistiŋ malьвьstь alьp, onьŋ ucun вiske kөp tovar вerer.

Çe, bu ermekti, bajlardaŋ cьkan ermek kirely bodop, nurgun sabazь ogo bytpes boldь, tynde eki altaj bojlorьnьŋ attarьn urdap alьp kьzьldarga kacьp cьktь. Bu eki kizi kackan kijninde mal ajdagan altajlardь tynge kondro kolь budьn kylyp turar bolьp bardь. Kondra kylyge çatkanьnaŋ taŋaarь çuuk kolь budь tizip turar boldь, Ereldejdiŋ kylyzin cecip salganda ol өŋөөjp alьp turup bolbos bolgonьnьŋ keregine bir kanca өjgө eŋmektep, edi-kanьn cөjip algan kijninde, arajьnaŋ kөdrynyp alala bazar boldь.

Kondra kylyge çadьp, kolьnda katu kendir armakcьdaŋ artkan şьrkalarьn kөryp, Ereldej kacьp cьgar ep-argazьn taap şyyp turdь. Bir tynde, onь cirip braatkan karagajga çaba kondro buulap saldь. Karagaj agaş taştu çerde turgan bolgon. Buttьŋ çanьnda sodon kurc taştьŋ turganьn taap aldь, budьndagь kylyzin ol taşka çьzьp tura berdi, çьzьp turup armakcь keze çьzьlьp yzylyp bardь, onoŋ kylyly kolьn karagaj agaştь tөmөn tyzyryp alьp, ol taşka kolьndagь kylyzyn çьzьp çada berdi, armakcь taştaŋ suurlьp, kolьndagь terezin taş sьjra alьp turdь, kьzьl kanьn tilile çalap ijele, baza la çьzьp turdь, uc-ucьnda yc kat armakcьnьŋ bir kadь kezilip yzyldi, өskөlөrin Ereldej tizile cecip alьp kylydeŋ bozondь. Karagaj agaştaŋ cacьlgan bojьnce çuuka çaar toolondь, onoŋ bөkөip өŋdөip alьp çьralu agaş çaar burt etti.

„Çerineŋ on kynniŋ turkunьna ajdap kelgen çer edi, ojto kajra çoju bu uzak çerdi kacan çedip çangajьm, azьk çok, cokьr beeni urdap alar kerek!..“

Karuuldar cala kogьs boldь. Mal ortozьnaŋ Ereldej cokьr beezin taap aldь, arajьnaŋ өŋөlөp cokьr beezin çedinip alьp aral icile bardь. Tyzyle çьk bytken aralga kirip alьp çadьp turdь, tynyle bar çok attьŋ kycile meŋdej—şiŋdej çyryp oturdь. Yc konьp, kerip baskan altajь, suzup icken suuzь kөrynyp keldi, mьnda Ereldejdiŋ bilbes çeri çok boldь.

Eŋir өŋөlөp kelip turgan nemedij tyzyp turdь, Ereldej art ucьnda boocozьn azьp, azьtka cьgьp bojьnьŋ tөrөl çurtьn kөryp aldь. Çaŋьs artkan ujdь kabrьp bargan enezi saap alьp ajьl çaar kөnөkty bazьp oturup, Ereldejdi kөryp aldь.

Toktьş beri bolьp, ьjlap turup, sanagan çaŋьs uulьn utkup aldь.

VI.

Çebren caktaŋ beri tabьş çok tьm çьş tajgalarьnda, teŋeriniŋ kykyrtindij multьktьŋ tabьzь ugulьp turdь, çemirilip tyzyp turgan kajadьj pulemettiŋ tabьzь çaŋьlanьp turdь. Çerdiŋ aŋ kuzь, өskө tьm çerlerine ьrap barьp turdь. Aldьndagь tuzьnda çaŋьsla aŋ syryp, aŋcь azьp turgan tajgalarьnьŋ art sьndarьn, Ereldejge çol baştatkan Kьzьl partizandardьŋ otrjadtarь, aktardьŋ kalçu ceryzin syryp oturdь. Kol kyctylerdiŋ al çөөzөzin blaap tonop algan aktardьŋ ceryzi altajdьŋ çaan bajlarь la, orustьŋ koçojьmdarьn aldьna çyrgyzyp, bojlorь kijneŋ arь, syryzyp kletken Kьzьl ceryzile adьzьp, Altajdьŋ çerineŋ Kalka—Sojoŋ çerine kacьp oturdь.

Kьzьl cerylerge, Kьzьl partizandarga çara cactьrgan, Kajgorodovtьŋ la Karmannьŋ, artkan kalgan ak banditarь, Arkьttьŋ kaskaktarьna kirgilep aldь.

Ojmongo, Tulajuga, Ak-kemge Kьzьl cery le Kьzьl partizandar keldi. Kьzьl partizandardьn ortozьnda, Ereldejdij altajdьn batrak-çoktularь kөp bar boldь.

Çьlьm kaja taştu turgan Arkьttьn oozьndala bazьnda Kьzьl ceryyle Kьzьl partizandardьn otrjadtarь odulanьp çada berdi.

Kaskak kajalu, mөnky tajgalu Arkьtka kirgilep, ujalanьp algan ak banditтardь çuulap bazarьna syrekej kyc boldь.

Bir katap Ereldejge baştatkan Kьzьl partizandardьn otrjadь tynyle kajьr kaskaktu Arkьttьn tuularьna cьgьp, tynyle attarьn çedinip kaskak kьrga enmektep cьgьp turdь, tyşte deze tabьş çokton, agaş ortozьnda çadьp, tyndi sakьp oturьp, ancьlardьn çyrer çolьla Arkьttьn çьlьm kajalu tuuzьn azьp, Şavla icinde çajьm çatkan banditтardьn ysti orto kelip tabarьp, banditтardьn kalgancь ujazьn cactь.

Banditтarla kozo bolgon altajdьn uktu bajlarь la, orus kulaktarь la, koçojьmdarь bir kezek banditтardьn kalçu başcьlarь la, tuturbaj arь bolьp Arkьttь өrө alьp Kalkanьn çerine ьrap kactь. Banditтar kalьk çonnon tonop algan al, çөөzөzin le, ak malьn ajdaganca Kьzьl partizandardьn kolьna, kyyn-kyc çok kelip kirdi. Banditтardьn kalgьncь ujazь bazьldь, altaj la orus partizandar, çeri çerine çangladь.

Syynyp kozonqdop çanьp oturgan Altaj la orus partizandar, udra kelip çatkan çanq solьn tabьşka la, banditтardь baskanьna syynyp turdь.

Kejde barьp turgan radionnьn tabьzьndьj, karьş-teriş eki tabьş barьp turdь, bir ajьldanq, bir ajьlga barьp çanq solьn tabьş, Ojrot albatьnьn koldьn kycile çatkandarьn syyndyryp turdь, ajьldagь er le yj ulustar, kuucьndazьp turdь:

— „Sovet başkaruu Altaj albatьga Ojrot oblast tөzөp berdi".

„Altaj ulustьn koldьn kycile çatkandarь, aldьnanq bojь başkarьnar Sovet başkaruulu Ojrot oblastu boldь".

— „Aktardьn orus bijlerine le, bajlarga, çajzanqdarga baştatkan ak banditтar, emdi karunce, Altajda çok bolьp bazьldь. Altajdьn çoktularь la, ortondorь kalaptu banditтarьnanq ajrьldь".

Ereldej baştagan, altaj partizandar, ajьl çaar çanьp oturup, kozonqdop turdь:

Kalaptu banditтardь çok etken,
Kьzьl cerydinq çakşьzьn.
Kajran bojьbьstь çьrgьtkan,
Kommunist partianьnq çakşьzьn!
Semis bajlardьnq kycin baskan,
Sovet başkaruunьnq çakşьzьn.
Sovetter tutkan işmekci klasstanq,
Sovettu Ojrottь bergeni çakşьzьn!

VII.

Өzөk bazьnanq salkьnnьnq keleri kөptөp turar boldь. Agaş byri sargarьp keldi. Tenqeree tyrtylgen tuularga ak kar tyzyp, ak kijstij agara byrkyp saldь.

Agaştьnq edeginde turgan Өskys-uuldьnq ajьlьnanq kara tyydyn cьgьp turdь, cakьda semis emdik attar tebinip, bьşkьrьp turdь, ananq mьnanq kozonq çьrgaldu uuldarla kьstar Өskys-uuldьnq ajьlьna kelip tyzyp, attarьn cakaa buulap turdь.

Ajьldьn icinde, çьrsьldada kyjyp turgan ottь ajlandra otugan ulustьn ermek tabьzь izip keldi. Bu çiirme kirezi çiit өskyrym Ereldejdin kelerin sakьp oturdь. Ezikte ijttiң şьnқkьldada yrgen tabьzь uguldь. Bir çarьm uuldar la kьstar, onь kөrөrgө ezikten cьga çygyrdi.

Suudь kecire salgan kemirydeң tөrt kizi kecip oturdь, bu ulustь Ereldej baştagan bazьp kelip turdь, ol ulusta bir uul bir kьs orus çiiter emtir, olor tөmөn turgan derevnedeң baza çuunga keldi.

Ereldej ajьlga kirip, onco uuldarьla kьstarьla çakşьlazьp ezendeşti.

— Çee, onco komsomoldor çuuldь, çuundь acar kerek—dedi.

Çuun baştaldь, Ereldej kojnьnaң cokьrlap salgan, altaj tildy gazet cьgara tartьp ajttь:

— Bygyngi çuunda bu „Kьzьl Ojrot“ gazette salgan oblastьn komsomol başcьlarьnьn kьcьruuzьn kьcьrьp alьp, tabьzar kerek,— dediң.

— Çuunda oturgandar çөp deşti. Çuunda kozo oturgan kargan Өskus-uul, komsomol kizi aajlu baza çөp, çөp, dep uncuktь. Onь ukan komsomoldor kylymzirep katkьrdь.

Kьcьrьp turgan gazette bicip turdь:

„Ojrot, çiit өskyrym, emdi çaңь sotsialist çyrym iştep bydyryp turarьna kiceer kerek. Çaңь çyrym çadьştь işteerge bicik biler, altaj sөөkty kiziler kerek. Ojrot komsomoldor jacejka sajьn eki kizideң, Ulaluda acьlьp turgan—kurska ijzin dep çakaaru berip turu“.

Ereldej kьcьrьp bozodolo, çuunda oturgan komsomoldorgo ajttь:

— Çe kemdi kurs-yyredyyge ijer, tabьzьp şyyzyp turugar.

Çuunda oturgan komsomoldor oncozь bojь, bojьn çaar kөryp, ermek baştaar kizi cьkpaj turdь, tuurazьnaң bu tuzьnda oturgan komsomoldordь kөrgөndө, olor ta oncozь barar kyyndy turgan aajlu boldь, ol emeze bararьnaң korkьp turgan aajlu boldь, kizi çartьn bilip albas, ondьj alaң kajkap kөrөr neme boldь.

Ezikte oturgan orus komsomol uul sөs surap alьp kuucьndadь:

— Men bodozom, bister komsomoldordьn taldama degenin ijer kerek, meniң şyylte bolzo, bu yredyyge, bister Ereldejdi le Sьrganь ijer kerek, olor bistiң jacejkanьn adьn çaman atka kacanda salbas, çakşь komsomoldor,—dedi.

Çuunda oturgan çiitter bir emeş uncukpaj oturala, kenetijin oncozь tabьştanьp kьjgьrьzьp ajdьştь:

— Cьn! Çaraar, çөp! Ol ekydi ijer kerek. Olor bistiң ortobьstaң taldama komsomoldorь...

Çuunda oturgan Ereldejdi le Sьrganь yyredyge ijer dep çөp turgustь. Çuun bozodь, çarьm komsomoldor çangladь, kөp çarьmь Өskys uuldьn ajьlьna uzak kuucьndazьp oturgladь, yyredyge barьp turgan Ereldejge le Sьrgaga çakьltalardaң kөp, çakьlta bar boldь. Olor çakьp turdь:

— Sen, Ojrot oblastьn tөs çerineң, biske kөp altaj tildy gāzetter le bicik—knige ijp tur.. Sen, Sьrga, ondo neni kөrgөn ukanьn biske bicip tur,—kьstar Sьrgaa çakьp turdь.

— Sen, Ereldej, bu uuldarga komsomoldordьn kьzьl znaktarьn taap alьp ijeber—tөrdө oturgan kargan Өskys-uul ajttь.

* * *

Azьk tylygin çazap alьp, attarьn ertep alьp, Ereldej le Sьrga atandь, onь ydezip salarga kөp komsomoldor çuuldь, ol ortozьnda kargan emegender le өbөgөndөr bar boldь.

Suudь tөmөn boomnьn aldьla bargan çolgo çetre, Ereldejdin le Sьrganьn barьp turganь kөrynyp turdь, boomdь өtkөn soondo kөrynbej bardь.

Ydezerge kelgen ulustar çanьnda ajьlga kirip tankьlazьp kuucьndazьp turdь, Өskys-uul kargan apşьjaktarga ajdьp turdь.

— Emdigi başkaruunьn çakşьzьn ajdargada bolbos. Ozogь kaan başkaruu tuzьnda, bu oturgan bister өrө kyn kөrbөj, bajlardьn çajzandardьn, ezigine çyrgen ulus boldьs. Emdigi çaş өskyrym ondьj kьjьndu çyrym kөrbөs, olor çanь çajьm çyrym bydyrerge yyrenip turu. Oo, çajla men çiit bolzom, Ereldejden çada kalbas, kozo barar edim.

Kysky kyn taltyştең kьjьp bardь, kargan-kargan apşьjaktar, tajaktarьna tebinip, ajьldar sajьn çandьlar. Өzөk bazьnaң kicinek ezin kelip agaştardagь sarь çalbьraktarьn yze sogьp, kara tobьraka kөmyp turdь.

Çoloj eki konьp, enirgeri çaar, Ereldej le Sьrga Ojrot oblostьң tөs başkaruuzь turgan gorodko çede berdi. Bir çaan өzөktiң icin, korьm taş byrkyp salgandьj kajadьj çaan bijk turalar turu, kьl tartkandьj tys, turalardьn ortozьnda oromdor turdь, ol oromdordьn icile arь beri bazьp oturgan ulustьң kөbi, sarь cьmalьdьj boldь. Ereldejdin le Sьrganьn attarь bu solьn çerden yrkyp, turar bolьp turdь.

„Bu uma çok turalardьn yyredy boloton turazь kazь turada bolboj, onь kizi kajdaң taap alar bolboj“, dep Ereldej şyyp orom icile çortьp oturdь.

Ugup turza tuurazьnda orom icile arь beri bazьp oturgan ulustaң tanьş ynniң kьjgьzь cьktь:

— Oj! Ereldej, Ereldej, beri çort...

Ereldej alaң kajkap attьң oozьn tartьp turala, „bu mьnda meni biler kizi kajdaң cьktь?“ Kьjgьrgan kizizin bu kөp ulustьң ortozьnaң kөryp tapaj, çaңьs çerge turdь.

Kөryp turza, oo udura orus kijimdy orus kizi bazьp kleedri! „Bu meni biler kandj kizi bolor“ dep, Ereldej onь tanьp albaj kajkap turdь.

Çanьna kelip kuucundazьp tura bergende, Ereldej onь tanьgan bojьnce, attaң tyze konьp, çaan syynyp, çygyryp kelip ezendeşti.

— Ezen! Çakşь! Mitija, sen Kьzьl ceryden çanьp, çeriңe çanbaj mьnda arttьң ba?

Mitja Ereldejge çolьkanьna syyngen bojьnce, eki koldop Ereldejdiң kolьn tьң tudup, ezendezip turup ajttь:

— Sen, Ereldej, kajda barьp çadrьң? Senile kozo çyrgen ne kizi? Partizannaң çanala, çurtьңda komsomol jacejka tөzөp saldьң ba?

— Meni le baza bu turgan Sьrga dep, komsomol kьs balanь bistiң jacejka bu çerge yyrenerge ijdi, onьң ucun keldim...

— Yyredyyge keldiң be? Andьj bolzo syrekej çakşь. Bu yyredyde men yyredyci bolьp turum. Men ceryden bozojlo çerime çandьm, onoң meni bistiң işmekci komsomoldьң organizatsija Ojrot çerine bolьş edip, komsomol işke işteerge ijdi. Çe onьң oncozьn sooңdo cөlөөdө kuucьndazarьbьs, emdi yyredy bolor turaga baralь—dedi.

Ereldej le Sьrga, Miteni eecip, вir çaan turaga keldi, ol turada Ojrottьq kanca Ajmaktarьnaq çuulgan altaj da, orusta, kazakta, kөp çiit uldar la kьstar вar вoldь. Ereldej uuldar la kozo turanьq вir kьвьna çadar вoldь, sьrga kьstarla kozo turanьq вir kьвьna çadar вoldь.

Ujktardьq aldьnda Mitjaga çolьkanь Ereldejdiq sagьzьnaq cьkpaj turdь. Ereldej aldьnda Mitja la kozo вandittarla çuulazьp, partizandarga çyrgenin ezep turdь. Mitja oo вojьnьq çyrym çadьzьn kuucьndaganьn ezep turdь.

„Mitja Leningrad dep çerde, işmekci kiziniq-uulь, adazьla kozo temir saldalar edip turgan zavodto iştep turdь, 16 çaştuda komsomolgo kirdi, onoq komsomoldьq kьcьruuzьla Sovet вaşkaruudьq өştylerin вazarьna, вojь kyynile Kьzьl ceryge kirdi, ol Kьzьl ceryle kozo Altajga kelip, вandittarla çuulaştь. Kьzьl partizan вolgon Ereldejge çolьktь, onoq eky ajrьlьşpas nөkөr вolьp, вandittardь çuulap вazьp salganca kozo çyrdi. Mitja Ereldejge işmekci ulustьq çyrym-çadьzьn, Sovet вaşkaruudьq, kommunist partijanьq la komsomoldьq ucurьn kuucьndap вerip, Ereldejdi yyredip turdь, onoq Ereldej partizanga çyrele, komsomolgo kirdi, çuu-sogьş вozogon kijninde, Kьzьl cery çandь, partizandar ajьldar sajьn çangladь. Çanar aldьnda Ereldej Mitjaga sөs вerdi,—çerime, çanzam, slerdiq zavodto вar вolьp turgan komsomol jacejkaga tyqej, jacejka tөzөp salarьm“—dep.

Bozom karaquj tyn tyze вerdi, çe gorodtьq icinde tyştij çarьk boldь, anda mьnda stolmolordo elektricestvo ot kyjyp turdь. Aru ak вөstөq etken çьmzak çastьk, tөzөgine çadьp turgan Ereldejdiq ujkuzь kelвes вoldь, ol çadьp turup şyyp turdь:

— „Bu вistiq altaj komsomoldor, Mitjadij işmekcilerdiq вolьzьla, ne nemege yyrenip alza, вojьвьstьq çeri çurtьвьstь, вaza Mitjanьq өzyp cьkan çerindegi işti, iştep вydyryp salar. Kapşaj kiceenip yyrener kerek çerine çanьp onco ulustь yyreder kerek, çaqь çarьk, вajь-вiji çok çolgo, onco вatraktardь, çoktulardь, ortondordь вaştaar kerek“.

Baja la kөp ulustu çajla tabьştu gorod tereq ujkuga kirip ujktaj вergen nemedij tьm вolьp вardь. Stolmolordo elektricestvo odь çьldьstьj çarьp turdь.

K. Filatov la. N. Severin

Suraktar.

1. Çaş вala tuzьnda Ereldejdiq le onьq eneziniq çyrym çadьzь kandьj вoldь?
2. Orustьq kamь Ereldejdi neni etsin dep alвadap turdь.
3. Ereldej enezile kozo kemneq kacьp çazьnьp çyrdi? Neniq ucun çeri çurtьnaq kacьp cьktь?
4. Çeri çurtьnaq kacьp kөcip вargan ajьldar ne вolьp çeri çurtьna çanьp kөcyp keldi?
5. Kьzьl partizandardьq ortozьnda kandьj ulus вar вoldь?
6. Yyredyge Ereldej kanajda вardь, yredyyde Ereldej kemge çolьktь? Mitja degen kizi, ne kizi вoldь?

Taskaduzь.

Bu kuucьnnьq вazalьktarьn вөly'k sajьn вojlorьgar taap alьp, adap salьgaar.

УУREDУCIGE.

Literatura keregine yyrener, baştamь şkoldordьn ycynci klazьna 1934 çьlda „Kьcьrar kniga“ dep ucebnik cьgardь.

Ol ucebnikti kepke bazar tuzьnda, tipografijanьn açarabazьnan ondo kөp çastra bazьlgan çerler bar bolgon kereginde le baza, orus tilile Literaturanьn ucebnigin emeş өskөrtkөn kereginde, bu ucebnikti 1935 çьlda ekinci katap çaqьrta cьgarar dep KrajONO çakaru berdi.

Bultьrgь la, buçьlgь ucebnikti bydyryp iştep turarda, RSFSR Narkomprostьn kollegijazь çaradьp çөptөgөn, S. M. Brajlovskaja la M. A. Rьbnikova dep avtorlardьn bydyryp iştep salgan stabil'nьj ucebnikke tyqejleştrip eştep bydyrdi.

Çe, ondьj da bolzo bu ucebnikte aqьlap başka etkeni bar bolьp çat. Bu ucebnikti eki çara başka bөlykke bөlyp salgan. Baştapkь bөlykte orus literaturadan Ojrot tiline kөcyryp salganь bolьp çat. Ekinci bөlykte deze Ojrot albatьnьn cөrcөgin le Ojrot bicecilerdiq bicigen materijalьn salgan.

Bu ucebniktiq materijalьn mьnajьp eki çara bөlyp, eki bөlyk etken keregi deze, ucebniktegi materijaldar bir aaj bolьp ezily sistemanь buspaj turzьn dep, etken edi.

Çe, bu ajtkanь ojrot kereginde bicilgen xudozestvennьj literaturazьna yyrener tuzьnda, yyredyyly çьldьn ucьnda yyredip turzьn dep etken emes. Bu ucebniktiq ekinci bөlygynde salьngan ojrot materijaldьn literaturazьn, orus tilden kөcyrgen literaturala alьş-kolьş yyredeteninin aajьn oblastьn bastra şkoldorьna Ojrot ObIONO çartap ajdьp, çakaruzьn berer, 1934 çьlda cьgarganьnan emdi cьgarьp turganьn „Literaturanьn xrestomatijazь“ dep adap salganь başka bolьp çat, baza aldьnda cьgarganьnan bu xrestomatijaga mьndьj qaqь materijal kozьp salgan: I. A. Krьlovtьn basnjazь „Bөөryle turna“ L. Kossildiq „Sook toşto“ „Kөgytej“ dep cөrcөkti sranqaj çaqьrta çazap bicigenin salgan 1934 çьlda bazьlganьnan KrajONO-nьn çakaru aajьnca mьndьj materijal kirbej, taştalgan; I. A. Krьlov, „Çalcьlu apşьjak“, V. M. Çarşin—„Signal. temdek“ Demjan Bednьj—„Coorьla Sьgьrtkьş“ F. Şkulev „Ustar“ programma aajьnca bu materijal 4-ci le 5-ci klasska kөcyp çat.

Bu „Literaturanьn xrestomatijazь“ dep ucebnik cьkan kijninde, 1934 çьlda cьgargan „Kьcьrar knigeni“ şkol yyredyzinen cьgarьp salar, literatura kereginde ycynci klasta yyredydi çaqьsla bu ucebnikle yyreder dep, bu çakarudь Ojrot ObIONO onco şkoldorgo berip salar.

Tipografijanьn açarabazьnan bu ucebnikti kepke bazar tuzьnda mьndьj çerlerde çastra bazьlganь bar; onbir stranitsada, aldьnan toolop kelze çiirme yc çol „koştoj“ dep bazьlgan, „kostьj“ dep kьcьrar.

Odьs tranitsada aldьnaŋ ycynci çoldo „kerle dep“, çastra bazьlgan „keler dep“ kьcьrar kerek. Alton altь stranitsada ystyneŋ baştapkь çolda „Voloda“ dep çastra bazьlgan, onь „Volodja“ dep kьcьrar kerek. Çeten stranitsada statijanьŋ bazalьgьnda „Sook-toşta“ dep çastra bazьlgan onь „Sook toşto“ dep kьcьrar kerek. Bu çastra bazьlgьndarьn yyredyci yyrencikterine ajdьp tyzedip çazap alala kьcьrtar kerek.

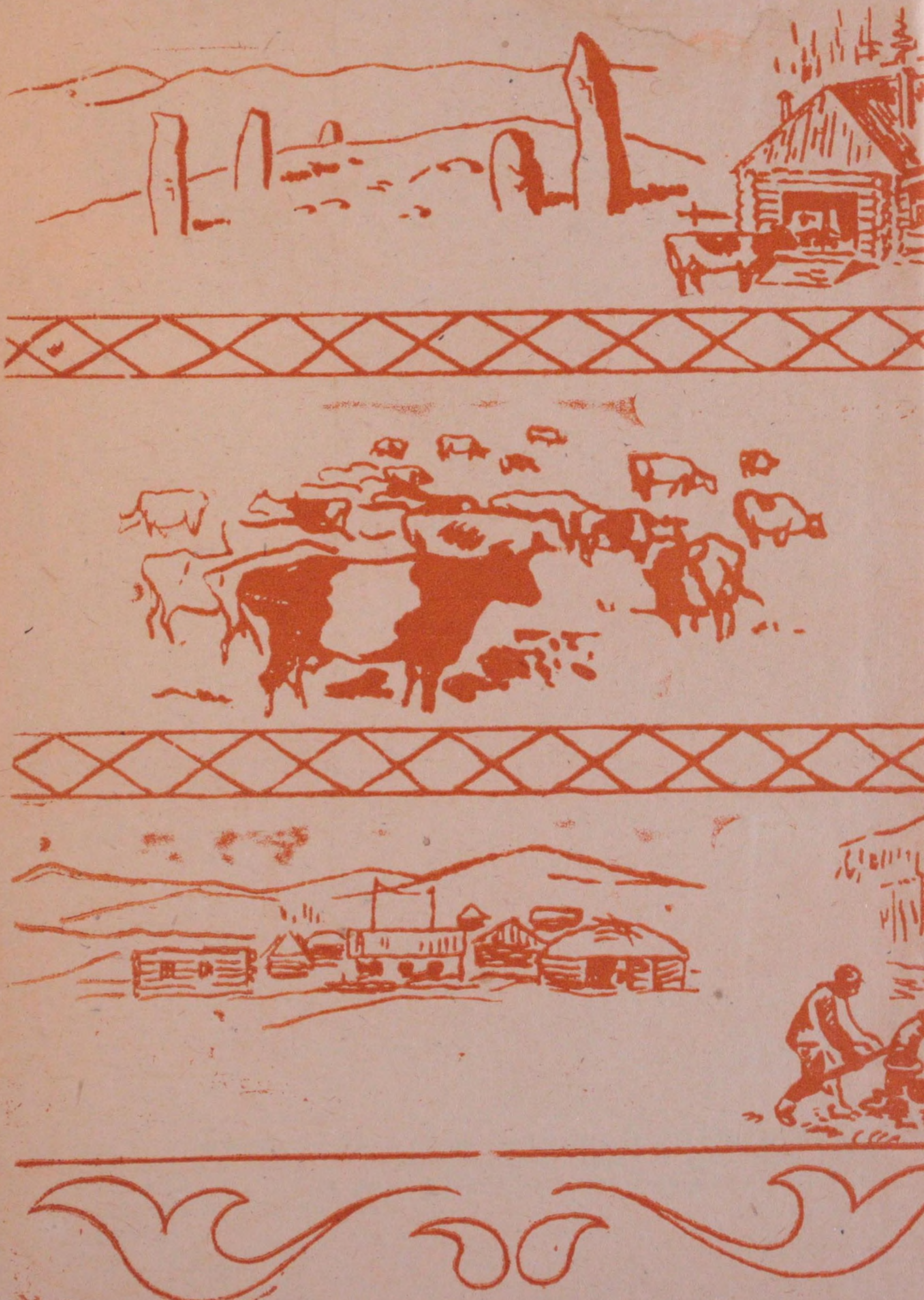
1935 ç. Aprel‘ g. Novosibirsk.

BAŻALЬKTARЬ:

		Str.
1.	Kaştanka **A. P. Cexov**	3
2.	Kiźi-kijk le kysky **I. A. Krьlov**	16
3.	Bөry le turna **I. A. Krьlov**	17
4.	Slon la kьrsa **I. A. Krьlov**	18
5.	Xoloptordьŋ baldarь la barinnьŋ kycykteri **V. G. Korolenko**	19
6.	General Topıьgin **N. A. Nekrasov—A. Cokov** kөcyrgen	22
7.	Kьşkь enir **A. S. Puşkin—A. Cokov** kөcyrgen	26
8.	Kьşkь çol **A. S. Puşkin—A. Cokov** kөcyrgen	27
9.	Studenьjda kьştaganь **D. N. Mamin-Sibirjak**	28
10.	Kavkaztьŋ pleninde **L. N. Tolstoj**	40
11.	Parmadagь zғbastovka **Maksim Gor'kij**	56
12.	Mazaj apşьjak la kojondor **N. A. Nekrasov**	59
13.	Beş tyn le beş tyş **V. Inber**	63
14.	Il'ıctiŋ çaş la şkoldogь çьldarь **A. I. Ul'janova**	64
15.	Sook-toşto **L. Kassil'**	70
16.	Ulu plandь kuucьndap ajtkanь **M. Il'in**	77
17.	Kөgytej **M. Çutkanakov**	83
18.	Temir at **P. Kucьjak**	105
19.	Aju andaganь **P. Kucьjak**	118
20.	Ereldej **K. Filatov la N. Severin**	122
21.	Yyredycige	140

Сдано в производство 2[3]/I-1935 г. Подписано к печати 6/V-1935 г. Формат 62x94¹/₁₆. Тираж 2000. Бум. листов 4,5. Печатных листов 9. Знаков в бум. листе 119680. Индекс. У н-11 Изд. № 1204. Заказ № 341. Новосибирск. Типография № 1 ЗСКИК. Уполкрайлита № А-16 от 19/I-1935 г.

Цена 85 коп.
Перепл. 30 коп.

4162(1)

1-15